

T.C.

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**BİZANS İMPARATORLUĞU DEVRİNDE
ANADOLU'DA ERMENİLER (330 – 641)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGİN ÖZTÜRK

İZMİR / 2017

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİZANS İMPARATORLUĞU DEVRİNDE
ANADOLU'DA ERMENİLER (330 – 641)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGİN ÖZTÜRK

DANIŞMAN: PROF. DR. YUSUF AYÖNÜ

İZMİR / 2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi Projesi olarak sunduğum “Bizans – Ermeni İlişkileri (330 – 641)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11.11.2017

Engin ÖZTÜRK

 TS EN ISO 9001:2015	T.C. İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	
	TEZ/PROJE SINAVI TUTANAK FORMU	Dok. No: FR/604/21
		İlk Yayın Tar.: 03.10.2017
		Rev. No/Tar.: 00/..
		Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Engin ÖZTÜRK ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih: 31.1.2018
Sayı :

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez/Proje Sınav Jürimiz tarafından incelenen Bizans İmparatorluğu Devrinde Anadolu' da Ermeniler (330-641) başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 31.01.2018 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

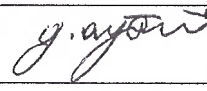
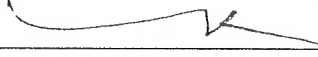

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Üye	Prof. Dr. Cüneyt KANAT
Üye	Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT
Üye	
Üye	

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZ

Yüksek Lisans Tezi

Bizans İmparatorluğu Devrinde Anadolu'da Ermeniler (330-641)

Engin ÖZTÜRK

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

İzmir – 2017

Bizans – Ermeni ilişkileri çok eskiye (Roma dönemi) dayanmakla birlikte, Bizans'ın 330 yılında Byzantion bölgesinde yeni başkentini tesis etmesi Ermeniler ile olan ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştı. Roma, Ermeniler üzerinde genel olarak özerk bir protektora uygularken, Bizans, Ermenilere karşı daha merkeziyetçi bir tutum sergilemiştir. Özellikle İmparator I. Theodosius'un 387 yılında Sâsâniler ile yaptığı antlaşmadan sonra ikiye bölünen Ermenistan üzerinde Bizans'ın politik duruşu bu merkeziyetçi tutumun başlangıcıydı. İmparator Arkadius Bizans Ermenistanı'nı ilga ederek bu süreci başlatmış, Leon Hanedanı ve özellikle Iustinian Hanedanı döneminde sert bir şekilde artmıştı. Bizans, Ermenileri çeşitli bölgelere göçlere tabi tutarak onları imparatorluk içinde eritmeye çalışmış ve kilise aracılığıyla dini bir asimilasyon uygulamıştır. Aynı durumu Sâsâniler tarafından da yaşayan Ermeniler üç yüz yıldan fazla bir süre bu iki güç arasında bir denge siyaseti izleyerek varlıklarını devam ettirebilmiştir. Herakleios dönemi belki Ermeniler için biraz olsun huzur dönemi olabilirdi ancak İslamiyet'in zuhuru sonrasında Ermeniler tekrar iki büyük güç arasında kalmaya devam edecekti.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Ermeniler, Ermenistan, Sâsâni, İslamiyet

ABSTRACT

Master Thesis

Armenians in Anatolia During the Byzantine Empire (330-641)

Engin ÖZTÜRK

İzmir Kâtip Çelebi University

Social Sciences Institute

Department of History

Medieval History Department

İzmir - 2017

The Byzantine – Armenian relations were based on the very ancient times (Roman period), and the establishment of the new capital in the Byzantium region of Byzantine in 330 AD gave a new dimension to the relations with the Armenians. While Rome practiced an autonomous protectorate over the Armenians, Byzantine had more centralist attitude against the Armenians. In particular, the Byzantine political stance on Armenia, which was divided into two after Emperor Theodosius I agreement with the Sâsânids in 387, was the beginning of this centralist stance. The Emperor Arcadius initiated this process by abolishing Byzantine Armenia, and it had grown drastically during the period of Leon Dynasty and especially Justinian Dynasty. The Byzantine, Armenians subjected to immigration in various regions, tried to eliminate them in the empire and applied religious assimilation through the church. The Armenians living in the same situation by the Sâsânians have been living a policy of balance between these two forces for more than three hundred years. The Heraclius period might have been a little peaceful for the Armenians, but after the appearance of Islam, the Armenians would continue to be between the two great powers again.

Key Words: Byzantine, Armenians, Armenia, Sâsânians, Islam

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	XIII
Kaynaklara Dair.....	XV
Hükümdarlar Listesi.....	XXI
Kısaltma Listesi.....	XXIII
Giriş.....	1
Ermeni Adının Anlamı.....	1
Ermenilerin Menşei.....	2
Ermeni Coğrafyası.....	3
Bizans'ın Kuruluşuna Kadar Ermenilerin Durumu	3

I.BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞUNDAN I. THEODOSİOS İKTİDARININ SONUNA KADAR BİZANS VE ERMENİLER

1.1. Konstantinopolis'in Kuruluşu.....	13
1.2. İznik Konsili.....	14
1.3. Hıristiyanlığın Kabul Edilmesinden Sonra Bizans – Ermeni İlişkileri.....	16
1.3.1. III. Dırtad'ın Ölümü ve II. Hüsrev'in İktidarı.....	17
1.3.2. VII. Dikran'ın İktidarı.....	19
1.3.3. Bizans ve Sâsâniler Arasında II. Arşag'ın İktidarı.....	20
1.3.3.1. İmparator Iulianos Dönemi Bizans – Sâsâni Savaşı ve II. Arşag'ın Sonu.....	22
1.3.4. İmparator Valens ve Kral Bab'ın İktidarı – Bizans Protektorası.....	24

1.3.5. Bizans-Ermeni anlaşmazlığı ve Kral Bab'ın ölümü.....	26
1.3.6. Kral Varaztad'ın İktidarı – Ermenistan'da İç Savaş.....	29
1.4. İmparator I. Theodosios İktidarı ve Ermenistan'ın Taksimi.....	32
1.4.1. Theodosios Dönemi Got Sorununun ve Konstantinopolis Konsili'nin Ermenilere Etkisi.....	33
1.4.2. Ermenistan'da Manuel Mamigonyan Yönetimi	34
1.4.3. Ermenistan'da İkili Yönetim	37
1.4.4. Bizans – Sâsâni Anlaşması ve Ermenistan'ın Taksimi.....	37

II. BÖLÜM

BİZANS'IN PASİF SİYASETİ: BİZANS VE SÂSÂNİ PROTEKTORASI ALTINDA ERMENİLER

2.1. İmparator Arkadios'un İktidarı ve Bizans Siyaseti.....	41
2.2. III. Arşag - III. Hüsrev Mücadelesi ve Bizans'ın Küçük Ermenistan'ı İlhakı...42	
2.3. Bizans – III. Hüsrev Yakınlaşması ve III. Hüsrev'in Tahtan İndirilmesi.....43	
2.4. Kral Varamşabuh İktidarı ve III. Hüsrev'in Geri Dönüşü.....45	
2.5. Ermenistan'da Fetret Devri.....46	
2.6. IV. Erdeşes İktidarı ve Arşaguni Hanedanlığının Sonu – Sâsânilerin Ermenistan'ı İlğası.....48	
2.7. Sâsâni Hegemonyası Altında Ermeniler.....50	
2.7.1. Marzban Veh-Mihr-Şaphur ve Kilise Politikası.....50	

2.7.2. II. Yezdicerd İktidarı ve Ermenistan'da Mazdeizm Politikası.....	51
2.7.3. Ermeni İsyancıları ve Bizans İle İttifak Arayışı.....	54
2.7.4. Sâsânilere Karşı Hun Desteği ve Avarayr Savaşı.....	57
2.7.5. Ermenistan'da Sözde Barış – Ermeni Feodalitesi ile Din Adamlarına Sâsâni Zulmü.....	60
2.7.6. Sâsâni Ülkesinde Fîrûz'un İktidarı – Ermeni Bizans Temasları.....	63
2.7.7. Ermeni – Sâsâni Savaşları, Ermenistan'ın Özerkliği ve Bizans'ın Pasif Siyaseti.....	65
2.7.7.1. Agori Savaşı.....	66
2.7.7.2. Nersesabad Savaşı.....	66
2.7.7.3. Ahıska Savaşı.....	68
2.7.7.4. Sâsânilere Karşı Gerilla Savaşı.....	70
2.7.7.5. Sâsâniler'in Ermeni Özerkliğini Tanıması.....	72
2.8. V. Yüzyılda Bizans ve Dini Problemler.....	74
2.8.1. Bizans'ın Dini Konsilleri ve Ermenilere Tesiri.....	74
2.8.1.1. Efes Konsili.....	74
2.8.1.2. Kalkedon (Kadıköy) Konsili.....	75

III. BÖLÜM

BİZANS'IN YÜKSELİŞİ: VII. YÜZ YILIN BAŞINA KADAR BİZANS – ERMENİ İLİŞKİLERİ

3.1. Bizans'ta Hanedan Değişikliği – Leon Hanedanlığı Devri (457-518).....	78
--	----

3.1.2. Leon Hanedanlığı Devri Bizans Ermenistan'ı.....	79
3.1.3. İmparator Zenon'un Henotikon Doktrini ve Ermeniler.....	80
3.1.4. İmparator Anastasios'un İktidarı ve Sâsâniler İle Savaş.....	82
3.2. Bizans – Ermeni Yakınlaşması ve Ermeni Özerkliğinin Sonu.....	83
3.3. Bizans İmparatorluğunda Iustinyan Hanedanlığı (518-602).....	85
3.3.1. İmparator I. Iustinos Dönemi ve Doğu ile İlişkiler.....	85
3.3.2. İmparator Iustinianos Dönemi.....	87
3.3.2.1. Sâsâniler ile Ebedi Barış.....	88
3.3.2.2. Iustinianos Reformu ve Bizans Ermenistan'ın Yeniden Şekillenışı.....	89
3.3.2.3. Bizans Ermenistanı'nda İsyân ve Sâsâniler ile Savaş.....	91
3.3.3. Iustinianos'un Halefleri.....	92
3.3.3.1. Ermeni İsyanı ve Bizans Sâsâni Savaşı.....	93
3.3.3.2. Bizans ve Sâsâni Ülkesinde Taht Değişikliği.....	96
3.3.3.3. İmparator Mavrikios Dönemi.....	97
3.3.3.3.1. Behrâm Çubin'in İsyanı ve Sâsâni İmparatorunun Bizans'a İlticası.....	98
3.3.3.3.2. Bizans Asimilasyonu ve Ermenilere Karşı Bizans – Sâsâni İttifakı.....	102

IV. BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA ERMENİ ASILLI İMPARATORLAR DÖNEMİ: PHOKAS, HERAKLEIOS HANEDANLIĞI VE ERMENİLER

4.1. Phokas İsyanı ve Mavrikios'un Sonu.....	108
4.2. Phokas'ın Saltanatı ve Bizans Ermenistanı'nın Kaybedilmesi.....	109
4.3. Phokas'ın Düşüşü.....	112
4.4. Herakleios Hanedanlığı Devri.....	113
4.4.1. Herakleiosların Meşei Meselesi.....	113
4.4.2. Herakleioslar'ın Yükselişi – Magister Militum per Armenia ve Kartaca Eksarklığı.....	114
4.4.3. İmparator Herakleios ve Politikası.....	116
4.4.4. Bizans – Sâsâni Savaşları.....	118
4.4.5. Bizans – Sâsâni Barışı ve Ermenistan'ın Geri Alınışı.....	123
4.5. Bizans ve Müslüman Araplar Arasında Ermeniler.....	125
4.5.1. Bizans – Arap Savaşları ve Ermeniler.....	127
4.5.2. Mezopotamya'nın İşgali ve İmparator Herakleios'un Ölümü.....	127
4.6. İmparator Herakleios Dönemi Ermenilerin ve Ermenistan'ın Genel Durumu.....	129
Sonuç.....	134
Bibliyografya.....	136
Ek Sözlük.....	153
Ekler.....	160
Özgeçmiş.....	170

ÖNSÖZ

Bizans İmparatorluğunun kuruluşu Ermeniler açısından her yönden bir değişimi simgelemektedir. Taraflar arasında siyasi münasebetlerin yanı sıra dini, kültürel ve sosyal ilişkiler yaşanmış ve bu ilişkiler her iki taraf üzerinde derin izler bırakmıştır. Yaşadıkları coğrafya sebebiyle dönemin iki büyük gücünün sınırlarının ortasında bulunmaları Bizans İmparatorluğu ile olduğu kadar Sâsâniler ile de bu türden münasebetleri olan Ermeniler iki büyük imparatorluğun arasında bir tampon görevi üstlenmenin sıkıntılarını asırlarca yaşamışlardır.

İki toplum arasındaki münasebetlerin başlangıcını çok daha gerilere götürmek mümkün olmakla birlikte taraflar arasındaki ilişkilerin yoğunluk kazanması imparatorluğun merkezinin doğuya nakledilmesinin ardından olmuştur. Bu nedenle biz de çalışmamızda ilişkilerin ilk evresi olarak Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşundan İmparator Herakleios'un ölümüne kadar olan üç yüz yılı aşkın bir dönemi inceledik.

Bizans İmparatorluğu Devrinde Anadolu'da Ermeniler (330 – 641) başlığını taşıyan bu çalışmada konumuz ile ilgili bilgi veren Ermeni, Süryani ve erken dönem Bizans kaynaklarının yanı sıra İngilizce, Fransızca ve Türkçe kaleme alınmış modern eserlerden yararlanılmıştır.

Dört ana bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde, Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşundan İmparator I. Theodosios'un iktidarının sonuna kadar olan dönemde Bizans ve Ermeniler arasındaki siyasi ve dini ilişkiler ele alındı.

İkinci bölümde ise, İmparator I. Theodosios'un oğlu Arkadios ve onun oğlu II. Theodosios dönemleri ile Markianos'un iktidarı sırasında Ermeniler ile olan münasebetlere ve Hıristiyanlık içindeki tartışmalara değinildi. Yine bu bölümde Bizans-Ermeni ilişkilerinin yanında Sâsâni-Ermeni ilişkileri üzerinde de duruldu. Zira bu dönemde Bizans'ın daha ziyade iç sorunları ile uğraşması dolayısıyla pasif bir siyaset izlemesi Ermenileri Sâsâniler ile baş başa bırakmıştır. Bu bağlamda konunun kopmaması için Ermenilerin bu devrede ne durumda olduklarını göstermek açısından Sâsâniler ile olan ilişkilerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Theodosius hanedanının son bulması, Leon hanedanı dönemi ve Iustinian hanedanı döneminde İmparatorluğun Ermenilerle olan ilişkileri incelenmiştir. Bu dönemde bir yandan Sâsâni baskısına maruz kalan Ermeniler diğer yandan Bizans yönetimi tarafından da aynı şekilde baskı altında tutulmuştur. Bu baskıcı politika Ermeni toplumuna zarar vermiştir.

Son bölümde ise, İmparator Phokas'ın kurduğu zorbaca yönetimin Ermeniler üzerindeki etkileri ve ardından İmparator Herakleios döneminde yaşanan siyasi, sosyal ve dini konulara değinilmiştir.

Çalışmamızda geçen şahıs ve yer adlarının yazımında Türk literatüründe ortak bir yazımın olmaması ve farklı eserlerde şahıs ve yer adlarının ya orijinal dilinde ya da İngilizce ve Fransızca dillerindeki gibi yazılması sebebiyle Bizans'a özgü adlarda Prof. Dr. Fikret Işıltan'ın Ostrogorskiy çevirisindeki, Ermenilere ve Sâsânilere özgü adlarda da İslam Ansiklopedisi'ndeki yazım kurallarını esas aldık.

Çalışmam sırasında kaynak temininde ve tez okumasında yardımlarını esirgemeyen değerli dostum ve meslektaşım Rıza Barshan'a teşekkür ediyorum. Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca bana her zaman yardımcı olan hocalarım Prof. Dr. Ayşe Kayapınar ve Prof. Dr. Levent Kayapınar'a teşekkür ediyorum. Tezimin sınırlarının belirlenmesinde değerli görüşlerini paylaşan hocam Prof. Dr. Mehmet Ersan'a da şükranlarımı sunarım. Son olarak Yüksek Lisans eğitimim boyunca her alanda bana yol gösteren ve tez danışmanım olan Prof. Dr. Yusuf Ayönü'ye de teşekkür etmek isterim.

Engin ÖZTÜRK

İzmir / 2017

Kaynaklara Dair

Ammianus Marcellinus

Antakya doğumlu olan Ammianus Marcellinus (322 – 400) Roma İmparatorluğu'nun en büyük tarihçilerinden biridir. *Rerum Gestarum Libri* (Olayların Tarihi) adlı otuz bir cüzden oluşan kroniği Roma İmparatorluğu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Ancak günümüze bu kitabın on sekiz cüzü ulaşabilmiştir ve 357 yılından 378 yılına kadar olan olayları anlatır. Ayrıca Ammianus kendi deneyimlerinden de yararlanarak imparatorluğun siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal sorunlarını içeren güzel bir anlatım yapmaktadır. Bu deneyimlerde İmparator Iulianos'un yanında bulunması ve ona çok yakın bir kişi olmasının da etkisi vardır. Ammianus eserini olabildiğince yansız bir tutum içinde yazmaya çalışmıştır.

Ammianus'un eseri Roma hakkında bilgi verdiği kadar Sâsâni, Ermeni ve Karadeniz'in kuzeyinden gelen çeşitli kavimler (Got, Hun vs.) hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Ne yazık ki bu kıymetli eser Türk diline çevrilmediği için tezimizde John C. Rolfe'ün Latince – İngilizce çift dilli olarak yayımladığı üç ciltlik *Ammianus Marcellinus* adlı kitabını kullandık.

Prokopios – Polemon (Savaşlar)

Ünlü Bizanslı tarihçi ve devlet adamı olan Prokopios Filistin'de bulunan Caesareia (Kaisareia)'da doğdu. İyi bir eğitim alarak 527'de Mezopotamya ordusunun komutanı Belisarios'un kosilarius'u (cosilarius – danışman) oldu. Perslerle, Vandallarla ve Ostragotlarla yapılan savaşlarda yer alan Prokopios Bizans tarihi için önemli bir olay olan Nika ayaklanmasına da şahit oldu. 562 yılında başkent Konstantinopolis'in valisi olarak görevlendirildi.

Birçok kişiye göre Prokopios klasik Yunan tarihçilerinin son büyük temsilcisiydi. Hayatı boyunca birçok eser kaleme alan Prokopios'un en önemli eserlerinden birisi Polemon (Savaşlar) adlı sekiz cüzden oluşan eseridir. Usta bir dille yazılan eser İmparator Iustinianos döneminde Perslerle, Vandallarla ve Ostragotlarla yapılan savaşları ve siyasi münasebetleri anlatır. Özellikle doğu bölgelerinde Persler ve Ermenilerle olan ilişkiler hakkında önemli bilgiler vermektedir. 6. yüzyıl tarihi için en önemli eserlerden biri olan Polemon ne yazık ki Ammianus'da da olduğu gibi Türkçeye çevrilmemiştir. Bundan dolayı tezimizde H.B. Dewing tarafından *The Wars of Justinian* adıyla İngilizceye çevrilen baskı kullanılmıştır.

Prokopios – Bizans'ın Gizli Tarihi

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Prokopios klasik Yunan tarihçiliğinin son büyük temsilcisiydi. Prokopios hayatı boyunca birçok eser kaleme aldı ancak bunların hepsi resmi tarih niteliğindedi ve belli bir oluşum içinde yazması gerekiyordu. Bizans'ın Gizli Tarihinde ise yazar Bizans İmparatorluğu, İmparator Iustinianos ve çevresi hakkındaki görüşlerini ağır ve eleştirel bir dille anlatmaktadır. Tabii ki yazarın kişisel bakış açısı bazı olayları çarpıtarak anlatmasına ve abartılı bir anlatım yapmasına neden olmuştur. Ancak Prokopios'un imparatorluk içindeki yeri ve şahit olduğu olaylar abartılı bir anlatım da olsa dönemi analiz etmek açısından çok önemlidir.

Biz tezimizde Prokopios'un Orhan Duru tarafından Türkçeye çevrilen *Bizans'ın Gizli Tarihi* adlı eserini ve Richard Atwater tarafından İngilizceye çevrilen *The Secret History of Procopius* adlı eserini kullandık.

Teofilaktos Simokatis

Erken yedinci yüzyıl yazarı olan Teofilaktos Simokatis geç antik dönem klasik laik tarihçiliğin son yazarlarından. Yazar ağırlıklı olarak askeri, diplomatik, siyaset ve Roma tarihini konularında bilgiler vermiştir. Simokatis düşünce olarak Herodot, Thucydides, Diodorus Siculus ya da Arrian gibi klasik tarihçilerin

devamıydı. Yazarın en önemli eseri olan *İkumeniki İstoria* (Cihan Tarihi) adlı eseridir. Eser 582 – 602 yılları arasındaki olayları anlatır ve sekiz cüzden oluşur. Eserin İngilizce, Almanca, Romence gibi modern dillere çevirisi mevcuttur. Türk literatüründeki çeviri eksikliğinden dolayı tezimizde Micheal ve Mary Whitby'nin *The History of Teophylact of Simocotta* adlı çevirisini kullandık.

Teofanis'in Kroniği

Âdem'den 813 yılına kadarki olayları anlatır. Bizans tarihi açısından 284 – 813 yılları arasını kapsar. Özellikle 602 – 813 tarihleri arası ayrıntılı ve önemlidir. 810 – 814 yılları arasında yazılmış bir eserdir. Kronik İmparator Diocletianos döneminden İmparator V. Leo'nun tahta çıkmasından kısa bir süre sonra bitmektedir. Eser çeşitli batı dillerine çevrilmişse de ne yazık ki Türk dilinde henüz bir çevirisi bulunmamaktadır. Biz tezimizde Cyril Mango ve Roger Scott'un İngiliz diline çevirdiği *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284 – 813* adlı eseri ve Harry Turtledove *The Chronicle of Theophanes: An English Translation of anni mundi 6095 – 6305 (AD. 602 – 813)* adlı İngilizce çeviriyi kullandık.

Paskalya Kroniği

Eser yazarı ile aynı adı taşımaktadır. Âdem'den 627 yılına kadar dünya tarihini anlatır. Hıristiyanlıkta dini bir takvim olan Paskalya hesaplamasını baz alarak kronik yazdığı için bu isim ile tanınır. Eser kronolojik bir dünya tarihidir. “İlk İnsan Âdem'den Yüce Herakleios'un Saltanatı'nın Yirminci Yılına kadarki Dönemlerin Özeti” başlığını taşıyan eserin 600 – 627 yılları arasındaki anlatımı özgün niteliktedir. Kullandığı dil sade ve halk Yunancasıdır. Kilise tarihinin etkisi altında kalarak kronolojisini İncil'e bağlantılı oluşturmaktadır. Bu eserin varlığını onuncu yüzyılda yazılan yazmasından öğreniyoruz. Eser orijinal dilinin haricinde kısmi olarak İngilizceye de çevrilmiştir. Tezimizde ise Micheal ve Mary Whitby'nin *Chronicon Pashale 284 – 628 AD* adlı çevirisini kullandık.

Ğazar Parbetsi

Tahmini 442 yılında Parbi’de doğan Parbetsi 451 yılında yapılan Sâsâni – Ermeni savaşı ile Tsurdav’a göç etti. İlköğrenimini Aşuşa sarayında tamamlayan Parbetsi 465 – 470 yıllarında Konstantinopolis’de öğrenim gördü. Bizans başkentinde kendini geliştirdikten sonra Ermeni topraklarına döndü ve öğretmenlik ve manastır yöneticiliği gibi işler yaptı. *Badmutyun* (Tarih) adlı Sâsâni – Ermeni ilişkilerini içeren önemli bir kronik kaleme aldı. Parbetsi’nin bu kroniği üç cüzden oluşuyordu. Birinci bölümde III. Arşag döneminin siyasi tarihi, Sâsânilerin İran’da uyguladıkları siyaset ve Arşaguni Krallığının çöküşüne kadar olan olayları anlatır. İkinci bölüm Avarayr savaşını konu alır. Üçüncü ve son bölüm Parbetsi’nin tanık olduğu olayları aktarır. Tezimizde Robert Bedrosian’ın *Chazar P’arpec’i’s History of the Armenians* adlı İngilizce çevirisinden yararlandık.

Pavistos Püzant

Pavistos Püzant’ın kimliği konusunda üç ayrı görüş vardır. Birinci görüş göre, Gatoğigos I. Nerses Bartev’in Grek danışmanı piskopos Pavistos ile aynı kişidir. *Badmutyun Hayots* (Ermenilerin Tarihi) adlı eserini Yunanca yazmıştır. İkinci görüş göre, Püzant Süryani kökenlidir ve eserini Süryanice yazmıştır. Üçüncü görüş ise, Püzant Ermeni kökenlidir ve eserini Ermenice yazmıştır. Pavistos’un bu eseri *Püzantaran Badmutyun* (Bizans Tarihi) olarak 1730 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır. Eser, Ermeni kralı II. Hüsrev döneminden Ermenistan’ın 387’deki Bizans ve Sâsâniler arasındaki taksimine kadar olan dönemi içerir. Biz tezimizde ise eserin Robert Bedrosian tarafından *P’awstos Buzand’s History of the Armenians* adlı çevirisinden yararlandık.

Kalankathı Moses

Ermeni tarihçiliğinin en önemli temsilcilerinden biridir. Moses genç yaşta İskenderiye’ye giderek öğrenim görmüş ve ülkesine dönerek Sahak Pakraduni’nin

isteğiyle *Hayots Badmutyun* (Ermenilerin Tarihi) adlı eserini yazmıştır. Eserini üç bölümde yazan Moses, ilk cüzde mitolojik bir Ermeni tarihi, ikinci cüzde Büyük İskender ve Arşaguni devrini ve üçüncü cüzde ise Büyük Dırtad'ın halefleri, Ermenistan'ın Sâsâni ve Bizanslılar arasında bölünmesi ve Arşaguni krallığının sona ermesini anlatır. Ayrıca Moses siyasi bilgilerin dışında dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik durumuna dair de önemli bilgiler vermektedir. Tezimizde Yusuf Gedikli'nin Azeri Türkçesinden çevirdiği *Alban Tarihi* kitabını kullandık.

Sepeos

Ermeni tarihçi Sepeos'un (Sepios, Yevsepios ve ya Eusebios) yaşamı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ermenilerin tarihini başlangıcından 661 yılına kadar aktaran bir kronik yazmıştır. Eseri iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Ermenistan'ın başlangıç tarihinden başlayarak, VII. yüz yıla kadar olan süreyi anlatır. İkinci bölüm ise 614'te Sâsânilerin Kudüs'ü ele geçirmesi, II. Hüsrev Perviz dönemi, Sâsâni – Bizans savaşı, Arapların Ermenistan'daki ilk faaliyetleri ve akınları ve son olarak da Sâsânilerin çöküşünü anlatır. Eser ilk olarak *Badmutyun i Heragln* (Herakleios'un Tarihi) adıyla T. Mihrtadyan tarafından 1851 yılında yaymlandı. Biz ise tezimiz de R. W. Thomson'un *The Armenian History attributed to Sebeos* adlı İngilizce çevirisini, Robert Bedrosian'ın *Sebeos* adlı İngilizce çevirisini ve Frédéric Macler'in *Histoire d'Héraclius* adlı Fransızca çevirisini kullandık.

Yeğişe Vartabed

Sahak Bartev ve Mesrob Maşdots'un öğrencileri olduğu söylenir. 434'de Moses gibi Yeğişe de İskendiriye'ye eğitim almak için gitti. 441'de Ermenistan'a dönerek Vartan Mamigonyan'ın yanında görev almıştır. Mamigonyanlar'ın yanında geçirdiği süre boyunca gördüklerini kaleme aldığı *Vartani yev Hayots Baderazmi Masin* (Vartan'a ve Ermenilerin Savaşlarına Dair) adlı bir kronik yazmıştır. Eseri, Ermenilerin Sâsâniler'e karşı verdikleri bağımsızlık savaşı olan Avarayr'ı (451) anlatır. Bu yüzden V. yüzyıl Ermeni tarihi için önemli bir kaynak eserdir. İlk basımı

1764 yılında *Kirk Badmutyan Sirpots Vartanants Zoravaratsin* (Ermeni Aziz Vartanants Komutanlarının Tarihi Kitabı) adıyla İstanbul'da yayımlanmıştır. Tezimiz de ise Grégoire Kabaragy Garabed'in *Soulèvement National de l'Arménie Chrétienne* adlı Fransızca çevirisini kullandık.

Zuknin Kroniği

Zuknin'in (Zuqnm) Süryanice Kroniği dünya'nın yaratılıştan 8. yüzyıla (M.S. 775'de) kadar önemli bilgiler vermektedir. Suriyeli bir keşiş tarafından, muhtemelen Zuqnm manastırından Joshua tarafından yazılmıştır. Günümüzde kroniğin III ve IV. cüzleri mevcuttur. Eserin III. cüzünde Bizans döneminde kilisenin siyaset dünyasına (527-565) maruz kaldığı ve dini gruplar arasında yaşanan olaylar anlatılır.

Kroniğin IV. cüzünde ise, 7 ve 8. yüzyıllar arasındaki olayları anlatır. Kısa analistik girişlerle 587 ila 715 arasındaki dünya olaylarını tanımlar. Bu cüzde İslam zuhurundan sonraki olaylar detaylı bir şekilde anlatılır. Araplar ve Bizanslar arasındaki askeri çatışmalar, Araplar arasındaki anlaşmazlıklar ve sekizinci yüzyılda Batı Süryani kilisesi içerisindeki iç sorunları anlatan birinci elden bir kaynaktır. Eserde siyasi olayların kronolojik tarihleri ve bazı imparatorların adları ve iktidar tarihleri hatalıdır. Yazar daha çok dini gelişmelere öncelik vermiştir. Ayrıca dini olayların yanında yaygın veba, yerel salgınlar, doğal ve kozmik olaylar gibi diğer sosyal temalara da değinmiştir. Bu açıdan Zuknin'in Kroniği hem Geç Antik Çağ'ın, hem de Erken İslam dönemi tarihi için son derece değerli bir kaynaktır. Biz temizde Amir Harrak tarafından yapılan İngilizce *The Chronicle of Zuqnin (Parts III and IV A.D. 488 – 775)* adlı eserini kullandık.

Michael Rabo'nun Kroniği

Michael Rabo'nun kroniği 4. ila 12. Yüzyıllar arasında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Eserim ilk kısmı 4 ila 6. yüzyıllar arasında olup, Bizans imparatoru I. Konstantin (305-337) döneminden İmparator Heraklios'un ilk dönemi boyunca (610-641) siyasi ve dini (Süryani, Ermeni ve Kıpti kiliseleri ve topluluklarını) olayları

anlatır. Eserin ikinci kısmı 7 ila 9. yüzyıllar arasındaki dönemi kapsar. Bizans-Sâsâni savaşları, İran'daki Sâsâni hanedanının sonu, İslam'ın doğuşu ve yaygınlaşması, aynı zamanda Kilise tartışmaları ve doktrinleri de dâhil olmak üzere, bu dönemin başlıca olaylarının anlatır. Eserin üçüncü kısmı ise 10 ila 12. yüzyıllar arasını kapsar. Edessa'nın (Urfa) Kronolojik tarihinden bahseden eser bölgede gelişen önemli olaylar hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Eserin dördüncü bölümü ise geç 12. yüzyıl dönemini kapsar ve dönemin başlıca olaylarını anlatır. Biz ise tezimizin sınırlarından dolayı ilk iki cüzü kullandık ve Matti Moosa'nın İngilizceye çevirdiği *The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great) A Universal History from the Creation* adlı eserini temel aldık.

HÜKÜMDARLAR LİSTESİ

Bizans İmparatorları Listesi

I. Konstantinos (324 – 337)

Konstantios (337 – 361)

Iulianos (361 – 363)

Iovianos (363 – 364)

Valens (364 – 378)

I. Theodosios (379 – 395)

Arkadios (395 – 408)

II. Theodosios (408 – 450)

Markianos (450 – 457)

I. Leon (457 – 474)

II. Leon (474)

Zenon (474 – 475)

Basilikos (475 – 476)

Zenon (476 – 491 ikinci defa)

I. Anastasios (491 – 518)

I. Iustinos (518 – 527)

I. Iustinianos (527 – 565)

II. Iustinos (565 – 578)

I. Tiberios (578 – 582)

Mavrikios (582 – 602)

Pkokas (602 – 610)

Herakleios (610 – 641)

(Bizans İmparatorları listesi tezin kapsamı baz alınarak 324 – 641 yılı aralığında verilmiştir.)

Ermeni Kralları Listesi

III. Dırtad (? – 330?)

II. Hüsrev (330 – 339?)

VII. Dikran (339 – 350)

II. Arşag (350 – 368)

Bab (368 – 374)

Varaztad (374 – 377/78?)

III. Arşag (383? – 389/90?)

Manuel Mamigonyan (378 – 384/85?)

Vağarşag (Batı Ermenistan 383 – 386)

III. Hüsrev (387 – 392)

Vramşabuh (392 – 414)

III. Hüsrev (ikinci defa 414)

Fetret Devri (414 – 421)

IV. Ardaşes (421 – 428/29?)

(Ermeni Kralları listesi M.Ö. 200 yılından itibaren değil Bizans'ın kuruluş tarihi sırasında krallığın başında bulunan Ermeni kralından itibaren başlatılmıştır ve 428 yılında hanedanlığın sonu ile bitirilmiştir. Ermenilerin özerklik dönemindeki yöneticiler ayrı bir liste olarak verilmemiştir.)

KISALTMA LİSTESİ

- a.g.e : Adı geçen eser
a.g.m : Adı geçen makale
AÜ : Ankara Üniversitesi
bkz : Bakınız
b : Baskı
c : Cilt
fr : Fransızca
ing : İngilizce
İA : İslam Ansiklopedisi
MÜ : Marmara Üniversitesi
s : Sayfa
S : Sayı
ss : Sayfa sayısı
TTK : Türk Tarih Kurumu
vd : Ve diğerleri
vs : Ve saire
vol : Volume
yay : Yayınları

GİRİŞ

Ermeni Adının Anlamı

Ermeniler tarih boyunca kendilerini “Hay” olarak, yaşadıkları coğrafyayı ise “Hayastan” olarak adlandırmışlardır¹. Ermeniler kendileri için kullandıkları bu adı şöyle bir efsaneye dayandırarak anlatırlar; “Tufandan sonra dünyaya, Nuh Peygamber’in oğulları Zırvan, Didan ve Habedoste, yani Sem, Kam ve Hapet hükmetti. Ermenilerin ataları ise Hapet’in soyundan geldiler. Hapet’in ilk oğlu Komer’dir. Onun oğlu Tiras’ın evlatları, Askanaz ve Torkom adlarını taşıyor. Torkom’un oğlunun ismi de Hayg’dır”².

Ancak komşu kavimler (Persler ve Grekler) onları hep Armin ve Armen olarak adlandırmışlardır³. Bu ad tarihte ilk kez Pers İmparatoru I. Darius (Dara)’un Behistun (M.Ö. 518) adlı kitabesinde “Armina” ve “Arminiya” olarak geçmektedir⁴. Persler bu ismi daha çok Ermeni coğrafyasındaki satraplığı (valiliği) için kullanmıştır. Daha sonra bu isim Artaksias krallığı zamanında, Aramice “Yukarı/Yüksek/Dağlık Bölge” anlamını kazanmış, Muş ve Ahlat bölgeleri için kullanılmıştır. Roma döneminde ise Murat suyu, Kür ve Aras nehir boyları için de kullanılmıştır⁵.

¹ Grousset René, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, çev: Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras yay, 2005; Koçaş M. Sadi, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, b.4, İstanbul: Kastaş yay, 1990, s.22; Ersan Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara: TTK, 2007, s.1.

² Kerovpyan Keğam, *Mitolojik Ermeni Tarihi*, İstanbul: Aras yay, 2012, s.14-15; Chamicii Father Michael, *History of Armenia*, c.1, ing çev: Johannes Avdall, ABD: Bishop’s College Press, 1827, ss.1-3. Efsanevi anlatım dışında modern akademik yorumlardan bazıları Hay adının Hitit kelimesinden türediğini de iddia etmektedir. Bournoutian George, *Ermeni Tarihi*, çev: Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçdağı, İstanbul: Aras yay, 2011, s. 25; Bournoutian George, *A Concise History of the Armenian People*, e.5, California: Mazda Publishers, 2006, s.17-18; Grousset, *Ermeniler*, s.44; Koçaş, *Ermeniler*, s.24-25; Ersan, *Ermeniler*, s.1.

³ Grousset, *Ermeniler*, s.73; Koçaş, *Ermeniler*, s.22.

⁴ Yazıtın orijinali için bkz; Daryae Touraj, *Sahrestanlha 1 Eranssahr – A Middle Persia Text on Late Antique Geography, Epic, and History*, California: Mazda Publishers, 2002, s.3; Herzog Edmund, Kurkchiyan Marina, *The Armenians*, London: Routledge, 2005, s.31; Erzen Arif, *Doğu Anadolu ve Urartular/Eastern Anatolia and Urartians*, b.3, Ankara: TTK yay, 1992, s.42; eserin ing bölümü, s.92; Grousset, *Ermeniler*, s.73; Persler dışında Grekler de Ermenilere Armenoi ismiyle hitap etmişlerdir; Bournoutian, *Ermeni*, s.29; Koçaş, *Ermeniler*, s.22; Ersan, *Ermeniler*, s.1.

⁵ İter Erdal, “Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Bazı Ermeni İddiaları Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları*, sayı 6, Yaz 2002, s.1; Koçaş, *Ermeniler*, s.22; Ersan, *Ermeniler*, s.1.

İslam tarihinin önemli kaynaklarından olan Reşideddin'in Oğuznamesi, Kitab-ı Dede Korkut, Topkapı Sarayındaki Oğuzname ve Bahrü'l Ensâb da Ermeni, Ermenistan gibi tabirlerin bulunmadığını ve Ermenilerin bu adlar yerine Torkomyan, Torkomaçi, Askenaz, Saka (İskit) ve Hay, Haykazan adlarını kullandıkları görülür⁶.

Sonuç olarak Ermeni ve Ermenistan adı kendilerine Hay diyen bir topluluğa yabancı milletler tarafından verilmiş, daha çok coğrafi bir bölgeyi anlatan bir isim olarak günümüze kadar gelmiştir.

Ermenilerin Menşei

Ermenilerin menşeiini araştıran bilim adamları genel olarak ikiye ayrılır. Birinci kısım, kitab-ı mukaddese bakarak, Ermenileri genel olarak mitolojik ve efsanevi olaylara dayandırarak onların Nuh'un torununun torunu olan Hayk'ın neslinden geldiği savını ileri sürerler. İkinci kısım ise daha modern ve bilimsel bir yaklaşım ile Herodotos ve Eudoksos'un eserlerine bakarak, Ermenilerin Frigyalılardan geldiğini iddia ederler⁷.

Bu yaklaşımların dışında Ermeni tarihçileri ise kendi menşelerini Urartulara dayandırır. Urartu dilindeki bazı vokabüler benzerlikleri gösterip, yaşadıkları coğrafyayı da temel alarak Urartuları kendi ataları olarak görürler⁸. Ancak yapılan

⁶ İltter, Ermenistan, s.2; Grousset, *Ermeniler*, s.67; Yakın dönem Türk kaynaklarında ise Ermeni adı ilk kez Fransızca çeviri eserlerden dilimize geçmiştir ve özellikle Ahmet Cevdet Paşanın eserlerinde görünmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Koçaş, *Ermeniler*, s.22.

⁷ Morgan Jacques de, *Essai Sur Les Nationalitést*, Paris: Berger – Levrault, 1917, ss.52-55; Morgan Jacques de, *The History of the Armenian People*, çev: Ernest F. Barry, İngiltere, 1918, s.51-52; Uras Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, b.2, İstanbul: Belge yay, 1987, s.22; Esat Uras, *The Armenians in History and The Armenian Question*, İstanbul: Documentary Publications, 1988, s.245; Erzen, *Anadolu* s.42; eserin ing. bölümü, s.92; Grousset, *Ermeniler*, s.66; İltter, Ermenistan, s.5-6; Herzig, *Armenians*, s.27. Herodotos eserinde Ermenilerin Frigya topraklarından göçtüklerini, Frigler gibi giyindiklerini ve onlar gibi silahlandığını söylemiştir. Detaylı bilgi için bkz, A.D. Godley, *Herodotus*, v.3, London: William Heinemann, 1938, s.385. Eudoksos ise Ermeni dili ile Frigyalıların dilinin birbirine çok benzediğini söylemiştir. Grousset, *Ermeniler*, s.68; Aslan Kévork, *Études Historiques Sur Le Peuple Arménien*, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1928, s.48; Koçaş, *Ermeniler*, s.25.

⁸ Özellikle Joseph Sandalagian eski yazı çalışmaları ile Ermeni ve Urartu dili arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Sandalagian Joseph, *Histoire Documentaire de L'Arménie des Âges du Paganisme*, c.1, Rome: Imprimerie Du Sénat, 1917, ss. 54-92. Ancak yapılan linguistik araştırmalar sonucunda Hurri ve onun devamı olan Urartu dilinin Hint – Avrupa dillerinin satem grubuna değil, Asianique diller yani Ural – Altay gurubundan geldiği anlaşılmıştır. Hurri ve Urartu dillerinin Agglütine (sondan eklemeli) bir dil olması da Ermeni dili ile bir alakası olmadığını ortaya koymuştur. Detaylı bilgi için bkz: Erzen, *Anadolu*, s.26; eserin ing. bölümü, s.74; Center for Strategic Research, *Armenian Claims and Historical Facts*, Ankara, 2007, s.7; Centre de Recherches

son bilimsel araştırmalarda Ermenilerin Balkan coğrafyasından göçmüş bir toplum olduğu bugün bilim dünyasında daha çok dikkate alınmaktadır ve onların Anadolu'da zuhur etmiş bir kavim olmadıkları da bu bilimsel araştırmalar ile anlaşılmaktadır⁹.

Ermeni Coğrafyası

Tarihi Ermenistan'ın coğrafî hudutları kuzeyden, Karadeniz ve Gürcistan, güneyden İran, El-cezire, Suriye ve Akdeniz, doğudan İran ve Hazar Denizi, batıdan Anadolu ve Akdeniz ile kuşatılmıştır. Ermenistan toprakları Mezopotamya'dan başlayarak Kur Nehri'ne kadar yükselir ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yüksek bir yayla şeklini alır. Ermenistan'ı Fırat Nehri ikiye böler, Fırat'ın doğusunda kalan bölge Büyük Ermenistan, batısında kalan kısma ise Küçük Ermenistan denir¹⁰.

Tarihi asıl Ermenistan zaman içerisinde Büyük Ermenistan ve Küçük Ermenistan olarak ayrılmıştır. Ana Ermenistan çöktükten sonra ortaya çıkan Kilikya, Sahil Kilikyası ve Dağlık Kilikyası olarak ikiye ayrıldı. Büyük Ermenistan ise şu şekilde bölünmüştü; Yüksek Ermenistan (Garin – Erzurum), IV. Ermenistan, Agznik, Duruperan, Gorcayk, İran Ermenistan'ı, Vaspuragan, Siyunik, Artsah, Faydagaran, Udi, Gugarik, Dayk, Ararat. Bu bölgelerde zaman içerisinde kendi içlerinde ayrılmışlardır¹¹.

Bizans'ın Kuruluşuna Kadar Ermenilerin Durumu

Tarihi Ermenistan topraklarına M.Ö. 3000 - 1500 arasında Asya'dan gelen Hurri, Kassit ve Mitanni gibi çeşitli topluluklar yerleşti. Bu topluluklar zaman

Stratégiques, *Allegations Armeniennes et Faits Historiques*, Ankara, 2005, s.7; Koçaş, *Ermeniler*, s.26.

⁹ Morgan, *Armenian*, s.52-53; İlter, *Ermenistan*, s.6; Erzen, *Anadolu*, s.44; eserin ing, s.92; Center for Strategic Research, *Armenian*, s.7; eserin fr, s.7.

¹⁰ Paris meridyenine göre Ermenistan - küçük Ermenistan ve Kilikya bölgesi de alınırsa - 32 – 45 doğu boylamı arasında yer alıyor. Nersessian Sirarpie Der, *Armenia and the Byzantine Empire*, Cambridge: Harvard University Press, 1945, s.3; Uras, *Ermeniler*, s.16; eserin ing, s. 239; Dedeyan Gerard, *Ermeni Halkının Tarihi*, çev: Şule Çiltaş, İstanbul: Ayrıntı yay, 2015, ss. 25-35; Bournoutian, *Ermeni*, ss. 13-15; Bournoutian, *Armenian*, ss.5-8; Grousset, *Ermeniler*, ss. 17-29; Koçaş, *Ermeniler*, s.21.

¹¹ Bu bölgelerin ayrımları Kalankatlı Moses'in (Movses Horen) Coğrafya kitabında geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Uras, *Ermeniler*, s. 17-18; eserin ing, s. 240-241; Dedeyan, *Ermeni*, ss. 35-38; Koçaş, *Ermeniler*, s.21-22. Bölgeler hakkında detaylı bilgi için bkz: Morgan, *Armenian*, ss.15-49.

içerisinde belirli bir ortak kültür oluşturdular ve M.Ö 9. yüzyılda Urartu Devleti'ni kurdular. Urartu Devleti'nin kuruluşu, Asur Devleti'nin güçlü olduğu bir döneme denk gelir ve bu iki devlet uzun yıllar sürecek bir savaş dönemi geçirirler. Urartular bu süreç içerisinde Asurlulara üstün gelmeyi başararak topraklarını batıda Fırat, doğuda Hazar Denizi, güneyde Urmiye Gölü, kuzeyde Kafkaslara ve büyük Ermenistan'a kadar genişlettiler. M.Ö. 7. yüzyıla gelindiğinde İskit ve Med akınları Urartu Devleti'ni zayıflattı ve M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında Urartu Devleti Medler tarafından yıkıldı¹².

Urartu Devleti yıkıldıktan sonra Ermenistan topraklarını, Medler ve Persler tarafından satrap olarak atanmış olan Yervantuniler yönetmeye başladı. Yervantunilerin idaresi altında bulunan Ermeniler, M.Ö. 5 ve 4. yüzyılda Perslerin Yunanlılar üzerine yaptıkları seferlerde Pers ordusunun içinde bulunmuşlardır ve onlara hizmet etmişlerdir¹³.

Büyük İskender'in uygar dünyanın büyük bir bölümünü fethetmesi Pers İmparatorluğu'nu da yıktı ve Ermeni topraklarını İskender'in komutanlarından olan Seleukos yönetti ve bu coğrafyada kendi hanedanlığını (Selefke) kurdu¹⁴. Ancak İskender'in ordusunun Ermeni topraklarına uğramaması bu bölgede bir tahribata neden olmadı ve Yervantuniler bunu fırsat bilerek Selefkilere vergi vermediler ve kısa sürede bağımsızlıklarını kazandılar. III. Antiokhos döneminde tekrar canlanan Selefke hanedanlığı Yervantunileri tekrar vasal konuma getirseler de M.Ö. 200'lerde

¹² Bournoutian, *Ermeni*, ss.16-20; Bournoutian, *Armenian*, ss.9-14; Dedeyan, *Ermeni*, ss.55-81; Erzen, *Anadolu*, s.43; eserin ing. bölümü, s.91; İplikçioğlu Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları I*, İstanbul: M.Ü yay, 1990, s.82; Sweeney Emmet, *The Ramessides, Medes and Persians*, New York: Algora Publishing, 2008, ss.169-171; Farrokh Kaveh, *Shadows in the Desert – Ancient Persia at War*, Oxford: Osprey Publishing, 2007; Herzig, *Armenians*, s.34.

¹³ Bournoutian, *Ermeni*, s.30; Bournoutian, *Armenian*, s.22.

¹⁴ Bournoutian, *Ermeni*, s.32; Bournoutian, *Armenian*, s.24-25; Morgan, *Armenian*, s.78-79; Grousset, *Ermeniler*, s.77-78; Dedeyan, *Ermeni*, s.92; Uras, *Ermeniler*, s.42; eserin ing. s.264-265; Ersan, *Ermeniler*, s.1; Erzen, *Anadolu*, s.44; eserin ing bölümü, s.93; Herzig, *Armenians*, s.35; İplikçioğlu Bülent, *Helen ve Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yay, 2007, ss.42-46; Garthwaite Gene, *The Persians*, Oxford: Blackwell Publishin, 2005, s.66; Wiesehöfer Josef, *Ancient Persia – from 550 BC to 650 AD*, ing çev: Azizeh Azodi, London: I.B. Tauris Publisher, 1996, s.108; Farrokh, *Persia*, s.114; Daryae Touraj, *Sāsānian Persia – The Rise and of an Empire*, London: I.B. Tauris, 2009, s.2; Daryae Touraj, *The Oxford Handbook of Iranian History*, New York: Oxford University Press, 2012, s.152-153; Chamicii, *Armenia*, ss.43-46; Koçaş, *Ermeniler*, s.27; J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev: Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılâp yay, 2010, ss.71-73; Davies Norman, *Avrupa Tarihi*, b.2, çev: Burcu Çiğman vd, Ankara: İmge yay, 2011, s.157.

Ermeni kökenli Arşaguni (Arddeş), Yervantunileri devirerek kendi hanedanlığını ve tarihteki ilk Ermeni krallığını kurmuş oldu¹⁵.

Bu dönemde Roma doğudaki gücünü arttırmak için Arddeş hanedanlığını krallık olarak tanıdı. Bu durum karşısında Partlar, Ermeni topraklarına saldırdılar ve Arddeş hanedanlığını vasal konuma getirdiler ve onları haraca bağladılar. Roma yönetimi bu durumdan rahatsız olsa da kendi iç sorunları ve Kartaca savaşları yüzünden doğuda yaşanan gelişmelerde çok aktif bir rol oynayamadı. Roma, Kartaca'yı yıktıktan sonra tekrar doğu üzerinde planladığı politikalarını gerçekleştirmeye başladı ve Suriye'ye kadar Roma lejyonlarını kurdu. Doğudaki yerel topluluklar Roma otoritesini kabul etmek zorunda kalırken, üç asır sürecek olan Roma-Pers rekabeti başlamış oldu¹⁶.

Bu rekabet altında ezilen Ermeni Kralı II. Dikran ile Pontus Kralı Mithridates akrabalık yolu ile ilişkiler kurarak kendi bölgelerinde Roma ve Perslere karşı üçüncü bir güç oluşturdular. Bu iş birliğini kendi çıkarlarına ters gören Roma ve Persler aralarında anlaşma yaparak birlikte hareket ettiler. Ancak Part kralının ölmesi Ermenilerin kaybettikleri toprakları kazanmasına neden oldu ve Ermenistan toprakları; Kommagene¹⁷, Kuzey Suriye, Kilikya ve Fenike'ye kadar uzandı. Böylece Ermeni krallığı çok uzun sürmeyecek olan bir imparatorluğa dönüştü¹⁸.

Romalıların M.Ö. 74'te Pontus'u işgal etmeleri üzerine Pontus Kralı Mithridates, Ermeni Kralı Dikran'a sığındı. Teslim taleplerine karşı çıkan Dikran Roma ile ilişkilerini bozdu ve M.Ö. 69'da Roma ordusu Ermeni Krallığı'nın başkenti olan Dikranagerd'i kuşattı. Dikranagerd kozmopolit bir başkent olması nedeniyle yönetim karşıtı ahali şehrin kapılarını açtı ve Roma ordusu başkenti ele geçirdi¹⁹. Dikran daha sonra Pontos Kralı Mithridates ile güçlerini toparlayarak kaybettikleri

¹⁵ Bournoutian, *Ermeni*, ss.32-34; Bournoutian, *Armenian*, s.25-26; Morgan, *Armenian*, ss.80-82; Grousset, *Ermeniler*, s.80; Uras, *Ermeniler*, s.42-43; eserin ing, s.264-265; Dedeyan, *Ermeni*, s.95-99; İplikçioğlu, *Eskiçağ*, s.91; Herzig, *Armenians*, s.35; Chamicii, *Armenia*, ss.46-51; Koçaş, *Ermeniler*, s.28.

¹⁶ Bournoutian, *Ermeni*, ss.36-38; Bournoutian, *Armenian*, ss.28-30; Chamicii, *Armenia*, ss.52-55; Roberts, *Avrupa*, s.101; Davies, *Avrupa*, s.179-180.

¹⁷ Adıyaman yöresinin, Hellenistik çağda ve sonrasında kullanılan adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi yay, 1993, s.459; Bunson Matthew, *Encyclopedia of The Roman Empire*, New York: Facts On File, 2002, s.139.

¹⁸ Bournoutian, *Ermeni*, s.39-40; Bournoutian, *Armenian*, s.31; Dedeyan, *Ermeni*, s.101-102; Grousset, *Ermeniler*, s.82-85; Chamicii, *Armenia*, ss.68-76; Roberts, *Avrupa*, s.101.

¹⁹ Erzen, *Anadolu*, s.45; eserin ing. bölümü, s.93-94.

yerleri tekrar ele geçirdi. Bu durum karşısında Roma, Pompeius (Gnaeus Pompeius Magnus)²⁰ adındaki komutanını bölgeye gönderdi. Pompeius, Pontus Kralı Mithridates'i yenilgiye uğrattırırken²¹, Partlar da kendileri için tehlike arz eden Ermeniler üzerine saldırdılar. Dikran iki büyük güç arasında kalınca anlaşma yoluna gitmek zorunda kaldı ve M.Ö. 66 yılında barış yapıldı. Roma barış anlaşmasından sonra bölgedeki konumunu güçlendirmek ve Perslere karşı bir tampon bölge oluşturmak için Dikran ile dostane ilişkilerini arttırmaya çalıştı ve Dikran'ın, Perslere özgü olan "Şehinşah" unvanını kullanmasına izin verdi. Dikran on yıl gibi bir süre daha ülkesini yönetti ve M.Ö. 55 yılında öldü²².

Büyük Dikran öldükten sonra yerine oğlu II. Ardavazt (M.Ö. 55 – 30) geçti. Ardavazt'da babası gibi Roma dostluğuna ve müttefikliğine bağlı kalmaya devam etti ve böylece Partlara karşı bir saf almış oldu. Ardavazt, Suriye'de bulunan Roma valisi Crassus ile güçlerini birleştirerek Partlara karşı savaş başlattı. Ancak Crassus, bölgeyi ve coğrafyayı iyi tanıyan Ardavazt'ın görüşlerini dinlemeyerek bölgedeki yerel Arap emirlerine itimat etti ve Partlar karşısında büyük bir hezimete uğradı²³. Romalılar bu yenilgiden uzun bir süre sonra Fırat Nehri'ni sınır kabul ettiler ve doğuya ilerleyişleri durdu. Ardavazt ise Partlarla kötü ilişkilerini düzeltmek için kızını Part Kralı Ordes'in oğlu Pakoros ile nişanladı²⁴.

Ermeni – Part yakınlaşması ve aldığı büyük darbeler sonucu Roma tekrar doğuya yöneldi ve Antonius komutasında Partlara karşı tekrar savaş başlattı. Bu durum karşısında Ardavazt tekrar Roma yanında saf tuttu ve onlara savaş için rehberlik etti. Crassus'un yaptığı hataya düşmek istemeyen Antonius, Ardavazt'ın önerileni dinledi ve Atropatene'yi (İran Azerbaycan'ı) istila etti ve Praasp/Phraata'yı

²⁰ Gnaeus Pompeius Magnus veya sadece Magnus olarak da adlandırılan Pompeius, cumhuriyetin son döneminde ana rol oynayan Roma dünyasının mutlak kontrolünün yasal savunucularından biridir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.441-442.

²¹ Ergin Gürkan, *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti – Direniş ve Düzen*, İstanbul: Türkiye İş Bankası yay, 2013, s. 75; Morgan, *Armenian*, s.88-99; İplikçioğlu, *Eskiçağ*, s.92; Erzen, *Anadolu*, s.45-46; eserin ing. bölümü, s.93-94; Farrokh, *Persia*, s.129-130; Daryaee, *Iranian*, s.171-172; Koçaş, *Ermeniler*, s.33.

²² Bournoutian, *Ermeni*, ss.40-42; Bournoutian, *Armenian*, s.32-33; Dedeyan, *Ermeni*, ss.103-113; Morgan, *Armenian*, ss.89-100; Grousset, *Ermeniler*, ss.90-98; Chamicii, *Armenia*, ss.78-92.

²³ Wilcox Peter, *Rome's Enemies – Parthians&Sâsânid Persians*, Oxford: Osprey Publishing, 2001, s.17-18; Morgan, *Armenian*, ss.100-103; Garthwaite, *Persians*, s.79; ; Farrokh, *Persia*, ss.136-140; Daryaee, *Iranian*, s.172.

²⁴ Grousset, *Ermeniler*, s.98-99; Dedeyan, *Ermeni*, s.114; Bournoutian, *Ermeni*, s.42-43; Bournoutian, *Armenian*, s.34.

kuşattı. Ancak kışın çok sert geçmesi Roma ordusunun geri çekilmesine ve başarısız olmasına neden oldu. Roma bu başarısızlığı Ardavazt'a yükledi ve Antonius onu cezalandırmak için tutukladı, müstahkem mevkilerine ve hazinelerine el koydu. Antonius daha sonra Ardavazt'ı İskenderiye'ye götürdü ve birkaç yıl sonra Kraliçe Kleopatra'nın emriyle öldürüldü²⁵.

II. Ardavazt'dan sonra yerine oğlu II. Ardaşes geçti. Roma'nın Ermenilere karşı sert tutumu yeni kralın Partların safına geçmesine neden oldu. Bu sırada Antonius Ermenistan'ı feth etmiş bir gözle görüyordu ve bu bölgeyi Kleopatra'dan olan oğlu Aleksandros'a vermişti. Ermeniler bu durum karşısında ayaklansa da Roma kuvvetleri karşısında dayanamayarak Partlara sığındılar ve Partlar bu sayede Ermeni topraklarının savunucusu haline geldiler²⁶.

Roma'nın iç çekişmeler yaşaması ve Antonius'un Ermenistan'daki kuvvetlerini geri çağırması Partların Ermeni topraklarındaki gücünü arttırdı. Roma iç karışıklıklarını düzelttikten sonra Part etkisini Ermenistan topraklarından atmak için M.Ö. 20'de Tiberius'u Ermenistan'a yolladı ve Ardaşes'i tahtan indirip yerine III. Dikran'ı (M.Ö. 20 – 12) tahta geçirdi. III. Dikran'ın kısa süren saltanatı ülkede taht mücadelesine neden oldu. Yönetimde bir kesim Roma safında dururken, diğer bir kesim ise Part tarafını destekliyordu. Bu duruma bir son vermek isteyen Roma, Caius Sezar'ı Ermenistan'a yolladı ve Ermeni topraklarını tekrar Roma protektorasına geri soktu. Ancak hanedan arasındaki iç çekişmeler Roma'yı, Ermenistan'daki yönetici hanedanı değiştirmeye sevk etti ve Ermenistan'ın başına Atropatene hanedanlığı getirildi²⁷.

Ermenistan'daki istikrarsızlık ve taht kavgaları Partlarda da kendisini gösterdi. Ülkesinden kovulan Part hanedanına mensup Vonones, Ermeni beylerini etrafına toplayarak kendi yönetimini Ermenistan topraklarında tesis etti. Roma bu yeni yönetimi kabul etmeyerek Vonones'i tahtan indirdi ve yerine Pontus Prensi Zenon'u geçirdi (M.S. 18-34) ve böylece Ermenistan'da yeniden Roma protektorası başladı. Ancak Partlar bu protektoraı tanımayınca ve İberyalılar Ermeni topraklarını

²⁵ Grousset, *Ermeniler*, s.100-101; Bournoutian, *Ermeni*, s.42-43; Bournoutian, *Armenian*, s.35; Dedeyan, *Ermeni*, s.114-115; Morgan, *Armenian*, ss.104-107. Herzog, *Armenians*, s.36; Chamicii, *Armenia*, ss.93-99; Koçaş, *Ermeniler*, s.34.

²⁶ Grousset, *Ermeniler*, s.101-102; Dedeyan, *Ermeni*, s.116-117; Morgan, *Armenian*, s.107-108.

²⁷ Grousset, *Ermeniler*, s.101-102; Dedeyan, *Ermeni*, s.116-117; Morgan, *Armenian*, s.108-109.

istila edince, Partlar ve Roma arasında savaş başladı. Romalı komutan Vitellius²⁸ Partlara Mezopotamya tarafından saldırdı ve Partları mağlup ederek Ermeni topraklarında Roma protektorasını tekrar muhafaza etti²⁹.

Roma'nın Ermenistan üzerindeki ani hükümdar değişiklikleri ülkede tekrar istikrarsızlığa yol açtı. Bu durumdan faydalanmak isteyen Part Kralığı I. Vologesus Dikranager'i ele geçirdi ve Ermeni tahtına kardeşi I. Dırtad'ı geçirdi (M.S. 53). Bu durumu kabullenmeyen Roma, komutan Corbulo³⁰ ile Doğuya yürüdü ve Ardaşad şehrini ele geçirerek şehri yaktı ve daha sonra Dikranagerd'e doğru ilerledi. Part Kralı I. Vologesus tahtın kardeşi I. Dırtad'ın hakkı olduğunu savundu ve Roma'ya savaş ilan etti. Romalı komutan Corbulo'ya savaşta üstün gelen I. Vologesus, Roma ile M.S. 63 yılında Rhandeia antlaşmasını yaptı. Bu antlaşmaya göre Ermenistan tahtında I. Dırtad kalacak ama Ermenistan Roma'ya tabi olacaktı. Bu antlaşma koşullarında Roma tekrar Ermenistan üzerinde protektorasını korurken doğu ile batı arasında Ermenistan'ı bir köprü olarak tekrar şekillendirdi³¹.

I. Dırtad'dan sonra yerine Aksidares adında tarihi kaynakların pek fazla bilgi vermediği biri geçti. Aksidares'in Roma ve Partlara karşı kötü tutumları onun tahtan inmesine neden oldu. Part Kralı Hüsrev, Ermeni tahtına müdahale ederek kendi yeğeni Parthamasiris'i tahta çıkardı. Roma, Aksidares'in yönetiminden memnun olmasa da Part kralı Hüsrev'in bu müdahalesini Rhandeia antlaşmasının ihlali olarak gördü ve Partlara karşı savaş ilan etti. Roma orduları Ermenistan'a girdi ve Parthamasiris, Roma İmparatoru Trajanus'un³² huzuruna çıkarak iktidarını onaylatmaya çalışsa da imparator onu tanımadı ve Romalı muhafız alaylı tarafından

²⁸ Romalı komutan ve aynı zamanda Suriye valisi olan Vitellius Lucius hakkında detaylı bilgi için bkz: : Bunson, *Roman Empire*, s.588.

²⁹ Grousset, *Ermeniler*, s.103-104; Dedeyan, *Ermeni*, s.117; Daryae, *Iranian*, s.174; Morgan, *Armenian*, ss.110-115.

³⁰ Roma imparatorluğunun Doğudaki ve Batıdaki egemenliğini koruyan dönemim ünlü generallerindendir. Detaylı bilgi için bkz: : Bunson, *Roman Empire*, s.151-152.

³¹ Grousset, *Ermeniler*, ss.104-107; Bournoutian, *Ermeni*, s.48-49; Bournoutian, *Armenian*, s.40-41; Dedeyan, *Ermeni*, ss.119-122; Morgan, *Armenian*, s.116; Chamicii, *Armenia*, ss.116-123; Farrokh, *Persia*, s.148-151; Daryae, *Iranian*, s.175.

³² Marcus Ulpius Traianus ya da kısaca Trajan olarak adlandırılır. Roma imparatorluğunu M.S.98'den M.S.117 yılına kadar askeri açıdan büyük bir hırsla yöneten imparatorudur. Detyalı bilgi için bkz: : Bunson, *Roman Empire*, ss.548-550.

öldürüldü. İmparator, Ermenistan'ın başına L. Catilius Severus'u³³ vali olarak atadı ve böylece Ermenistan Roma'nın bir eyaleti haline geldi³⁴.

İmparator Trajanus'un M.S. 117 yılındaki ölümünden sonra Roma'nın başına halefi Hadrianus³⁵ geçti. Trajanus döneminde yapılan fetihler Hadrianus döneminde devamlılık gösteremedi ve Roma fethettiği topraklarını Fırat'a kadar boşaltmak zorunda kaldı³⁶. Bu durumdan Ermeniler de yararlandı ve Roma eyaleti statüsünde olan Ermenistan, Roma protektorasını tekrar kabul ederek krallık statüsüne geri döndü. M.S. 161 yılına kadar devam eden barış ortamı Part-Roma anlaşmazlığı yüzünden tekrar bozuldu. Part Hükümdarı III. Vağarş, Roma'nın Ermenistan tahtına tayin ettiği hükümdarı tanımayarak Pakaros adlı bir Arşaguni'yi başa geçirmesi Roma'yı karşı harekete geçirdi. Roma'nın Kapadokya valisi Sedatius Severianus, Partlar ile yaptığı savaşta yenilerek kendini öldürdü. Bu durum üzerine Roma İmparatoru Marcus Aurelius³⁷ M.S. 163'te komutanlarından Stadius Priscus'u³⁸ doğuya yolladı ve Ermenistan'ı işgal ederek Roma otoritesini Ermenistan topraklarında tekrar tesis etti³⁹.

Roma, İmparator Septimus Severus⁴⁰ döneminde Partlar ile tekrar savaşmaya başladı. Roma M.S. 197 yılında Partların birçok başkentini (Seleukeia, Ktesiphon) ve şehirlerini talan etti⁴¹. Ermeniler ise büyük bir hataya düşerek bu savaş süresince Partların yanında yer almayı tercih etti. Roma'nın Partlara büyük bir darbe vurması

³³ Lucius Catilius Severus bir imparatorluk memurudur ve ailesi Roma senatosunun seçkin üyelerindedir. Detaylı bilgi için bkz: : Bunson, *Roman Empire*, s. 500.

³⁴ Grousset, *Ermeniler*, s.107-108; Bournoutian, *Ermeni*, s.50; Dedeyan, *Ermeni*, s.128-129; Sweeney, *Persians*, s.176; Morgan, *Armenian*, s.117-118; Farrokh, *Persia*, ss.158-160; Daryaee, *Iranian*, s.176.

³⁵ Tam adı Publius Aelius Hadrianus 'dur ve M.S. 117'den M.S. 138 yılında kadar Roma İmparatorluğunu yönetmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.250-251.

³⁶ Garthwaite, *Persians*, s.81; Bournoutian, *Armenian*, s.42; ; Farrokh, *Persia*, s.162-163; Roberts, *Avrupa*, s.101.

³⁷ Tam adı Marcus Aurelius Antoninus'dur ve Roma imparatorluğunun en önde gelen imparatorlarından biridir. Aynı zamanda yetenekli bir filozof olan imparator Marcus M.S. 161'den M.S. 180 yılına kadar Roma imparatorluğunu yönetmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, ss.349-351.

³⁸ Stadius Priscus İmparator Marcus Aurelius'un önemli generallerinden biridir ve valilik, başhakimlik gibi görevlerde de bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.514.

³⁹ Grousset, *Ermeniler*, ss.108-110; Dedeyan, *Ermeni*, s.130-131; Scarre Chris, *Chronicle Of The Roman Emperors*, London: Thames and Hudson, 1995, s.115-116; ; Farrokh, *Persia*, s.164-165; Daryaee, *Iranian*, s.177.

⁴⁰ Tam adı Lucius Septimus Severus'dur ve M.S. 193'den M.S.211 yılına kadar Roma imparatorluğu yapmıştır. Septimus ayrıca Roma imparatorluğunda M.S.193'den M.S.235 yılına kadar sürecek olan bir hanedan kurmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, ss.500-502.

⁴¹ Scarre, *Roman*, s.134-135; ; Farrokh, *Persia*, s.166; Daryaee, *Iranian*, s.177.

Ermenilerin, Roma'dan barış istemesine ve onlara haraç vermesine neden oldu. M.S. 216 yılında İmparator Severus'un halefi olan Caracalla⁴², Ermenistan Kralı Vologesus'u esir alarak Ermenistan'ı ele geçirmeye çalıştı ancak yerli halkın baş kaldırması karşısında başarısız oldu⁴³. Bu durum karşısında İmparator Makrinus⁴⁴, Vologesus'un oğlu II. Dırtan'ı kral olarak tanımak zorunda kaldı⁴⁵.

Roma'nın Partlar ile uzun yıllar sürdürdüğü mücadele Partları hem siyasi-askeri hem de ekonomik açıdan zayıflatmıştı. M.S. 2. yüzyılın sonlarından itibaren otoriter gücünü kaybeden Partlar, M.S. 224 – bazı kaynaklarda M.S. 226 – yılında Sâsâni hanedanının lideri Erdeşîr⁴⁶ (Ardaşir) (Yunanca'daki adı Artaxerxes) tarafından devrildi⁴⁷. Sâsâni hanedanlığı'nın kurulması doğudaki güç dengelerinin aniden değişmesine neden oldu. Partlar döneminde Roma ile yapılan bütün politik süreç tamamıyla değişti. Bu durum Ermenileri de hem olumlu hem de olumsuz yönde etkiledi. Olumsuz yönleri; Sâsânilerin, Partlardan kalma Zerdüştlük dinini ateşli bir şekilde savunması Ermenistan coğrafyasındaki diğer din ve mezheplere zulmedilmesine neden oldu. Ayrıca Büyük İskender döneminden itibaren bu coğrafyaya yayılan Helen kültürü Sâsâni baskıları sonucu tamamen silinmiş oldu. Olumlu yönleri ise; Roma ve Sâsâni çekişmesi Ermenilerin kendi kraliyet üyelerini seçmesine ve bu iki büyük güç karşısında siyasi bir denge kurmasını sağladı⁴⁸.

Ermeniler, Sâsânilerin yayılmacı politikalarına karşı Roma'nın protektorası altında kalmayı tercih ediyorlardı. Ancak M.S. 244 yılında Roma ile Sâsânilerin

⁴² Caracalla (Marcus Aurelius Antoninus)'nın gerçek isminin Julius Bassianus olduğu kaynaklarda geçmektedir. Lucius Septimus Severus'un oğlu olan Caracalla babasının M.S. 211 yılındaki ölümünden sonra imparatorluğun başına geçmiş ve M.S.217 yılına kadar yönetimde kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.94-95.

⁴³ Scarre, *Roman*, ss.144-146; Chamicii, *Armenia*, s.153-154; Farrokh, *Persia*, s.167-168.

⁴⁴ Tam adı Marcus Opellius Macrinus'tur ve imparator Caracalla'nın birliklerine kısa bir süre liderlik eden ve imparatorun ölümünden sonra bir senelik süre ile (217-218) Roma imparatorluğu yapmış bir kişidir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.338.

⁴⁵ Grousset, *Ermeniler*, s.110; Bournoutian, *Ermeni*, s.53; Dedeyan, *Ermeni*, s.132.

⁴⁶ Asıl adı Erdeşîr – i Bâbekândır. Hanedan adını Erdeşîr'in dedesi İstahr'daki Anahita âteşkedesinin muhafızı Sâsân'dan alır. Detaylı bilgi için bkz: Naskalı Esko, "Sâsâniler", TDVİA, c.36, 2009 İstanbul, ss.174-176; Bunson, *Roman Empire*, s.34.

⁴⁷ Scarre, *Roman*, s.155; İplikçioğlu, *Eskiçağ*, s.93; Wilcox, *Rome*, s.24; Garthwaite, *Persians*, s.82; Grousset Réne, *Histoire de L'Asie*, e.4, Paris: Presses Universitaires France, 1944, s.41; Bournoutian, *Armenian*, s.45; Wiesehöfer, *Persia*, s.153; Morgan, *Armenian*, s.118-119; Chamicii, *Armenia*, s.154; Farrokh, *Persia*, ss.178-180; Pourshariati Parvaneh, *Decline and Fall of Sâsânian Empire*, London: I.B. Tauris, 2008, s.43; Daryae, *Iranian*, s.187; Daryae, *Sâsânian*, s.2-3; Herzog, *Armenians*, s.32; Roberts, *Avrupa*, s.101-102; Ersan, *Ermeniler*, s.1.

⁴⁸ Grousset, *Ermeniler*, s.110-111; Bournoutian, *Ermeni*, s.54-55; Morgan, *Armenian*, ss.118-124.

yaptığı savaşta büyük darbe alan Roma, bu yenilgiden sonra Sâsâniler ile barış yolunu tercih etti ve Ermenistan üzerindeki protektorasından vazgeçmek zorunda kaldı.⁴⁹ İmparator Valerianus⁵⁰ devrinde Suriye civarında yapılan savaşta imparatorun Sâsânilere esir düşmesi (M.S. 260) ve Roma'nın üst üste aldığı darbeler doğudaki nüfuzunu kaybetmesine neden oldu⁵¹.

M.S. 252 yılında da Ermenistan'a giren Sâsâniler, kral II. Dırtad'ın kaçması ile tahtı ele geçirdiler ve ülkenin başına Sâsâni İmparatoru I. Şâpûr'un oğlu I. Hürmüz geçti⁵². Hürmüz Ermeni topraklarını bir süre yönettikten sonra babasının ölümü ile Sâsâni tahtına çıktı (M.S. 270). Hürmüz dönemi babasıninkine kadar parlak bir dönem olmadı. Roma M.S. 283 yılında İmparator Carus'un⁵³ Sâsâni başkentlerinden olan Ktesiphon'a girmesi ve bu seferdeki başarısı Roma'nın politik durumunu değiştirdi⁵⁴. Carus'tan sonra Roma tahtına Diokletianos'un⁵⁵ geçmesi Roma'nın tekrar yükseliş dönemine girmesini sağladı. Diokletianos'un reformları ve doğu politikası kısa sürede kendisini gösterdi ve Sâsâniler, Ermenistan protektorasını

⁴⁹ Wilcox, *Rome*, s.36-37; Garthwaite, *Persians*, s.90; Bournoutian, *Armenian*, s.46; ; Farrokh, *Persia*, s.186-187; Daryae, *Iranian*, s.189.

⁵⁰ Tam adı Publius Licinius Valerianus'dur ve Roma imparatorluğunu M.S. 253'den M.S. 260 yılına kadar yönetmiştir. Hıristiyanlara karşı zalimliği ile tanınan imparator 260 yılında Sâsâni kralı Şâhpur'a esir düşerek acı bir şekilde ölmüştür. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.566.

⁵¹ Potter David, *A Companion to The Roman Empire*, Oxford: Blackwell Publishing, 2006, s. 156-157; Ermatinger James W, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, London: Greenwood Press, 2004, s.41; Scarre, *Roman*, s.173-174; İplikçioğlu, *Eskiçağ*, s.93; Wilcox, *Rome*, s.37; Garthwaite, *Persians*, s.90-91; Grousset, *Asie*, s.42-43; Bournoutian, *Armenian*, s.46; Bilgiç Emine, "M.S. III. Yüzyıl Roma – Sâsâni İhtilafına İlişkin Bir Değerlendirme: Pers Kralı I. Şâpûr'un Roma İmparatoru Valerianus'u Esir Alması", *MJH*, II/2, 2012, s.29; ; Farrokh, *Persia*, s.188-189; Daryae, *Sâsânian*, s.7-8; Burckhardt Jacob, *The Age of Constantine the Great*, London: Routledge, 1949, s.32; Daryae, *Iranian*, s.190; Roberts, *Avrupa*, s.102.

⁵² Grousset, *Ermeniler*, s.112; Bournoutian, *Ermeni*, s.55; Bournoutian, *Armenian*, s.46; Dedeyan, *Ermeni*, s.134.

⁵³ Tam adı Marcus Aurelius Carus'tur ve Roma İmparatorluğunu M.S. 282 – 284 yılları arasında kısa bir süre yönetmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.98.

⁵⁴ Mitchell Stephen, *A History of the Later Roman Empire AD 284 – 641*, b.2, Oxford: Blackwell Publishing, 2015, s. 51; Leadbetter Bill, *Galerius And The Will Of Diocletian*, London: Routledge, 2009, s.38; Treadgold Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, California: Stanford University Press, 1997, s.13; Venning Timothy, *A Chronology of the Byzantine Empire*, UK: Palgrave Macmillan, 2006, s.5; Glay Marcel, *Rome – II. Grandeur et Chute de l'Empire* -, b.2, Paris: Perrin, 2005, s.408; Garthwaite, *Persians*, s.97; Farrokh, *Persia*, s.194-195; Daryae, *Sâsânian*, ss.10-12.

⁵⁵ Tam adı Gaius Aurelius Valerius Diocletianus'tur, Roma imparatorluğunu M.S.284'den M.S. 305 yılına kadar yönetmiştir. İmparatorluk içinde reformları ve Hıristiyanlara zulmü ile tanınan bir imparatordur. Roma tarihinde ilk defa kendi isteği ile yönetimi bırakan bir imparatordur. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.175-176.

tekrar Roma'ya geri vermek zorunda kaldılar. Böylece Ermenistan tahtına Roma'nın koruması altında olan III. Dırtad çıktı⁵⁶.

III. Dırtad'ın tahta çıkışı Ermeni tarihi için bir dönüm noktasıdır. Ermeniler bu dönemden itibaren çok tanrılı pagan dininden, tek tanrılı bir inanç olan Hıristiyanlığa geçiş yapmışlardır. Ermeniler için tarihi olan bu olay Roma ve Sâsânileri de yakından ilgilendiriyordu. Diokletianos döneminde Hıristiyanlara karşı sert bir tutum sergileyen Roma İmparatorluğu'nun bu tavrı Diokletianos'un ardılları ve özellikle Konstantinos'un çabasıyla değişmiş ve 313 yılında Milano fermanı ile Hıristiyanlık daha kolay yayılmaya başlamıştır. Sâsâniler ise kendi geleneksel dinlerini ateşli bir şekilde savunurken çevresindeki ve boyunduruğu altındaki milletlere kendi dinini zorla yayarak asimile etmeye çalışmıştır. Ermeniler de büyük ihtimalle bu Sâsâni baskıları karşısında Hıristiyan dinini benimseyerek onların asimilasyon etkilerine karşı durmaya çalışmışlardır. Ayrıca III. Dırtad, Hıristiyanlığı kabul ederek İmparator Konstantinos'un desteğini alıp Sâsânilere karşı durmayı da düşünmüş olabilir.

Hıristiyanlığın 4. yüzyılda hızla yayılması bu çağın en büyük olayı olurken ikinci büyük olay İmparator Konstantinos'un, başkenti kendi ismi ile anılacak olan Konstantinopolis'e taşınması olacaktır. Bu yüzyıldan itibaren Roma (Bizans) ile Ermeni ilişkileri daha farklı bir boyut kazanmaya başlayacaktır.

⁵⁶ Treadgold, *Byzantine*, s.15; Grousset, *Ermeniler*, s.112; Ermatinger, *Roman*, s.85-86; Bournoutian, *Ermeni*, s.55-56; Dedeyan, *Ermeni*, s.137-138; Chamicci, *Armenia*, s.159-160; Farrokh, *Persia*, s.195-196; Daryae, *Sâsânian*, ss.8-13; Paul Petit, *Histoire générale de l'Empire Romain – 3. Le Bas – Empire (284 – 395)* –, Paris: Editions de Seuil, 1974, ss.11-41; Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, b.7, çev: Fikret İşıltan, Ankara: TTK, 2011, s. 30-31; Roberts, *Avrupa*, ss.104-107.

I.BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞUNDAN I. THEODOSİOS İKTİDARI'NIN SONUNA KADAR BİZANS VE ERMENİLER

1.1. Konstantinopolis'in Kuruluşu

III. yüzyıl Roma imparatorluğu için karanlık bir çağ olmuştur. Öyle ki batılı tarihçiler bu döneme “askeri anarşi” ya da “imparatorluk krizi” (La Grande Crise de l'Empire) gibi adlandırmalar yapmışlardır. 235 – 284 yılları arasında Roma'da yönetim giderek yozlaşmaya başladı ve bu yarım asır içinde yirmiden fazla imparator Roma tahtına inip çıktı. Diokletianos dönemi ile bu kargaşa son bulsa da Roma başkent olma özelliğini yitirmiş bir şehir haline geldi. Daha önceden başa geçen birçok imparator başkenti başka bir bölgeye taşımak istese de iç karışıklıklar buna mani oldu. İmparator Konstantinos⁵⁷ döneminde ise seleflerine göre daha kararlı olan imparator, tetrarşi döneminde bütün rakiplerini yenerek Roma'nın tek hükümdarı oldu ve eskimiş ve köhneleşmiş bir şehir olan Roma'yı terk ederek kendine yeni bir başkent bulmaya çalıştı⁵⁸.

Konstantinos ilk olarak yeni başkenti için Illyricum (İlirya/İllirya)⁵⁹ toprakları içerisinde yer alan, kendisinin de doğup büyüdüğü şehir olan Naissus (Niş)'u düşündü. Ancak daha sonra bu düşüncesinden vazgeçen imparator Bitinya⁶⁰

⁵⁷ Dönemin kaynaklarında tam adı (The Great) Flavius Valerius Constantinus olarak geçmektedir. 274 yılında doğdu ve 306 yılından 323 yılına kadar Roma İmparatorluğunu müşterek bir biçimde yöneten Konstantinos, imparatorluğu 324 yılından 337 yılına kadar tek başına yönetmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, ss.142-144.

⁵⁸ Vasiliev Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev: Tevabil Alkaç, İstanbul: Alfa Tarih yay, 2016, s.74-75; Vasiliev Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev: Arif Müfit Mansel, Ankara: Maarif Matbaası, 1943, ss.69-71; Oman Charles, *The Byzantine Empire*, New York: Forgotten Books, 2010, s.16; Norwich John Julius, *Bizans – Erken Dönem (MS 323-802)*, çev: Hamide Koyukan, İstanbul: Kabcacı yay, 2013, ss.31-46; Treadgold, *Byzantine*, s.38-39; Scarre, *Roman*, s.218; Mitchell, *Roman*, ss.59-71.

⁵⁹ Illyricum Balkan yarımadasının, kabaca eski Yugoslavyayı ve Arnavutluğu kapsayan bölümünün ilkçağdaki adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.337; Bunson, *Roman Empire*, s.270-271.

⁶⁰ Anadolu'nun kuzeybatı yanında, yaklaşık olarak bugünkü Bursa, Bilecik, Bolu, Sakarya, Kocaeli illerini, İstanbul ilinin Anadolu yakasını, Zonguldak ilinin batı yarımını kapsayan bölgenin adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.167; Bunson, *Roman Empire*, s.76.

(Bithynia) eyaleti içine giren Byzantion⁶¹ adındaki bölgeyi başkent olarak seçti⁶². Byzantion, İmparator Konstantinos'un emri ile 324 yılında başkent ilan edildi ve 325 yılında şehrin inşasına başlandı. 330 yılında inşası tamamlanan şehre imparator "Nova Roma" (Yeni Roma) adını verdi. Ancak başkentte yaşayan insanlar kurucusundan dolayı şehre Konstantinopolis (Konstantin'in Şehri) diye hitap etmişlerdir ve bundan sonra şehir hep bu isim ile anılmıştır⁶³.

Yeni şehrin konumu stratejik bir öneme sahipti. Ayrıca şehrin Asya ile Avrupa arasında bir merkez olması, Karadeniz, Akdeniz ve Ege ticaretini kontrol etmesi yeni başkenti ekonomik bir merkez haline getirdiği gibi imparatorun yaptırdığı mimari yapılar şehri dünyanın kültürel bir merkezi haline de dönüştürecekti⁶⁴.

1.2. İznik Konsili

4. yüzyılda geniş bir alana yayılan Hıristiyanlık, Bizans imparatoru Konstantinos'un dinlere karşı ılımlı yaklaşımı ile daha hızlı yayılmaya başladı. Hıristiyanlık dini artık köle statüsündeki insanların değil soylu sınıfın da dini olmaya başlamıştı. Farklı coğrafyalarda farklı düşüncelerde yaşayan insanlar kilise ve öğretileri hakkında felsefi düşünceleri ile Hıristiyanlık dinine yeni yorumlar kattılar.

⁶¹ İstanbul'un çekirdeği ve atası ilkçağ kentinin adı, daha doğrusu o adın Hellen ağzına uydurulmuş biçimidir. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.180; Bunson, *Roman Empire*, s.84.

⁶² 6. Yüzyılda yaşamış olan Sozimos'un verdiği efsanevi bilgilere göre Byzantion şehri imparator Konstantinos'un bir akşam rüyasında belirdi ve Tanrı'nın yeni başkenti burası yapması için ona tavsiyelerde bulunduğunu belirtir. Detaylı bilgi için; Vasiliev, *Bizans*, ss.75-76; aynı eser çev: Mansel, ss.71-72; Oman, *Byzantine*, s.16-17; Norwich, *Bizans*, s.56; Treadgold, *Byzantine*, s.39; Scarre, *Roman*, s.218; Mitchell, *Roman*, s.71.

⁶³ Paschale, *Chronicon Paschale 284 – 628 AD*, b.2, ing çev: Michael Whitby ve Mary Whitby, Liverpool: Liverpool University Press, 2007, s.17; Vasiliev, *Bizans*, ss.75-77; aynı eser çev: Mansel, ss.71-73; Grant Michael, *Roma'dan Bizans'a*, çev: Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Homer Kitabevi yay, 2000, ss.19-24; Norwich John Julius, *A Short History of Byzantium*, New York: Vintage Books, 1999, s.13-14; Gregory Timothy, *A History of Byzantium*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, ss.56-64; Venning, *Chronology*, ss.7-11; Foord Edward, *The Byzantine Empire*, London: Adam and Charles Black, 1911, s.7; Rodgers Kelly, *The Byzantine Empire – A Society Shaped the World*, Huntington Beach: Teacher Created Materials, 2013, s.8; Madden Thomas, *Empire of Gold: A History of the Byzantine Empire*, UK: Recorded Books, 2006, s.7; Scarre, *Roman*, s.218; Oman, *Byzantin*, s.28; Treadgold, *Byzantine*, s.39.

⁶⁴ Vasiliev, *Bizans*, s.77; aynı eser çev: Mansel, s.73; Treadgold, *Byzantine*, s.39; Scarre, *Roman*, s.218; Norwich, *Bizans*, ss.56-70.

Bunların başında ilk olarak İskenderiyeli bir papaz olan Arius⁶⁵ vardı. İskenderiye o dönemde doğunun bilim ve felsefe yuvasıydı ve Arius'un ismi ile doktrinleşen Aryanizm burada doğmuştu⁶⁶.

Arius doktrinde "Tanrı'nın Oğlu'nun yaratılmış olduğu" fikrini savunuyordu. Bu fikir kısa zamanda İskenderiye sınırlarını aşarak birçok din adamı tarafından benimsendi⁶⁷. Arius'un fikirleri Hıristiyan dini içinde büyük tartışmalara ve ayrışmalara neden oldu. Bunun üzerine dini inançlara ve fikirlere saygılı olan İmparator Konstantinos, Arius'a bir çözüm yolu bulmak için mektup gönderdi. Bu mektuptan sonra imparator bir buyruk ile Bitinya bölgesindeki Nicaea (İznik) şehrinde bir Ekümenik konsili (Oecumenical Council) toplanmasını kararlaştırdı⁶⁸.

Konsile Hıristiyan dünyasının önde gelen din adamları ve alimler katıldı. Bunların arasında Piskopos Nikolas, Eusebius⁶⁹, Ermeni Krikor Lusavoriç ve oğlu Aristadagesi⁷⁰, Mor Efrem gibi önemli din adamları da vardı⁷¹. Konsil toplandığında en önemli konu kutsal kitap ya da hangi kitapların kutsal kitaba gireceği değil, Arius'un görüş ve fikirleriydi. Konsilde Ariuscuların en büyük rakibi ve muhalifi

⁶⁵ İskenderiyeli bir papaz olan ve erken dönem Hıristiyan Kilisesi ile yüz yüze gelen en önemli heretik (sapkın) öğretinin (Arianizm) kurucusu olan kişidir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.38.

⁶⁶ Vasiliev, *Bizans*, s.71; aynı eser çev: Mansel, s.65-66; Madrigal Marc, *Anadolu'nun Ekümenik Konsilleri*, İstanbul: Kutsal Kitap ve Arkeoloji, 2014, s.5; Darcan Hasan, "Athanasius ve İznik Konsili", *S.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XV, S.28, 2013/2, ss.170-176; Ignat Adrian, "The Spread Out of Arianism. A Critical Analysis of the Arian Heresy", *International Journal of Orthodox Theology*, 3/ 2012, ss.107-111; Treadgold, *Byzantine*, s.42; Norwich, *Bizans*, s.48-49.

⁶⁷ Arius'un doktrini için bkz: Young Frances, Teal Andrew, *From Nicaea to Chalcedon*, Washington DC: Baker Academic, 2010, ss.42-48; Kelly John, *Early Christian Doctrines*, b.4, London: Adam&Charles Balck, 1968, ss.226-231; Bunson, *Roman Empire*, s.35; Venning, *Chronology*, s.7; Treadgold, *Byzantine*, s.143; Norwich, *Bizans*, s.48-49.

⁶⁸ Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, çev: Cyril Mango and Roger Scott, Oxford: Clarendon Press, 1997, s.4; Vasiliev, *Bizans*, s.71-72; aynı eser çev: Mansel, s.66-67; Madrigal, *Ekümenik*, s.5; Sinanoğlu Mustafa, "Hıristiyan ve İslâm Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.6, 2001, ss.3-9; Darcan, İznik, ss.171-173; R.P.C Hanson, *The Search for the Doctrine of God – The Arian Controversy 318-381*, Edinburg: T&T Clark, 1997, ss. 152-157; Ayres Lewis, *Nicaea and Its Legacy – An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*, New York: Oxford University Press, 2004, s.18; Venning, *Chronology*, s.7; Bunson, *Roman Empire*, s.35; Treadgold, *Byzantine*, s.42-43; Chamicii, *Armenia*, s.163; Scarre, *Roman*, s.216-217; Norwich, *Bizans*, s.49.

⁶⁹ Nicomedia'lı (İzmit) olarak bilinen Eusebius IV. yüzyıl Arius akımının önde gelen temsilcilerinden birisidir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.203.

⁷⁰ Aristadages'in adı dönemin belgelerinde "Aristanes – Aristakios" diye de geçmektedir. Detaylı bilgi için; Grousset, *Ermeniler*, s.121; Chamicii, *Armenia*, s.163.

⁷¹ İznik Konsiline katılan din adamlarının listesi için bkz; Michael Rabo, *The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great)*, ing çev: Matti Moosa, USA: Beth Anrioch Press, 2014, ss.152-158; Madrigal, *Ekümenik*, s.5; Treadgold, *Byzantine*, s.43; Norwich, *Bizans*, s.50.

İskenderiye diyakozu Athanasius'tu.⁷². Bu iki zıt tarafın uzun süren tartışmalarından sonra Konsil Arius'un görüşlerinin heretik olduğu kararını aldı ve "İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu ve doğmayıp baba ile aynı özden geldiği" fikrini kabul etti ve İznik amentüsü böylece onaylanmış oldu⁷³. Birçok Ariuscu bu amentüyü onaylarken, içlerinde Arius'un da bulunduğu bir grup din adamı bu fikirleri kabul etmedi ve bunun üzerine sürgün ve hapis cezasına çarptırıldılar. Bu kararın alınmasında imparatorun da Ariuscu fikirlere karşı olması etkili oldu⁷⁴. Bizans'ın siyasi duruşuna uymak isteyen Ermeniler de imparatorun tarafında durdular ve Aryanizm'e karşı çıktılar⁷⁵. Konsil Aryanist fikirlere karşı katı önlemler olsa da Aryanizmi engelleyemedi ve daha farklı heretik düşüncelerin çıkmasına neden oldu⁷⁶.

1.3. Hıristiyanlığın Kabul Edilmesinden Sonra Bizans – Ermeni ilişkileri

İznik Konsilin de Roma kilisesi kendi kurallarını belirledikten sonra daha güçlü bir şekilde yapılanmaya ve yayılmaya başladı. İmparator Konstantinos kiliseye destek vermişti. Ancak ondan sonra gelen halefleri Konstantios ve Iulianos devirleri Hıristiyanlık için zor bir dönem olacaktı. Özellikle İmparator Iulianus'un iktidarı Bizans'ta eski din olan Paganizme geri dönüş dönemi olacaktı. Bu gelgitli dönemde Bizans-Ermeni ilişkileri de farklı bir boyut kazanacaktı. Kilise ile sıkıntılar yaşayan Ermeni krallarının bazen Hıristiyan olan ama farklı mezhep ve düşünceleri benimseyen bazen de tamamıyla Hıristiyan karşıtı olan (Iulianos gibi) imparatorlarla münasebetleri olacaktı. Bizans'ın bu dini gelgitleri ancak İmparator I. Theodosios'un İznik itikadını resmen onaylaması ile bir son bulacaktı ancak bu sefer de Bizans-Ermeni ilişkileri farklı bir boyut kazanacaktı.

⁷² Kaynaklarda St. Athanasius (Kutsal Athanasius) olarak geçen bu kişi, İskenderiye piskoposu ve kilisede Arianizm'e karşı en aktif liderlerden biri olan dördüncü yüzyıl ilahiyatçısıdır. Detaylı bilgisi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.52-53; Madrigal, *Ekümenik*, s.5-6; Vasiliev, *Bizans*, s.72-73; aynı eser çev: Mansel, s.67; Gwynn David, *Athanasius of Alexandria – Bishop, Theologian, Ascetic, Father*, New York: Oxford University Press, 2012, s.11-12.

⁷³ İznik Amentüsü için bkz: Bettenson Henry, Maunder Chris, *Documents of the Christian Church*, b.3, Oxford: Oxford University Press, 1999, s.27-28; Handson, *Doctrine*, ss.163-172; Kelly, *Christian*, ss.231-237; Ayres, *Nicaea*, s. 19; Bunson, *Roman Empire*, s.35; Treadgold, *Byzantine*, s.43; Norwich, *Bizans*, s.50-51.

⁷⁴ Vasiliev, *Bizans*, s.73; aynı eser çev: Mansel, s.67-68; Sinanoğlu, İznik, s.9-10; Bunson, *Roman Empire*, s.35; Treadgold, *Byzantine*, s.43; Norwich, *Bizans*, s.51.

⁷⁵ Bournoutian, *Ermeni*, s.60; Bournoutian, *Armenian*, s.50; Bunson, *Roman Empire*, s.35.

⁷⁶ Vasiliev, *Bizans*, s.73; aynı eser çev: Mansel, s.68; Bunson, *Roman Empire*, s.35-36; Treadgold, *Byzantine*, s.43; Kelly, *Christian*, ss.237-240.

1.3.1. III. Dırtad'ın Ölümü ve II. Hüsrev'n İktidarı

Ermenilerin Hıristiyan dinini kabulü Bizans gibi büyük bir gücü arkasına almasını sağlamıştı. Ancak Ermenilerin bu yeni dini ülke içinde bir takım sıkıntılara neden oluyordu. Hıristiyanlığı kabul eden Arsaguni hanedanlığı ile henüz eski Pagan inançlarından kopamamış feodal Ermeni beyleri arasında çatışmalar vardı. Özellikle büyük feodal beylerden olan Daron, Sünik, Vasburgan ve Ağtzınik, Arşagunilere karşı Sâsâni İmparatorluğu'nun desteğini alıyorlardı ve bu durum Arşaguni hanedanlığını zor durumda bırakıyordu. Daron bölgesindeki beyler Sâsâni İmparatoru II. Şâpur'un desteğiyle sık sık ayaklanıyorlardı⁷⁷.

330 yılı civarında Ermeni beyleri arasındaki bir av şöleninde Kral III. Dırtad'a bir pusu kurularak öldürüldü. Feodal beyler yönetimi ele geçirecek iken kilise patriği Vırtanez Bizans İmparatoru Konstantinos'dan⁷⁸ yardım talep etti ve III. Dırtad'ın oğlu II. Hüsrev'i kral olarak ülkenin başına geçirdi⁷⁹. Hıristiyan Ermeniler için bu dönemde iki büyük korku oluşmuştu; ilki, putperestlerin kiliseye karşı isyanı, ikincisi feodal beylerin krala karşı isyanıydı. Bu durum krallık ile ruhban sınıfının birbirine daha çok kenetlenmesini de sağlamıştı⁸⁰.

III. Dırtad'ın ölümünden hemen sonra Ağtzınik beyi Pagur (Bagur-Bacur) bağımsızlığını ilan etti. Ancak Arşaguni soyundan olmadığı için kral unvanını almaya hakkı yoktu bu yüzden Sâsâni kralı ile ittifak yaptı. Sâsâni ittifakına ve gücüne çok güvenen Pagur, Vağınag adlı bir Sünik prensi tarafından mağlubiyete uğratıldı⁸¹.

Ermenistan'daki feodal beyler içindeki tek başkaldırış bununla sınırlı değildi. Manavazgerd (Manazgerd – Malazgirt) bölgesinin feodal beyi olan Manavazyan sülalesi ile batı Pasian (Pasinler) bölgesinin feodal beyi olan Vortini sülalesi arasındaki mücadele Ermenistan topraklarında bir iç savaşa neden oldu. Kral II. Hüsrev büyük uğraşlarına rağmen bu iç savaşa bir son veremedi. Bu yüzden ülkenin

⁷⁷ Grousset, *Ermeniler*, s.123; Dedeyan, *Ermeni*, s.147.

⁷⁸ II. Konstantios babası Konstantinos'un ölümünden sonra ülkeyi M.S.337'den M.S. 350 yılına kadar kardeşleri II. Konstantin ve Konstans ile müşterek yönetti. Kardeşlerinin acı ölümlerinden sonra 350 ile 361 yıllarında Romanın tek hâkimi oldu. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.148-149.

⁷⁹ P'awstos Buzand, *History of the Armenians*, çev: Rodbert Bedrosian, New York, 1985, s.1-2; Uras, *Ermeniler*, s.59-60; eserin ing, s.279; Grousset, *Ermeniler*, s.124.

⁸⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.123-124.

⁸¹ Grousset, *Ermeniler*, s.124-125; Chamicii, *Armenia*, s.167-168.

önde gelen ve güçlü sülalelerinden olan Mamigonyan sülalesinden yardım istedi. Mamigonyan sülalesinin reisi Vaçe bu iki isyancı ailenin başkaldırışını bertaraf etti ve bölgedeki düzeni tekrar tesis etti⁸².

Van Gölü'nün kuzeybatısındaki Ahlat bölgesinde bulunan Pıznuni sülalesi de krala karşı faaliyetler içinde bulunuyordu. Sâsâni kralı ile ittifak içinde bulunan Pıznuniler kral aleyhinde bir politika izliyorlardı. Bu durumdan haberi olan II. Hüsrev, Sâsânileri kendi topraklarından çıkardı ve sadık feodal beyleri sayesinde Pıznuni sülalesini ortadan kaldırdı⁸³.

Bütün bu zorlu süreç ve iç savaşlara rağmen II. Hüsrev saltanatını korumayı başardı. II. Hüsrev feodal beylerin yardımı ile otoritesini kuvvetlendirirken yeni dinleri olan Hıristiyanlığı da kendi toprakları dışında yayıp güç sahibi olmaya çalışıyordu. Ermeni kralı bu yeni dini yaymaya çalışarak çevredeki putperes kavimleri de kendi otoritesi altına almaya çalışıyordu. Ermeni kilisesi Gürcüleri ve Albanları kutsal kitabın yoluna sokmak için bölgeye din adamlarını gönderdiler. Albanların reisi olan Sanadrug (Sanatruk veya Sanesan) bu din adamlarını öldürdü ve daha sonra kuzeydeki bozkır kavimlerini bir araya getirerek Ermenistan'ı istila etti⁸⁴.

Kral II. Hüsrev bu istila karşısında kaçmak zorunda kaldı ve Tarünk (Doğu Beyazıt) bölgesinde bir kaleye sığındı. Ermenistan'ı savunan feodal beylerden Vaçe, Pakrad Pakraduni, Vahan Amaduni, Mehutag Rışduni ve Karekin Reşduni gibileri Sanadrug'a karşı durdular ve onu yendiler. Bu sırada Ermeniler Bizans İmparatorluğu'ndan yardım istediler ve Bizans İmparatoru Konstantinos komutanlarından Antiochus'u görevlendirerek Ermeni topraklarına gönderdi. Bizans ordusunun Ermenistan topraklarına girmesi Sanadrug'un Sâsâni İmparatoru II. Şâpûr'a⁸⁵ sığınmasına neden oldu. Antiochus bölgeden büyük oranda ganimet ve imparator Konstantinos için vergi topladıktan sonra ülkesine geri döndü. Sanadrug

⁸² Grousset, *Ermeniler*, s.125; Dedeyan, *Ermeni*, s.148; Chamicii, *Armenia*, s.168-169.

⁸³ Grousset, *Ermeniler*, s.125; Dedeyan, *Ermeni*, s.148-149.

⁸⁴ Kalankatlı Moses (Movses Khorenatsi)'e göre bu Alban reisinin Ermeni kralları gibi Arşaguni kökenli olduğunu ancak pagan inancından dönmediğini belirtir. Detaylı bilgi için bkz; Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev: Yusuf Gedikli, İstanbul: Selenge yay, 2006, s.44; Grousset, *Ermeniler*, s.126; Chamicii, *Armenia*, s.169.

⁸⁵ II. Şâpûr (Şahpur – Shapur) Sâsâni Krallığını M.S. 309'dan M.S.379 yılında kadar yetmiş yıl aralıksız yöneten kraldır. Detaylı bilgisi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.503; Pourshariati, *Sâsânian*, s.56-57.

ise Bizans kuvvetlerinin geri dönmesiyle harekete geçti ve İmparator II. Şâpûr'un emriyle 30 bin kişilik Alban ordusu ikinci kez Ermenistan'ı kuşattı ancak yapılan ikinci sefer onun ölümü ile sonuçlandı⁸⁶.

1.3.2. VII. Dikran'ın İktidarı

II. Hüsrev'in saltanatının son yıllarında (338-339) Ermeniler ile Sâsâniler arasında şiddetli savaşlar tekrar başladı. Ancak 339 yılında II. Hüsrev öldü ve yerine oğlu VII. Dikran geçti⁸⁷. Dikran'ın da tahta geçişi babası gibi kilise elinden olmuştu. Bu durum kilisenin devlet otoritesi üzerinde bir güç olduğunu düşündürüyordu ve hanedanlığın gücüne gölge düşürüyordu. Yeni kral olan VII. Dikran ise yönetimi boyunca kilise ile düzgün bir iletişim kuramayacaktı. Kralın düşüncesi ve gerekse yaşam şekli kilise ile arasının açılmasına neden oldu⁸⁸.

Yaşanan bu gelişmeler Ermeni kilisesi ile kralın arasının daha da açılmasına neden oldu ve krallık ile patrikliği kopma noktası getirdi⁸⁹. Kral, patrik Husig'i öldürdü ve yerine oğullarından Bab ve Athanakines'in geçmesini önerdi. Ancak onlar bu teklifi kabul etmediler ve Aşdişadlı Paren bir süreliğine bu görevi sürdürdü (348-352). Ermeniler Hıristiyanlığı kabul ettiklerinden beri Ermeni kilisesinin patrikliği Krikor Lusavoriç ve soyundan gelenlerden seçiliyordu. Kral VII. Dikran 352 yılından sonra bu görevi Manazgerdli Şahag'a verdi⁹⁰.

⁸⁶ Moses, *Alban*, ss.45-49; Grousset, *Ermeniler*, s.126; Venning, *Chronology*, s.14; Chamicii, *Armenia*, ss.168-173.

⁸⁷ VII. Dikran ya da Dırtad dönemin kronikçilerine göre farklı dönemlerde addedilmiştir. Bu durumda modern tarihçilerin VII. Dırtad dönemini farklı tarihlendirmesine ve selef-halef olarak farklı sıralanmasına neden olmuştur. Bazı tarihçiler VII. Dikran için II. Dikran (Dırtad) ve 350-361 sıralamasını yaparken, bazı tarihçiler ise VII. Dikran için IV. Dikran (Dırtad) ve 338-350 sıralamasını yapmıştır. Yine modern tarihçilerden olan René Grousset ise Dikran için VII. sırayı verirken saltanat süresi için ise 339-350 yıllarını kabul eder. Biz tezimizde René Grousset'in tasnifini baz aldık. Detaylı bilgi için bkz: Grousset, *Ermeniler*, ss.128-130; Uras, *Ermeniler*, s.61-62; eserin ing, s.280-281; Dedeyan, *Ermeni*, s.148;; Bournoutian, *Ermeni*, s.60-61; Bournoutian, *Armenian*, s.51-52.

⁸⁸ Grousset, *Ermeniler*, s.126.

⁸⁹ Grousset, *Ermeniler*, s.128-129; Uras, *Ermeniler*, s.61-62; eserin ing, s.280-281; Chamicii, *Armenia*, s.175.

⁹⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.128-129; Uras, *Ermeniler*, s.61-62; eserin ing, s.280-281; Chamicii, *Armenia*, ss.173-180.

VII. Dikran'ın zalimce tutumu sadece Ermeni kilisine değildi. Aynı zamanda krallık içindeki feodal ailelere de zulüm ediyordu. Dönemin kronikçileri Rışduni ve Ardızruni ailelerinin kökünü kazıdığı hakkında bilgiler vermişlerdir⁹¹.

VII. Dikran dönemi aynı zamanda Bizans ve Sâsânilerin Yukarı Mezopotamya bölgesinde Sincan ve Nisibis⁹² etrafında savaştıkları bir dönemdir (338-350)⁹³. Bizans ve Sâsâniler arasındaki savaşta Ermeniler önemli bir stratejik rol oynuyordu⁹⁴. Ancak kronikçilere göre, Sâsâni İmparatoru II. Şaphur, VII. Dikran ve yönetiminden pek memnun değildi. Kronikçi Pavistos Püzant'a göre VII. Dikran Perslerin Azerbaycan eyaletinin marzbanı⁹⁵ olan Varaz-Şabuh tarafından bir av şöleninde pusuya düşürerek gözlerinin dağladığını söyler⁹⁶. Diğer taraftan Albanlı kronikçi Kalankatlı Moses ise onun bir tiran ve zalim olduğu için öldürdüğünü söyler⁹⁷.

1.3.3. Bizans ve Sâsâniler Arasında II. Arşag'ın İktidarı

VII. Dikran'ın ölümünden sonra hükümdarlık oğlu II. Arşag'a geçti. II. Arşag döneminin ilk yılları ülke içerisinde bir dirlik ve düzen dönemidir. Babası döneminde sürgün edilen ve cezalandırılan feodal beyler eski itibarlarına ve varlıklarına dönerken, patriklik yönetimi ise Aziz Krikor Lusavoriç'in ailesine geri verilmişti. Ancak Lusavoriç ailesi kendi nüfusuna da güvenerek sadece din alanında sınırlı kalmayıp ülke siyasetine de müdahalede bulunuyordu. Bu durum çok geçmeden iki hanedanın arasının tekrar açılmasına neden oldu. Bunun yanında feodal beylerde çok

⁹¹ Grousset, *Ermeniler*, s.129.

⁹² Mardin iline bağlı ilçe merkezi Nusaybin'in Roma ve Bizans kaynaklarında geçen adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.604.

⁹³ Venning, *Chronology*, s.15-16; Grousset, *Ermeniler*, s.134; Dedeyan, *Ermeni*, s.148; Treadgold, *Byzantine*, s.58-59.

⁹⁴ Grousset, *Ermeniler*, s.134; Dedeyan, *Ermeni*, s.148; Treadgold, *Byzantine*, s.58-59.

⁹⁵ Eski İran dilinde ve Avesteda "Mareza" sınır-hudut, "Pan-Pavan"(Ban) ise koruyucu anlamına geliyordu. Bu iki kelimenin birleşiminden oluşan Marzban kelimesi sınır koruyucusu yani Türkçedeki karşılığı ile uçbeyi anlamına gelmektedir.

⁹⁶ P'awstos Buzand, *History of the Armenians*, çev: Robert Bedrosian, New York, 1985, s.37; Grousset, *Ermeniler*, s.129.

⁹⁷ Moses, *Alban*, s.49-50; Grousset *Ermeniler* adlı kitabında Moses'in kroniğinden şu bilgileri de verir, Diran Mezopotamya seferi için Bizans İmparatoru Iulianus'a Sâsânilere karşı savaşması için askeri birlikler yollar ancak II. Şaphur Iulianus'tan kurtulduktan sonra Dikranla bir görüşme yapmak ister. Görüşme esnasında Dikran'ı yakalattır ve onun gözlerini oydurur. Detaylı bilgi için bkz: Grousset, *Ermeniler*, s.130; Aynı bilgi için bkz: Uras, *Ermeniler*, s.61-62; eserin ing. s.280-281.

geçmeden Arşaguni hanedanına kafa tutmaya başladı ve isyanlar kendini gösterdi. II. Arşag bu durum karşında babası döneminde uygulanan sıkı ve sert politikaya geri döndü. Ülkedeki birçok feodal beyi katletti ve mallarına el koydu⁹⁸.

Ermenistan'ın iç sorunları bu yönde ilerlerken, Bizans ve Sâsâniler arasında savaş tekrar kendini göstermeye başlamıştı. Batıda Bizans Hristiyanlığın savunucusu ve koruyucusu kimliğine bürünürken, Doğuda da Sâsâniler Zerdüştlüğün hamiliği görevini üstleniyorlardı. Bizans'ın İznik Konsilinde Hristiyanlığın amentüsünü belirlediği gibi, Sâsâniler de İmparator II. Şâpûr ve Adhurbadh-i Mahrspandan liderliğinde bir dini kurul toplayarak Zerdüştlüğün ve onun kutsal kitabı olan Avesta'nın amentüsünü belirledi⁹⁹. Böylece batı ve doğunun iki büyük gücü kendi politik mücadelelerine dinsel bir kutsiyet kattılar ve bu durum yakın zamanda dinsel bir savaş halini alacaktı ve Ermeniler bu iki büyük güç arasında kalacaktı¹⁰⁰.

Ermeniler bu dönemde kendi içinde Bizans taraftarı ve Sâsâni taraftarı olarak ikiye bölünmüştü. Stratejik ve coğrafi açıdan Ermenistan'ın önemini çok iyi bilen II. Şâpûr kral II. Arşag'ı ve feodal beylerini yanına çekmek istiyordu. Ancak II. Arşag hem Bizans ile kurduğu siyasal ilişkiler hem de dinsel bağ ile Bizans cephesini tercih ediyordu. Ermeni kralına yakın olan feodal beylerden Vasak Mamigonyan da bu konuda Bizans cephesinde durulması için krala tesviyelerde bulunuyordu. Vasak Mamigonyan'nın ağabeyi olan Vartan Mamigonyan ise Sâsâni İmparatoru II. Şâpûr'un safında durmayı tercih etmişti. Vartan'ın bu tutumundan rahatsız olan kral II. Arşag onu öldürdü¹⁰¹.

Ermenilerin kendi içerisinde Bizans ya da Sâsâni tarafını nasıl seçtiklerini Ermeni kroniklerinden çok Bizans kroniklerinden öğreniyoruz. Prokopios ve Ammianus Marcellinus¹⁰² Bizans – Sâsâni savaşları sırasında Ermeniler hakkında önemli bilgiler vermektedir. İlk olarak Prokopios Bizans – Sâsâni savaşlarının ilk evresinde Ermenilerin Sâsâni safında savaştıklarını söyler. İkinci olarak Ammianus

⁹⁸ Grousset, *Ermeniler*, ss.130-133.

⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz: Christensen Arthur, *L'Iran Sous Les Sassanides*, b.2, Kopenhag: Ejnar Munksgaard, 1944, ss.116-122; Grousset, *Ermeniler*, s.134.

¹⁰⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.133-134.

¹⁰¹ Grousset, *Ermeniler*, s.134-135; Uras, *Ermeniler*, s.62; eserin ing, s.281.

¹⁰² Ammianus Marcellius M.S. 330-395 yılları arasında yaşamış Roma tarihinin önde gelen tarihçilerinden biridir. M.S. 353-378 yılları arasını kapsayan 31 cüzden oluşan kroniği'nin ilk on üç bölümü hariç (14-31) günümüze kadar ulaşmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.17-18.

Marcellius ise İmparator Konstantios'un Ermeni kralı II. Arşag'ı kendi yanına çekmek istediğini ve onu ödüllendirmek için çeşitli ikramlarda bulunduğu bahseder¹⁰³ ki İmparator Konstantios, imparator muhafızları başkomutanı olan Ablabius'un kızı Olympias ile II. Arşag'ı evlendirerek bu teşebbüsü gerçekleştirdi¹⁰⁴. Ayrıca Ammianus Marcellius, Bizans'ın uyguladığı bu yöntemi Sâsâni İmparatoru II. Şâpûr tarafından da uygulandığını ancak Ermenilerin Bizans imparatoruna sadık kaldıklarını zikretmiştir. Öyle ki Ermeni kralı bu sadakatini göstermek için 362 yılında İmparator Iulianos'a bir elçi gönderdiğini de kronikçiler eserlerinde bahsetmektedir¹⁰⁵.

1.3.3.1. İmparator Iulianos Dönemi Bizans – Sâsâni Savaşı ve II.

Arşag'ın Sonu

Bizans İmparatoru Konstantios 361 yılında ölünce yerine halefi Iulianos¹⁰⁶ geçti. İmparator Konstantios döneminde Sâsânilerin Mezopotamya'yı işgaline karşılık başlatılan savaşı İmparator Iulianos'da kendi iktidarı döneminde devam ettirdi. İmparatorluğun doğudaki müttefiki Ermeniler imparatorun devam ettirdiği bu savaşta 30.000 kişilik Bizans (Roma) ordusuna destek sağlayarak Sâsânilere saldırdılar¹⁰⁷. İmparator Iulianos lejyonları ile Sâsâni başkenti Ktesiphon'un kapılarına dayandı. İmparator savaşta Sâsânilere üstün gelse de başkenti ele geçirmeyi başaramadı. Sâsâni başkenti yakınlarında yaptığı bir savaş sırasında ağır bir biçimde yaralanan İmparator Iulianos öldü ve yerine orduda görevli bir asker olan Iovianos geçti¹⁰⁸. Yeni imparator Sâsâni hücumları karşısında etkili bir strateji

¹⁰³ Ammianus Marcellinus, *Roman History*, c.II, b.6, çev: John C. Rolfe, London: Harvard University Press, 2000, s.71-72.

¹⁰⁴ Grousset, *Ermeniler*, s.130.

¹⁰⁵ Grousset, *Ermeniler*, s.134-135.

¹⁰⁶ Tam adı Flavius Claudius Julianus'tur. Roma tarihçileri arasında Iulianus Apostata (Julian the Apostate) yani mürtet – döneç (dinden dönmüş) Iulian olarak da adlandırılır ve Roma'nın son pagan imparatorudur. İmparator Konstantinos'un üvey kardeşi Konstantinos ile ikinci eşi Basilina'nın oğluydu. Konstantinos'un ölümü ile Roma İmparatorluğunun başına geçti ve M.S.361'den M.S.363 yılına kadar iki senelik bir saltanat yaşadı. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.291-292.

¹⁰⁷ Marcellius, *Roman*, II, ss.319-325; Rabo, *Chronicle*, ss.171-173; Paschale, *Chronicon*, ss.39-42; Theophanes, *Chronicle*, s.80-81; Venning, *Chronology*, s.21-22.

¹⁰⁸ Tam adı Flavius Claudius Iovianos'tur. M.S.363-364 tarihleri arasında çok kısa süren bir hükümdarlığı olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.287; Rabo, *Chronicle*, ss.174-178; Paschale, *Chronicon*, s.42-43; Theophanes, *Chronicle*, s.84; Drijvers Jan Willem, "Ammianus, Jovian and the Syriac Julian Romance", *Published in Journal of Late Antiquity*, 4.2, 2011, s.2; Lenski Noel, *Failure of Empire*, Los Angeles: University of California Press, 2002, s.16; J.

izleyemediği için geri çekilmek zorunda kaldı ve Sâsâni İmparatoru II. Şâpûr ile bir barış anlaşması yapmayı kabul etti. Romalıların gözünde *ignobili decreto* (Utanç verici anlaşma) olarak görülen ve kaynaklarına böyle geçen bir anlaşmaydı¹⁰⁹.

Bu anlaşmaya göre Bizans, Singara, Nisibis, Arzen, Mogk, Cizre, Rehimene ve Hakkari topraklarını Sâsânilere bırakmayı kabul etti¹¹⁰. Bunun yanı sıra imparator, II. Şâpûr'un isteği üzerine doğudaki en büyük müttefiki olan Ermenilere hiçbir şekilde yardımda bulunmayacağını da bu anlaşmada garantisini veriyordu. Bu hükümler Bizans'ın doğudaki gücünü zayıflatırken, Ermenistan'ın Sâsâniler tarafından istilasının da önünü açmış oluyordu. Nitekim çok süre geçmeden Sâsâni İmparatoru II. Şâpûr Ermenistan topraklarına girdi ve Ermenistan'ın eski başkenti olan Dikragerd'i yerle bir ederek kadın – çocuk demeden bir sürü kişiyi öldürdü. Sâsâni istilası karşısında duramayan Kral II. Arşag çareyi kaçmakta buldu ama bu kendisine muhalif olan feodal beylerin Sâsâni safına geçmesine neden oldu. Otorite boşluğundan yararlanan Ağtznik, Gortuk, Dımorik ve Artsakh gibi feodal beyler İmparator II. Şâpûr'un vasallı oldular. Bu durum Ermenilerin Sâsâniler karşısında daha da savunmasız bıraktı¹¹¹.

Feodal beylerin yanı sıra, VII. Dikran saltanatından itibaren ruhban sınıfı ile de arası açılan Arşaguni hanedanı böylece kilisenin muhalefetiyle de karşılaştı. Kilise meydana gelen bunca kötülüğün yönetimden kaynaklandığını düşünüyordu ve yönetim aleyhinde olumsuz propaganda yaparak kralı desteksiz bırakıyordu. Kral ise bu durum karşısında yenilgiyi kabul etmek zorunda kalıyordu.

Den Boeft, J.W. Drijvers vd, *Ammianus after Julian*, Boston: Brill, 2007, s.97; Foord, *Byzantine*, s.14; Venning, *Chronology*, s.22; Treadgold, *Byzantine*, ss.59-62; Chamicii, *Armenia*, s.179; Grousset, *Ermeniler*, s.135-136; Vasiliev, *Bizans*, ss.96-98; aynı eser çev: Mansel, ss.94-96; Garthwaite, *Persians*, s.102; Scarre, *Roman*, s.225-226; Norwich, *Bizans*, ss.71-87; Pourshariati, *Sâsânian*, s.57; Daryae, *Sâsânian*, s.18.

¹⁰⁹ Theophanes, *Chronicle*, s.84; Lenski, *Empire*, s.17; Daryae, *Sâsânian*, s.18; Boeft, Drijvers, *Julian*, s.97; Treadgold, *Byzantine*, s.62; Grousset, *Ermeniler*, s.135-136; Bournoutian, *Ermeni*, s.62; Bournoutian, *Armenian*, s.52; Scarre, *Roman*, s.226; Ostrogorsky, *Bizans*, s.47; Norwich, *Bizans*, s.87; Honigmann Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev: Fikret Işıltan, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi yay, 1970, s.3.

¹¹⁰ Paschale, *Chronicon*, s.43; Theophanes, *Chronicle*, s.84; Drijvers, Jovian, s.9; Treadgold, *Byzantine*, s.62; Garthwaite, *Persians*, s.102; Grousset, *Ermeniler*, s. 136-137; Norwich, *Bizans*, s.87; Daryae, *Sâsânian*, s.18; Honigmann, *Bizans*, s.3.

¹¹¹ Grousset, *Ermeniler*, s. 136-137; Bournoutian, *Ermeni*, s.62; Bournoutian, *Armenian*, s.52; Norwich, *Bizans*, s.87-88.

İmparator II. Şâpûr, kral II. Arşag’a barış teklifi götürerek kendisine biat etmesi durumunda onu tanıyacağı garantisini vermişti. II. Arşag bu davete ne kadar temkinli yaklaşmak istese de, kabul etmemesi durumunda tekrar bir savaş çıkabileceğini düşünerek barış teklifini kabul etti. Sadık beylerinden olan Vasak Mamigonyan ile Sâsâni sarayına giden kral bir anda II. Şâpûr’un tuzağına düştü ve Huzuristan’da Aniuş (Andmeş) denen bir kaleye hapsedildi. Vasak Mamigonyan ise derisi yüzülerek öldürüldü¹¹².

1.3.4. İmparator Valens ve Kral Bab’ın İktidarı – Bizans Protektorası

II. Şâpûr’un Ermenistan’ı lidersiz bırakması bütün ülkeyi kendi topraklarına katmasını kolaylaştırmıştı. Şâpûr’un orduları Ermenistan’ı talan ederken II. Arşag’ın eşi Kraliçe Parantzem, Ardakers kalesine sığınmıştı. Kraliçe, II. Şâpûr’a boyun eğmedi ve sadık beyleri ile Sâsâni ordularına kaşı koyarak onları geri püskürtmeyi başardı¹¹³.

Kraliçe’nin II. Arşag’tan olan oğlu Bab (veya kaynaklarda geçen şekli ile Pap) tahtın varisi konumundaydı. Ancak ülkede Sâsâni tehlikesinin devam etmesi Ermenilerin tekrardan eski müttefiki olan Bizans’a yönelmesine neden oldu¹¹⁴.

Bilindiği gibi Bizans İmparatoru Iulianos, Sâsâni savaşında ağır yara alıp ölünce ordu ve üst rütbeli kişilerce imparatorluğun başına Iulianos’un komutanlarından olan Iovianos getirildi. Sâsâni baskıları karşısında savaşa devam edemeyeceğini anlayan Iovianos Sâsâniler ile bir antlaşma imzalamıştı. Antlaşmanın hükümlerinden biri de Bizans Ermenistan’a müdahale etmeyecek ve yardımda bulunmayacaktı. Ancak Iovianos Konstantinopolis’e giderken İzmit yakınlarında öldü¹¹⁵. Iovianos’tan sonra yerine yine asker olan I. Valentinianos geçti¹¹⁶.

¹¹² Grousset, *Ermeniler*, s.137-138; Uras, *Ermeniler*, s.62; eserin ing, s.281. Dedeyan, *Ermeni*, s.152; Bournoutian, *Ermeni*, s.62; Bournoutian, *Armenian*, s.52; Lenski, *Empire*, s.170.

¹¹³ Grousset, *Ermeniler*, s.139; Dedeyan, *Ermeni*, s.152.

¹¹⁴ Grousset, *Ermeniler*, s.139-140; Uras, *Ermeniler*, s.62-63; eserin ing, s.281-282; Dedeyan, *Ermeni*, s.152; Daryae, *Sâsânian*, s.19.

¹¹⁵ Rabo, *Chronicle*, s.179; Paschale, *Chronicon*, s.43-44; Theophanes, *Chronicle*, s.84; Lenski, *Empire*, s.20; Venning, *Chronology*, s.23; Treadgold, *Byzantine*, s.62; Vasiliev, *Bizans*, s.98; aynı eser çev: Mansel, s.96; Norwich, *Bizans*, s.89.

¹¹⁶ Rabo, *Chronicle*, s.180; Paschale, *Chronicon*, s.44; Theophanes, *Chronicle*, s.84-8; Lenski, *Empire*, s.21; Venning, *Chronology*, s.23; Bunson, *Roman Empire*, s.564-565; Treadgold, *Byzantine*, s.62; Scarre, *Roman*, s.226; Foord, *Byzantine*, s.14; Vasiliev, *Bizans*, s.98; aynı eser çev: Mansel, s.9; Norwich, *Bizans*, s.89.

Valentinianos diğer hükümdarların aksine ülkeyi tek başına yönetmemişti. İmparatorluğun batı bölümünü kendisi yönetirken doğu bölümünü ise kardeşi Valens'in idaresine bıraktı¹¹⁷. Böylece Valentinianos Milano'daki başkentten ülkenin Batısını yönetirken, kardeşi Valens Augustus olarak Illyricum bölgesinden başlayarak başkent Konstantinopolis'den ülkenin doğu kısmını yönetecekti.

Ermeniler ise bu dönemde doğunun imparatoru Valens ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Kraliçe Parantzem İmparator Valens'ten oğlu Bab'ı Sâsânilere karşı korumasını ve onu protektorası altına almasını talep ediyordu. İmparator ilk olarak Kral Bab'ı bir süre Niksar bölgesinde ağırladı¹¹⁸. Daha sonra onu adamları ile ülkesine yolladı ve tahta geçmesini sağladı. İmparator Valens Ermenilere yardım ederken askeri lejyonlarını Ermenistan'a sokmak istemedi. Sâsâniler ile herhangi bir savaşa girmekten kaçınıyordu. Ancak Bizans'ın bu yardımı II. Şâpûr'u harekete geçirdi ve Sâsâniler Ermeni topraklarına tekrardan saldırdılar. Yeni kral olan Bab Sâsâni saldırıları karşısında tek başına duramayacağı için Lazicia¹¹⁹ dağına kaçtı ve burada uzun bir süre Sâsâniler ile gerilla savaşı yaptı. Bunun üzerine İmparator II. Şâpûr tekrar Kraliçe Parantzem'in bulunduğu kaleyi kuşattı. Dört ay kadar süren kuşatma sonucunda Sâsâniler kaleyi ele geçirdi ve kraliçe ve mahiyetindekileri Sâsâni başkentine götürdüler ve ağır işkenceler yaparak hepsini öldürdüler¹²⁰.

Sâsânilerin bu saldırısı Ermenistan üzerinde çok yıkıcı bir etki bırakmıştır. Dönemin kronikçileri, Ardaşad, Vağarsabad, Yervantaşad, Zarehavan, Zarişad ve Van şehirlerinin nasıl yakılıp yıkıldığından bahsederler. II. Şâpûr bunun yanında Ermenistan da Mazdeizm'i zorla yaymaya çalışarak Ermenileri asimile etmeye çalışmıştır. II. Şâpûr bunun için ülkenin birçok yerine tapınaklar yaptırdı¹²¹.

Sâsânilerin doğuda geniş bir şekilde yayılması ve Ermenistan'daki Helen-Roma kültürünün kaybolma tehlikesi Bizans İmparatorluğu'nu rahatsız etmişti ve

¹¹⁷ Rabo, *Chronicle*, s.180; Paschale, *Chronicon*, s.45; Theophanes, *Chronicle*, s.85; Lenski, *Empire*, s.23-24; Venning, *Chronology*, s.23; Bunson, *Roman Empire*, s.564; Treadgold, *Byzantine*, s.63; Scarre, *Roman*, s.226; Foord, *Byzantine*, s.14; Vasiliev, *Bizans*, s.98-99; aynı eser çev: Mansel, s.96-97; Norwich, *Bizans*, s.89.

¹¹⁸ Lenski, *Empire*, s.170-171; Boeft, Drijvers, *Julian*, s.102; Grousset, *Ermeniler*, s.139; Dedeyan, *Ermeni*, s.152; Daryae, *Sâsânian*, s.19.

¹¹⁹ Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunun yönetim örgütünde, yaklaşık olarak şimdiki Rize ilini kapsayan yönetim bölgesinin adıdır. Detaylı bilgi için bkz: : Umar, *Adlar*, s.511.

¹²⁰ Lenski, *Empire*, s.172; Grousset, *Ermeniler*, s.139-140; Daryae, *Sâsânian*, s.19.

¹²¹ Lenski, *Empire*, s.172; Grousset, *Ermeniler*, s.140-141.

doğunun imparatoru olan Valens bu duruma el koymak istedi ve komutanlarından Arinthaesus'u lejyonlar ile Ermenistan'a gönderdi. Bizans lejyonları Sâsânileri Ermeni topraklarının büyük bir kısmından atarak kral Bab'ın otoritesini tekrar tesis etti¹²².

Kral Bab ilk iş olarak ülkede dağılmış olan birliği ve düzeni tekrar sağlamaya çalıştı. Kilise ile arası bir türlü düzelmeyen hanedanlığın kral Bab döneminde iyi ilişkiler kurduğu görülür. Kral Bab'ın ülkede iyi bir düzen kurabilmek için inançların en üst kurumu olan kilise ile arasını iyi tutması gerekiyordu. Bunu iyi bilen kral ilk iş olarak patrikliğin başı olan Aziz Narses'in yanına gitti ve ondan tavsiyeler alarak yönetim ile dini sınıf arasında iyi ilişkiler kurdu. Kral daha sonra isyankâr feodal beyleri zorla otoritesi altına aldı ve kendisine ihanet edenlerden hesap sordu ve onları cezalandırdı¹²³.

Kral düzeni kısmen sağladıktan sonra topraklarını istila eden Sâsânilere karşı 10.000 kişilik bir ordu ile sefere çıktı. Bu sefere Bizanslı komutanlardan Terentius ve Arinthaesus'da destek veriyordu. Kral Bizans'ın desteği ile Van civarında yapılan savaşta Sâsânilere üstün geldi. Daha sonra Karabağ bölgesinde yapılan savaşta Sâsânilere karşı ikinci darbe indirildi ve böylece Sâsâniler Ermeni topraklarından tamamıyla atılmış oldu¹²⁴.

1.3.5. Bizans-Ermeni anlaşmazlığı ve Kral Bab'ın ölümü

Kral Bab Bizans'ın yardımıyla Sâsânilere büyük bir darbe indirerek otoritesini ülkesinde tesis etmişti. Bunun yanı sıra kilise ile de ilişkilerini düzelteren kral, sadık beyi Muşeg Mamigonyan sayesinde asi feodal beyleri kendi otoritesi altında birleştirdi. Kral Bab için gereken en önemli üç şey olan "Bizans protektorası, kilise ile iyi ilişkiler ve feodal beylerin itaati" elinin altındaydı. Ancak bu uyum çok uzun sürmeyecekti¹²⁵.

İlk olarak Kral Bab'ın kilise ile arası açıldı. Büyük ihtimalle Bab da ataları gibi yaşam şekli ve davranışlarıyla kilisenin gözüne batıyordu. Pavistos kroniğinde ise Bab'ın aklını cinler ve periler ile bozduğunu ve bu durumdan rahatsız olan Aziz

¹²² Lenski, *Empire*, s.173; Grousset, *Ermeniler*, s.141; Daryae, *Sâsânian*, s.19.

¹²³ Grousset, *Ermeniler*, s.141-142.

¹²⁴ Lenski, *Empire*, s.174-175; Grousset, *Ermeniler*, s.142-143; Dedeyan, *Ermeni*, s.152.

¹²⁵ Grousset, *Ermeniler*, s.143

Nerses'in kralı sürekli uyardığını ve ona kızdığını söyler. Kilisenin bu bakısından bıkan Kral Bab, Aziz Nerses'i öldürdü ve patriklik makamını tekrar Aziz Krikor ailesinin elinden alarak Manazgerdli ailesine verdi. Böylece Patrikliğin başına Manazgerdli Şahag (ya da Husig) geldi ve uzun bir süre bu görevi yürüttü¹²⁶. Ancak Aziz Krikor ailesi Ermeni patrikliğinin ilk temsilcisi olmasının yanı sıra İznik Konsili'ne katılmış ve Hıristiyan camiada tanınmış bir aile idi. Bu nedenle Hıristiyanlığın hamisi olan Roma kilisesi kralın yaptığı bu değişikliği tasvip etmedi¹²⁷.

Bizans İmparatorlarının bu dönemde farklı inançlar ve düşünceler (Pagan-Aryanizm) benimsemelerinden dolayı dini açıdan Ermeniler ile bir problem yaşamadı. Ancak Sâsâni İmparatoru II. Şâpûr savaş yoluyla Bizans protektorasını aşamayacağını anlayınca diplomasi ile Ermenileri yanına çekmeye çalıştı. Ayrıca II. Şâpûr İmparator Iovianos döneminde imzaladığı anlaşmayı İmparator Valens'e bir elçi göndererek de hatırlatmayı unutmadı. İmparator Valens, Iovianos dönemindeki bu anlaşmanın hiçbir hükmü olmadığını belirterek anlaşmayı reddetti ve Ermenistan'daki lejyonlarını kuvvetlendirerek Sâsânilere gözdağı vermeye çalıştı¹²⁸.

Bizans'ın bu sert tutumu ve Ermeni topraklarında otoritesini arttırması büyük ihtimalle Kral Bab'ı rahatsız etmişti. Bizans protektorasına her zaman için ihtiyaç duyan Ermeniler bu olay karşısında belirsiz bir tutum takınmıştı. Belki de Ermeni Kralı ülke içerisindeki ve dış politikadaki sorunları çözünce Bizans'ın hamiliğine ihtiyacı olmadığını düşünmüştü. Bu dönemde kral Bab'ın siyasi faaliyetlerini yakından izleyen imparatorluğun doğudaki yüksek rütbeli komutanlarından olan Terentius (Sömürge valisi de deniliyor) kral Bab hakkında imparator Valens'e yolladığı raporlarda; "Bab'ın keyfi yönetimi, tiranlığı ve ülke içersinde çevirdiği işleri" anlatıyordu¹²⁹. Dönemin önemli kronikçilerinden olan Ammianus Marcerllinus ise kroniğinde Terentius'un İmparator Valens'e yalan yanlış ve çarpıtılmış bilgiler verildiğini kaydediyordu¹³⁰.

¹²⁶ P'awstos, *Armenians*, ss.96-100.

¹²⁷ Lenski, *Empire*, s.177; Grousset, *Ermeniler*, s.143-144; Dedeyan, *Ermeni*, s.152-153.

¹²⁸ Grousset, *Ermeniler*, s.144-145; Treadgold, *Byzantine*, s.64-65.

¹²⁹ Lenski, *Empire*, s.178; Grousset, *Ermeniler*, s.145.

¹³⁰ Ammianus Marcellinus, *Roman History*, c.3, b.6, çev: John C. Rolfe, London: Harvard University Press, 1986, ss.83-87.

Terentius'un raporları İmparator Valens'e çok inandırıcı gelmiş olmalı ki, imparator 374 yılında kral Bab'ı acil görüşmek üzere Kilikya'nın Tarsus bölgesine çağırdı. Kral Bab ne olduğunu anlamadan burada gözaltına alındı. İmparator ile görüşmeyen kral ne olup bittiğini öğrenmeye çalıştı. Sonun da gizli bir şekilde Terentius'un kendisi hakkında İmparator Valens'e söylediklerini öğrendi ve infaz edileceğini anlayınca küçük bir Ermeni birliği ile Tarsus'tan kaçarak Ermenistan'a gitmeye çalıştı¹³¹. Bizanslı komutanlar onu öldürmek için peşine bir lejyon gönderdiler ama kral Bab zor bir yolculuk ile Fırat Nehrini aşarak Bizans birliklerini atlatmayı başardı. Ancak İmparator Valens, Bab'ın Bizans'a karşı açıkça Sâsâniler'in yanında yer alacağını düşünerek peşine hafif silahlı bir birlik daha yolladı. Bu birlik de kral Bab'ı yakalamayı başaramadı ve kral Ermenistan'a ulaşabildi¹³².

İmparator Valens'in düşüncesinin aksine Kral Bab Bizans'ın bu suikast girişimi karşısında ittifakını bozmadı. Çünkü Sâsânilere güvenmediği için onlarla ittifaka yanaşmıyordu. Bizans ordularının gazabından korktuğu için ise onlara yüz çeviremiyordu. Ancak İmparator Valens Kral Bab'ı kesin olarak gözden çıkarmış olmalı ki onu öldürme görevini bu kez Ermenistan'daki Bizans lejyonlarının komutanı Trajanus'a vermişti. Trajanus Kral Bab'a İmparator Valens'in ağzından methiyeler yazarak ona güvence veriyor kendisinin Bizans'ın sadık bir dostu olduğunu söylüyordu. Bu sözleri ile Bab'ı ikna eden Trajanus onu bir eğlenceye davet etti¹³³. Kralı öldürmek için düzenlenen bu eğlenceyi dönemin kronikçileri şu şekilde aktarıyor; Ammianus Marcellinus kroniğinde *“Eğlence sırasında şaraptan başı dönen davetliler kendilerinden geçmişti ve eğlenceyi düzenleyen Trajanus'un vahşi görünümlü adamı içeri girdi ve Kral Bab'ın kaçmasına fırsat bile vermeden kılıcını kralın göğsüne sapladı”*¹³⁴ şeklinde ifade etmektedir. Pavistos Püzant ise, *“Eğlencenin yapıldığı yer tam teçhizatlı askerler ile donatılmıştı. Kral Bab ise gördüğü bu askerleri kendisini karşılamak ve kendisine karşı gösterilen bir saygı olarak düşündü. Eğlencede ilk içki sunulur sunulmaz müzikler çalmaya başladı ve komutan Trajanus askerlerine göz kırparak kral Bab'ı öldürmeleri için işaret verdi. Kralın arkasında duran iki Bizans askeri direkt kralın üzerine atladılar ve bir asker*

¹³¹ Macellinus, *Roman*, III, ss.294-297.

¹³² Marcellius, *Roman*, III, ss.298-303; Lenski, *Empire*, s.179 Grousset, *Ermeniler*, s.145-146.

¹³³ Lenski, *Empire*, s.180; Grousset, *Ermeniler*, s.146.

¹³⁴ Marcellius, *Roman*, III, s.305

elindeki baltayı kralın ensesine diğeri ise sağ eline indirerek Kral Bab'ı oracıkta öldürdüler"¹³⁵ şeklinde anlatmaktadır.

Kral Bab'ın ölümü ile İmparator Valens'in arzusu yerine gelmişti ancak bu durum ileriki süreçte Bizans politikasının aleyhine sonuçlar doğuracaktı. Hatta Latin kökenli tarihçi Ammianus Marcellinus bu olayı Bizans'ın özellikle İmparator Valens'in çevresindeki insanların bir hatası olarak nitelendirmektedir¹³⁶.

1.3.6. Kral Varaztad'ın İktidarı – Ermenistan'da İç Savaş

İmparator Valens Bab'ı öldürdükten sonra Ermenistan tahtına Varaztad adında birini oturttu¹³⁷. Pavistos Püzant ve Kalankatlı Moses'in veridiği bilgilere göre yeni kral, II. Arşag'ın yeğeniydi. Pavistos Püzant göre Varaztad, "*güçlü, cesur, korkusuz biriydi ama zekâsı kıt bir insandı*"¹³⁸. Yeni kralın bu vasıfları ileriki süreçte ülke yönetimine de tesir edecekti. Kral Varaztad'ın acemiliğini ve tecrübesizliğini ise hanedana sadık beylerden olan Muşeg Mamingonyan kapatmaya çalışıyordu. Ermenistan içinde büyük bir nüfuzla sahip olan Mamigonyanlılar uzun yıllardır "*ısbarabed*" (Alp başı – Başkomutan) unvanını taşıyan bir aileydi. Bu dönemde Muşeg Mamingonyan yeni krala akıl hocalığı yapıp ona izlemesi gereken politikayı anlatıyordu. Mamigonyanlılar her zaman için dış politikada Bizans'ı tercih ediyorlardı. Çünkü herhangi bir Sâsâni istilasına karşı en büyük destekçileri Bizans İmparatorluğu idi. Ayrıca Hıristiyanlık inancına sıkıca bağlı olan Mamigonyan ailesi manevi açıdan da Bizans'a bağlıydı¹³⁹.

İmparator Valens Ermeni yönetimindeki değişimin tekrar bir Sâsâni müdahalesine ya da istilasına neden olacağını varsayarak Ermenistan'daki lejyon birliklerinin komutanı Victor'u ve Mezopotamya valisi Urbicius'u II. Şâpûr'un huzuruna göndererek Ermenistan'a müdahil olmamasını ve Ermenistan ve İberya'daki Bizans protektorasını tanıması için ona bir uyarıda bulundu¹⁴⁰. Bizans'ın

¹³⁵ P'awstos, *Armenians*, s.102; Lenski, *Empire*, s.180-181; Grousset, *Ermeniler*, s.147; Uras, *Ermeniler*, s.63; eserin ing, s.282.

¹³⁶ Marcellius, *Roman*, III, ss.306-309.

¹³⁷ P'awstos, *Armenians*, s.103; Lenski, *Empire*, s.181; Grousset, *Ermeniler*, s.148; Uras, *Ermeniler*, s.63; eserin ing, s.282.

¹³⁸ P'awstos, *Armenians*, s.103.

¹³⁹ Lenski, *Empire*, s.181; Grousset, *Ermeniler*, s.148.

¹⁴⁰ Marcellius, *Roman*, III, s.311; Lenski, *Empire*, s.182-183; Treadgold, *Byzantine*, s.65.

bu ultiyatomu tamda Muşeg Mamigonyan'ın arzuladığı bir durumdu. Sâsânilere gözdağı verildikten sonra Muşeg Mamigonyan Bizans ile görüşüp Ermenistan'da Sâsâni sınırlarına kale ve garnizon şehirlerinin kurulmasını, Ermeni birliklerinin silahlandırılmasını ve bütün bunların masrafının Bizans İmparatorluğu tarafından karşılanmasını teklif etti. Muşeg'in bu istekleri doğuda Bizans protektorasını daha güçlü kılabacağı için İmparator Valens'i çok memnun etmişti ve imparator bu istekleri büyük bir sevinçle kabul etti¹⁴¹.

Bununla birlikte Muşeg Mamigonyan'ın dış politikadaki bütün bu çabaları kısa bir süre sonra boşa çıkacaktı. Kral Varaztad dış politikada Muşeg Mamigonyan gibi düşünmüyordu. Bizans'ın tahta çıkardığı bir kral Bizans protektorasına sıcak bakmıyordu. Büyük ihtimalle yeni kral'ın feodal beylerin görüşü doğrultusunda hareket etmekteydi. Özellikle Mamigonyanlıların ülke içerisinde nüfuzundan hoşlanmayan feodal beyler Kral Varaztad'ı onlara karşı kışkırtmaktaydılar¹⁴². Diğer taraftan Bizans İmparatorluğunun Ermenistan'a sürekli müdahalesi ve kralları öldürüp yerine başkalarını çıkarması da onun Bizans karşı bir tutum takınmasında etkili olmuştu. Nitekim Varaztad'ın amcası Kral Bab İmparator Valens'in emriyle öldürülmüştü.

Yeni kralın danışmanı olan (Türklerin kullandığı tabir ile Lala) Pat (Simpat) Saharuni, Muşeg Mamigonyan'ı kıskandığı için ve yönetimdeki mevkisine de güvenerek Muşeg'in elinden Isbarabed unvanını almak istedi. Bunun için Kral Varaztad'a onun hakkında kötü telkinlerde bulundu. Ermenistan'ın ve hanedanın başına gelen bu kötü olayların ve Bizans İmparatorluğunun Ermenistan'a egemen olmasının tek sebebinin Mamigonyanlılar'ın ve onların politikaları'nın olduğunu anlattı. Ayrıca Muşeg'in Bizans ile görüşmeler yapıp Kral Varaztad'ı da öldürmeyi planladığını söyledi. Kral Varaztad, Pat Saharuni'nin anlattıklarından etkilenmiş ve endişe duymuş olmalı ki Muşeg Mamigonyan'ı öldürtmek istedi. O dönemin geleneklerinden olan şölen tertip edip adam öldürmeyi Kral Varaztad Muşeg için planlamıştı. Şölen sırasında Muşeg'in sarhoşluğundan yararlanıp onu öldürecekti nitekim kralın planı düşündüğü gibi oldu içkiler içilirken Pat Saharuni ve adamları

¹⁴¹ Grousset, *Ermeniler*, s.149.

¹⁴² Grousset, *Ermeniler*, s.149.

Muşeğ'in üzerine çullandılar ve onu etkisiz hale getirdiler¹⁴³. Pavistos Püzant kroniğinde Muşeğ'in kraldan merhamet dilendiğini ancak kralın ona “*Bab'ın yanına git, o sana anlatır*”¹⁴⁴ cevabını verdiğini kaydeder.

Muşeğ'in ölümden sonra Isbarabed unvanı Pat Saharuni'ye verildi. Mamigonyan ailesinin başına ise Vaçe adında biri geçti. Kral Varaztad yaptığı bu icraatlar ile düzeni ve otoriteyi sağladığını sanıyordu ancak durum beklediğinin tersi bir şekilde gelişmişti. Mamigonyan sülalesinden olup Sâsâni ülkesinde görev yapan Manuel ve Koms adındaki iki Ermeni Sâsânilerin Kuşanlara karşı yaptığı savaşta başarısız olmasından dolayı kaçıp kendi ülkelerine döndüler. Bu sayede Mamigonyan sülalesinin reisliği Vaçe'den Manuel'e geçmiş oldu¹⁴⁵. Manule Mamigonyan ilk iş olarak yıllardır bir gelenek şeklinde devam ettirdikleri Isbarabed unvanını Pat Saharuni'nin elinden aldı. Bunu yaparken de Kral Varaztad'a danışmandan yaptı ve ona bir mesaj gönderdi. Bu bilgileri edindiğimiz Püzant'ın anlatımına göre Manuel mesajda sülalesine yapılan bu saygısızlık için krala sitemlerini belirtirken ailesinin Arşaguni sülalesi için yaptıkları fedakârlıklardan da bahsettiğini söyler¹⁴⁶.

Kral Varaztad ve Manuel Mamigonyan arasındaki bu husumet kısa sürede bir iç savaşa neden oldu. Takriben 377-378 yılları arasında patlak veren savaş Erzurum yakınlarında cerayan etti. Pavistos Püzant'ın kroniğinde efsanevi bir şekilde anlatılan savaşı Manuel Mamigonyan kazanmıştı. Kral Varaztad savaş meydanından kaçarken arkasında bıraktığı Pat Saharuni ve ailesi Manuel Mamigonyan'ın gazabına uğramışlardı¹⁴⁷.

Kral Varaztad savaş meydanından kaçtıktan sonra Bizans İmparatorluğuna sığınmıştı. Bu tarihte Bizans İmparatorluğunun doğu kısmında iktidar değişimi yaşanmıştı. 378 yılında İmparator Valens Gotlara karşı giriştiği Edirne savaşında yenilerek savaş meydanında ölmüştü. İmparatorluğun batı kısmını yöneten

¹⁴³ P'awstos, *Armenians*, s.104. Lenski, *Empire*, s.184; Grousset, *Ermeniler*, s.149; Dedeyan, *Ermeni*, s.153.

¹⁴⁴ P'awstos, *Armenians*, s.104.

¹⁴⁵ P'awstos, *Armenians*, s.104-105; Lenski, *Empire*, s.185.

¹⁴⁶ P'awstos, *Armenians*, s.106; Grousset, *Ermeniler*, s.150; Dedeyan, *Ermeni*, s.153.

¹⁴⁷ P'awstos, *Armenians*, s.107; Grousset, *Ermeniler*, s.151; Dedeyan, *Ermeni*, s.153; Daryae, *Sâsânian*, s.19.

Garatianos Valens'in yerine Theodosios'u Augustus olarak atamıştı¹⁴⁸. Kral Varaztad'ın da Bizans'a sığınması muhtemelen Theodosios dönemindeydi. Kalankatlı Moses'in kroniğinde anlattığı kadarıyla Theodosios Varaztad'a iyi davranmamıştı. Bizans'ın tahta çıkardığı biri olarak Bizans'a muhalif bir politika izleyen kral konumundaydı. Yine Moses'in aktardığına göre Varaztad Bizans'a karşı Sâsânilere yakınlaşmıştı, hatta İmparator II. Şâpûr'un kızlarından biri ile evlenmek isteyip Ermenistan'da Sâsâni otoritesini kurmak istediğini belirtir. Şüphesiz İmparator Valens ve halefi Theodosios Varaztad'ın bu politikalarından haberdardı. Varaztad'ın Bizans'ın eline düşmesi ile bu yaptıklarının bedelini ödedi ve Moses'in anlattığına göre İmparator Theodosios onu Britanya adalarına sürmüştü¹⁴⁹.

1.4. İmparator I. Theodosios İktidarı ve Ermenistan'ın Taksimi

4. yüzyılın ikinci yarısı Bizans (Roma) açısından çok sıkıntılı günlerin yaşandığı bir dönemdi. İmparatorların ve buna bağlı hanedanların sık sık değişmesi takip edilen politikanın da sürekli değişmesine sebep oluyordu. Ayrıca imparatorluk sınırlarına dayanan çeşitli kavimler imparatorluğu zayıf düşürmüştü. Romanın göreceği son büyük imparator ise I. Theodosios olacaktı. Roma ikiye bölünmeden önce onu yöneten ve bir arada tutan son imparator olan Theodosios iktidarı boyunca batıdaki iç çekişmeler, Got sorunu ve dini meseleler ile uğraşacaktı. Bu siyasi ortamda doğuyu savunmasız bırakan Bizans bu dönemde kendisi için çok önemli olan ve yüzyıllardır protektorasında olan Ermenistan'ın büyük bir bölümünü kaybedecekti ve Bizans'ın doğudaki yerini uzun bir süre Sâsâniler alacaktı.

¹⁴⁸ Paschale, *Chronicon*, s.49; Foord, *Byzantine*, s.17; Treadgold, *Byzantine*, ss.67-69; Chamicii, *Armenia*, s.204; Scarre, *Roman*, s.228-229; Oman, *Byzantin*, ss.39-42; Vasiliev, *Bizans*, s.99; aynı eser çev: Mansel, s.97; Ostrogorsky, *Bizans*, s.48-49; Norwich, *Bizans*, s.92; Dedeyan, *Ermeni*, s.153.

¹⁴⁹ Grousset, *Ermeniler*, s.151-152; Uras, *Ermeniler*, s.63; eserin ing, s.282; Dedeyan, *Ermeni*, s.153.

1.4.1. Theodosios Dönemi Got Sorununun ve Konstantinopolis

Konsili'nin Ermenilere Etkisi

Theodosios¹⁵⁰ Roma'nın batısında bulunan ve mazisi başarılarla dolu bir aileden geliyordu. Theodosios'un babası – ki oğlu ile aynı adı taşıyordu – 375 yılında İmparator I. Valentinianos öldükten sonra yerine II. Valentinianos'u agustusluk makamına getirme çabaları yüzünden idam edilmişti ve Theodosios ise askerlik görevini bırakmak zorunda kalmıştı. Germen kavimlerinin Roma'ya saldırısı üzerine imparatorluğun batı agustus'u olan Grantianos¹⁵¹ Theodosios'u yardıma çağırdı ve onu eş agustus olarak ülkenin doğusuna atadı. Theodosios hükümdarlığı boyunca iki önemli konu üzerinde durmuştu. Bunlardan ilki Roma sınırlarına dayanan kavimler (Got, Hun, Sarmat, Alan vb.), ikincisi ise imparatorluk içindeki dini problemlerdi¹⁵².

Theodosios doğunun agustusu olmadan önce Gotlar Roma (Bizans) ordusunu Edirne de çok büyük bir bozguna uğratmıştı. Böyle bir durumda tahta geçen Theodosios'un ilk işi Got meselesini çözmektir. Theodosios Gotlara karşı askeri bir zaferden daha çok onlarla anlaşma ve ortak iş yapma taraftarıydı. 382 yılında yaptığı bir anlaşma ile Got sorununu kısmi zamanlı çözen İmparator Theodosios Gotları ülke içinde belli kademelere getirdi ve özellikle Gotları askeri alanda kullanmayı amaçladı. Ancak bu durum ileri dönemde Roma için bir felaket ile sonuçlanacaktı¹⁵³.

İmparator Theodosios Got meselesini halletmeye çalışırken imparatorluk için önemli olan diğer bir meseleyi de halletmeye çalışıyordu. İmparator Konstantinos döneminde Hıristiyanlık dini üzerinde daha ılımlı bir politika seyredilmesi Hıristiyanlığın imparatorluk topraklarında hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştu. Ancak daha önceki dönemlerden gelen Hıristiyanlık içindeki yorum tartışmaları İmparator Konstantinos döneminde bir çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. 325 yılında İznik'te toplanan konsilde Hıristiyanlığın amentüsü belirlense de farklı

¹⁵⁰ I. Theodosios M.S. 379'dan M.S.392 yılına imparatorluğun doğu kısmını yönetmiş ve 392'den 395 yılına kadar da Roma'nın tek hükümdarı olmuştur. Doğu ve Batı Roma'yı son kez birleştirip yöneten son Roma imparatorudur. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.533-534.

¹⁵¹ Tam adı Flavius Gratianus'tur ve M.S. 367'den M.S. 383 yılına kadar Roma İmparatorluğunun batı kısmını yönetmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.247-248.

¹⁵² Vasiliev, *Bizans*, ss.98-100; aynı eser çev: Mansel, ss.96-98; Mitchell, *Roman*, s.90-91; Foord, *Byzantine*, ss.17-24.

¹⁵³ Vasiliev, *Bizans*, ss.105-110; aynı eser çev: Mansel, ss.104-109; Venning, *Chronology*, s.29; Treadgold, *Byzantine*, ss.69-72; Mitchell, *Roman*, ss. 91-95; Scarre, *Roman*, s.229; Foord, *Byzantine*, s.17-18.

yorumlar devam etmiş hatta birçok imparator ve önemli devlet adamlarını etkisi altına almıştı. Bu farklı yorum ve inançlara bir son vermek isteyen imparator Theodosios 381 yılında başkent Konstantinopolis’de başkentini adı ile anılacak olan bir konsil toplamayı kararlaştırdı¹⁵⁴. İmparator Theodosios İznik amentüsünü kabul etmiş bir imparatordu. Dolayısıyla Arianizm başta olmak üzere farklı fikirlerin büyük bir düşmanıydı¹⁵⁵. Hıristiyanlık içindeki bu tarz yorumlara bir son vermek için 180 piskopos Aya İrini Kilisesi’nde topladı. Bu piskoposların 36’sı Makedoniusçu görüşü savunan kişilerdi¹⁵⁶. Bu kişiler 342 yılında İmparator Konstantinos tarafından Konstantinopolis patrikliğine getirilen Makedonius’un halefleriydi. Makedoniusçu görüş yarı Ariusçu fikirler taşıyordu¹⁵⁷. Onalara göre “İsa Tanrının özünden geliyordu ancak Kutsal Ruhun Kimliği ve özü reddediliyordu”¹⁵⁸. Büyük tartışmalardan sonra Makedoniusçular, tıpkı İznik Konsilinde Ariusçulara yapıldığı gibi sapkın ilan edildi. İznik amentüsüne ek olarak Konstantinopolis konsilinde kutsal ruhun ilahi kimliği ile ilgili maddeler eklendi¹⁵⁹.

Bu iki olayın Ermenilere tesiri ise şöyle olmuştu; Got sorunu Bizans’ı Ermenistan’dan uzaklaştırdı. Bu durumda Ermenileri Sâsânilerin kucağına itti ve uzun bir süre Ermeniler Bizans ile değil Sâsâniler ile yoğun ilişkilerde bulunacaklardı. Konstantinopolis konsilinde alınan kararlar ise Ermenilerin bakış açısına daha uygundu ve konsilin kararları Ermeniler tarafından kabul edilmişti. Böylece Bizans ile Ermeniler arasında siyasi bir kopuş yaşansada dini birliktelik devam ediyordu.

1.4.2. Ermenistan’da Manuel Mamigonyan Yönetimi

Erzurum civarında yapılan muharebeden sonra Kral Varaztad Bizans’a iltica etmişti ve bu durum muzaffer olan Manuel Mamigonyan’ın Ermeni krallığında en

¹⁵⁴ Paschale, *Chronicon*, s.51; Theophanes, *Chronicle*, s.103; Vasiliev, *Bizans*, s.100-101; aynı eser çev: Mansel, s.98-99; Madrigal, *Ekümenik*, s.8-9; Venning, *Chronology*, s.29-29; Treadgold, *Byzantine*, s.72; Bournoutian, *Ermeni*, s.60; Bournoutian, *Armenian*, s.50.

¹⁵⁵ Yaşar Şükran, “Doğu Hıristiyanlığı İçinde Ermeni Kilisesi’nin Yeri ve Bizans ile İlişkiler”, *Yeni Türkiye*, 60, 2014 Ankara, s.4.

¹⁵⁶ Madrigal, *Ekümenik*, s.9.

¹⁵⁷ Madrigal, *Ekümenik*, s.9; Treadgold, *Byzantine*, s.72.

¹⁵⁸ Madrigal, *Ekümenik*, s.9.

¹⁵⁹ Paschale, *Chronicon*, s.51; Vasiliev, *Bizans*, ss.101-105; aynı eser çev: Mansel, ss.100-104; Madrigal, *Ekümenik*, s.10; Yaşar, *Kilise*, s.4.

güçlü söz sahibi yapmıştı. Ardaşes hanedanlığına olan saygıdan dolayı Mamigonyanlılar onları devirip kendilerini kraliyet hanedanlığı yapmadılar. Bunun yerine Manuel Mamigonyan uzun yıllar boyunca ailesinin devam ettirdiği Isbarabed unvanını kullanarak ülkede söz sahibi olmaya devam ettiler. Manuel otoritesini sağlamlaştırmak için Ardaşes ailesinden Kral Bab'ın dul eşi Zarmantuhd'u ve iki oğlu olan Arşag ve Vağarşag'a naiplik yaptı. Manuel bu veliahtları kendi çocuğu gibi yetiştirdi ve Arşag'ı kendi kızlarından biriyle evlendirdi. Bu suret ile kraliyet ailesiyle akraba olurken Mamigonyanlılar kendi otoritelerini de güç kazandırmış oluyorlardı. Ancak Mamigonyanlıların ülke içindeki bu tutumları Bizans (Roma) cephesinde tepkilere neden olabiliyordu ve Bizans yönetimi daha önce yaptığı gibi müdahale edebilirdi. Bunun için Manuel Mamigonyan ailesinin genel olarak hiç tasvip etmeyeceği bir şey yaparak Sâsânilerin protektorası altına girmeye çalıştı. Manuel, Karcuil adında birini bir heyet ile Sâsâni İmparatoru II. Şâpûr'un huzuruna yolladı ve imparatorun Ermeni ülkesinin yeni hamisi olmasını istedi. İmparator II. Şâpûr bu durumu memnuniyetle karşılamıştı çünkü yetmiş yıllık saltanatı boyunca hem askeri hem de siyasi yoldan elde edemediği Ermenistan'ı bu sefer Ermeniler ona altın bir tepside sunuyordu¹⁶⁰.

İmparator II. Şâpûr Ermenistan'ı kendi protektorasına almak için 10.000 kişiden oluşan bir lejyonu Ermenistan'a yolladı. Gönderilen bu lejyonun başında Marzban unvanıyla Suren adında bir Pers vardı. Suren kral adına Ermenistan'ı yönetmeye gelen bir uçbeyiydi. Ermenistan'a yerleşen bu askeri lejyonların ihtiyaçları Ermeniler tarafından karşılanacaktı ve Bizans'a ödenen vergi artık Sâsânilere ödenecekti. Bütün bunların karşılığında ise Manuel Mamigonyan ısbabed unvanını geleneksel bir şekilde koruyacak ve İmparator II. Şâpûr ülke yönetimi üzerinde ona sınırsız haklar tanıyacaktı¹⁶¹.

Ermeniler ile Sâsâniler arasında yapılan bu ateşkes ve anlaşma başlarda çok olumlu gözüküyordu. Sâsâniler eski politikalarından vazgeçip Ermenilerin dinsel inanışlarına karışmıyordu. Ancak 379 yılında başlayan bu barış çok uzun sürmedi ve II. Şâpûr'un torunu olan III. Şâpûr¹⁶² döneminde ilişkiler bozulmaya başladı.

¹⁶⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.152-153; Dedeyan, *Ermeni*, s.153; Chamicii, *Armenia*, ss.222-226.

¹⁶¹ Grousset, *Ermeniler*, s.153; Dedeyan, *Ermeni*, s.153.

¹⁶² III. Şâpûr (Shapur), M.S.383'den M.S. 388 yılları arasında Sâsâni İmparatorluğunu yönetmiştir. Kimi kaynaklara göre II. Şâpûr'un torunu kimi kaynaklara göre ise oğludur. Tahtı Babası ya da abeği

İlişkilerin bozulmasındaki en önemli etken İmparator II. Şâpûr'dan sonra onun iradesine sahip olmayan oğulları ve torunlarının başa geçmesi olabilirdi. II. Erdeşîr dönemi sakin geçse de oğlu III. Şâpûr dönemi Sâsâniler için hem iç karışıklık hem de Ermeniler ile diplomatik krizin yaşandığı bir dönem oldu. Ermeni-Sâsâni ilişkilerinin bozulması ile ilgili olarak Pavistos şöyle bir bilgi nakleder; Ardzıruni'lerden olan *Merujan* (ki bu Mazdeizm'i seçtiği için mürted (dönek) olarak adlandırılır) Manuel Mamigonyan'ın Persler nezdinde el üstünde tutulması ve otoritesini bu sayede daha çok güçlendirmesi onu kıskandırmıştı. Manuel'e yakınlaşarak Sâsâniler hakkında olup olmadık bilgiler ile kafasını dolduran Merujan istediğini başararak Manuel'i Sâsânilere karşı saldırıya geçmeye ikna etti. Bunun üzerine Manuel Mamigonyan Ermenistan'a konuşlanmış olan 10.000 kişilik Sâsâni garnizonuna gizlice saldırdı ve bütün herkesi kılıçtan geçirdi. Bu saldırıdan sadece Marzban olan Suren kaçıp kurtulmayı başarmıştı¹⁶³. Bunun üzerine Sâsâniler Ermenileri cezalandırmak için birçok seferde bulundular ama Pavistos'un verdiği bilgilere göre Manuel bu saldırıların hepsini geri püskürtmüştü¹⁶⁴. (Pavistos genel olarak Mamigonyan hanedanını yücelten bir kişidir)

Bu gelişmeler hakkında başka bilgiler de veren Pavistos şöyle devam ediyor; *“Merujan Ardzıruni, Manuel'i oyuna getirdikten sonra Sâsâni sarayına giderek Ermeniler üzerine yapılacak seferin sorumluluğunun kendisine verilmesi için Sâsâni sarayını ikna etti ve Merujan kendi yurttaşlarının ve vatanının üzerine Sâsâni ordusuyla yürümeye başladı. Manuel Mamigonyan ise Pakrevant bölgesinde ordugâh kurmuştu”*¹⁶⁵. Manuel ve Merujan arasındaki savaşı destansı bir şekilde anlatan Pavistos; Manuel ve Merujan'ın cenk yaptığı sırada Manuel'in onu yenmesi ile başsız kalan Sâsâni ordusunun kaçtığını söyler¹⁶⁶. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Mamigonyan taraflı biri olan Pavistos Püzant aynı zamanda o dönem hakkında detaylı bilgi veren tek kroniktir. Bundan dolayı anlatımları destansı olsa da onun verdiği bilgiler doğrultusunda da bağlantı kurmamız gereklidir.

olan II. Erdeşîr'den (Ardeşîr - Ardashir) almıştır. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.503; Pourshariati, *Sâsânian*, s.57.

¹⁶³ P'awstos, *Armenians*, s.109.

¹⁶⁴ P'awstos, *Armenians*, s.109; Grousset, *Ermeniler*, s.155; Dedeyan, *Ermeni*, s.153.

¹⁶⁵ P'awstos, *Armenians*, s.110.

¹⁶⁶ P'awstos, *Armenians*, s.111-112; Grousset, *Ermeniler*, s.156.

1.4.3. Ermenistan’da İkili Yönetim

Pavistos’a göre Manuel Mamigonyan’ın Sâsânilere karşı aldığı galibiyetten sonra Mamigonyan hanedanlığı hiç olmadığı kadar güçlü bir konuma gelmişti. Manuel bu gücü pekiştirmek için kraliyet ailesi ile evlilik yoluna gitti ve kızı Vartantuhd’u veliaht III. Arşag ile evlendirdi. III. Arşag’ı kardeşi olan Vağarşag ise diğer büyük bir aile olan Pakraduni ailesinden bir kız ile evlendirildi. Bu evlilikten sonra Ermeni krallığının başına III. Arşag geçirildi ve kardeşi Vağarşag ise kral yardımcısı oldu¹⁶⁷. Doğudaki Türk devlet yapısında ve batıda Roma (Bizans) da uygulanan bu ikili sistemi Ermenistan’da da çok kısa bir süre olsa da uygulandığını görüyoruz. Bu dönem hakkında çok bir bilgi olmasa da büyük hükümdar olarak III. Arşag ülkenin doğusunda yani Büyük Ermenistan olarak adlandırılan bölgede hüküm sürüyordu. Kardeşi Vağarşag ise Küçük Ermenistan olarak adlandırılan ve Bizans sınırını teşkil eden yeri yönetiyordu¹⁶⁸.

İkili yönetimin uygulanmasından kısa bir süre sonra Manuel Mamigonyan öldü. Her ne kadar kralları tahta çıkarsa da ülkenin gerçek yöneticisi Manuel Mamigonyandı. Çok genç olan iki kardeş Manuel’in ölmesi üzerine ülke yönetimini üstlenmiş bulunuyorlardı. Pavistos’un ifadesine göre Ermenistan bu ölüm ile sarsılmıştı. Bununla birlikte Manuel’in ardından kral yardımcısı olan Vağarşag’da 386 yılında öldü. Yönetimde tek kalan III. Arşag ise hayatını kaybetmese de kısa bir süre sonra ülkesinin bütünlüğünü kaybedecekti¹⁶⁹.

1.4.4. Bizans – Sâsâni Anlaşması ve Ermenistan’ın Taksimi

Daha öncede bahsettiğimiz gibi Pasvistos Püzant’ın söylediğine göre Manuel Mamigonyan’ın ölümü Ermenistan için büyük bir felaketti ve bu olay Ermenistan’ı parçalamaya götürmüştü. Ülke içerisinde bulunan feodal beyler tecrübesiz bir kral olan III. Arşag’ın yönetiminden memnun olmadıkları için Sâsâni cephesine geçtiler

¹⁶⁷ P’awstos, *Armenians*, s.113.

¹⁶⁸ P’awstos, *Armenians*, s.114; Grousset, *Ermeniler*, s.156-157; Uras, *Ermeniler*, s.63-64; eserin ing, s.282; Bournoutian, *Ermeni*, s.62-63; Bournoutian, *Armenian*, s.52; Dedeyan, *Ermeni*, s.153.

¹⁶⁹ Grousset, *Ermeniler*, s.157; Dedeyan, *Ermeni*, s.153.

ve Sâsâni İmparatoru III. Şâpûr'dan¹⁷⁰ kendilerine bir kral tayin etmesini istediler. Ermenistan üzerinde sürekli hâkimiyet kurmak isteyen Sâsâniler feodal Ermeni beylerinin bu talebini büyük bir memnuniyet ile kabul ettiler¹⁷¹.

Sâsâniler ve feodal beylerin anlaşmasından sonra gelişen durumu Pavistos Püzant şöyle aktarıyor; Kral III. Şaphur Ermeni ülkesini ele geçirmek için Arşaguni soyundan olan Hüsrev'i (III.) kral seçti ve kendi kız kardeşi ile evlendirerek, Zik adında bir naip ve büyük bir Pers ordusu ile onu Ermenistan'a yolladı. Pers lejyonları ile Büyük Ermenistan'ın Ayrarad eyaletinde kendini kral ilan eden III. Hüsrev karşısında duramayan III. Arşag batıdaki sınır eyaletlerine kaçmak zorunda kaldı. Bugünkü Erzincan civarına kaçan III. Arşag'ın yardımına Bizanslı askerler yetişti¹⁷². Verdiği bilgilere devam eden Pavistos Püzant, İmparator Theodosios'un bu karmaşa içinde Sâsâni imparatoru ile (III. Şâpûr ya da IV. Behram) bir müzakere yaptığını belirtir¹⁷³. İki imparatorun görüşmesi hakkında bilgi veren Pavistos; *"Topraklarımız arasında kalan bu güçlü ve varlıklı kırallığı güçsüzleştirmek ve yok etmeye çalışmak iyi olur. İlk olarak onları ikiye böleriz, sonra iki Arşaguni krallığı kurarız. Ardından da onları yok etmeye, yoksullaştırmaya ve aramızda başlarını kaldıramasınlar diye onları hizmetimize sokmaya çalışacağız"*¹⁷⁴ der. Bu müzakerenin sonucunda Ermenistan iki ülke arasında taksim edildi. Bu taksimata göre; krallığın doğusu olan Büyük Ermenistan Sâsâni protektorasına verilirken, batıda Fırat yöresine kadar olan Küçük Ermenistan'da Bizans protektorasına verilmişti. Bu taksimat iki hükümdar arasında tahmini 387 yılında bir anlaşma ile onaylanmıştı¹⁷⁵.

Pavistos'un dışında bu dönem hakkında bilgi veren Kalankatlı Moses ve Ğazar Parbetsi (Ghazar P'arpec'i)'nin kronikleri de vardır. Moses'e göre; III. Arşag

¹⁷⁰ Bu taksim tahmini olarak 387 yılında yapıldığı söylenmektedir. Bunun için Sâsâni İmparatoru III. Şâpûr dönemine isnat etmek gerekmektedir. Ayrıca diğer bir görüş 390 yılıdır ki bu tarihte de ülkenin başında IV. Behrâm bulunmaktadır.

¹⁷¹ P'awstos, *Armenians*, s.114; Grousset, *Ermeniler*, s.158; Dedeyan, *Ermeni*, s.154.

¹⁷² P'awstos, *Armenians*, s.114.

¹⁷³ P'awstos, *Armenians*, s.115.

¹⁷⁴ P'awstos, *Armenians*, s.115.

¹⁷⁵ Adontz Nicholas, *Armenia in the Period of Justinian - The Political Conditions Based on the Naxarar System*, çev: Nina G. Garsonian, Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1970, ss.8-10; Norwich, *Bizans*, s.94; Venning, *Chronology*, s.31; Grousset, *Ermeniler*, s.159; Uras, *Ermeniler*, s.64; eserin ing, s.282; Treadgold, *Byzantine*, s.74; Chamicii, *Armenia*, s.227-228; Garthwaite, *Persians*, s.103; Nersessian, *Armenia*, s.6; Bournoutian, *Ermeni*, s.63; Bournoutian, *Armenian*, s.53; Dedeyan, *Ermeni*, s.154; Daryae, *Sâsânian*, s.20; Shepard Jonathan, *The Byzantine Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s.160; Honigmann, *Bizans*, s.6-7.

Büyük Ermenistan üzerinden Bizans (Roma) sınırına göç ederek burada hükümdarlığına devam ettiği bilgisini verir ve devamında Bizans ile Sâsâniler arasındaki taksim anlaşmasını Theodosios döneminde değil oğlu Arcadius döneminde olduğunu söyler. Diğer bir kaynak olan Ğazar Parbetsi ise Bizans (Roma) ile Sâsâni arasındaki bu anlaşmayı III. Arşag Bizans sınırına göç etmeden önce yapıldığını bu anlaşmadan sonra Kral III. Arşag'ın Roma sınırı olan Erzincan yöresine göç ettiğini söyler¹⁷⁶. Bu iki kronikteki kronolojik hataya değinen René Grousset, Pavistos'un verdiği bilgilerden hareket etmenin daha doğru bir yol olacağını söylemiştir¹⁷⁷.

Bizans ve Sâsâniler arasındaki bu taksim anlaşmasının içeriğini 6. yüzyılda yaşamış olan Prokopius'un kroniğinden öğreniyoruz. Prokopius'un verdiği bilgilere göre bu anlaşma Bizans açısından son derece eşitsiz bir anlaşmaydı. Bizans'a düşen Ermeni toprağı Sâsâniler'e düşen Ermeni topraklarının beşte biri kadardı. Bu taksimata göre iki ülkenin yeni sınırı Erzurum'un ve Silvan'ın doğusundan geçiyordu. Böylece bu iki şehir Bizans'ın yeni sınır şehirleri oluyordu ve uzun bir süre Sâsânilere kaşı tahkimat bölgesi olarak kullanılacaktı. Daha doğuda olan ülkeler ise Sâsâniler'in payına düşüyordu. Bu toprak paylaşımı büyük bir değişikliğe uğramadan 7. yüzyılın başlarına kadar aynı şekilde devam edecekti¹⁷⁸.

Sonuç olarak Bizans ve Sâsâniler arasındaki bu anlaşma Bizans'ın doğu politikası için çok kötü bir durumdu. Dönemin siyasi olarak genel durumuna bakarsak Bizans'ın kuzeyli kavimler ile savaşları, kendi siyasi iç çekişmeleri ve bazı dini sorunlar Bizans'ı doğuda Sâsâniler ile savaştan alı koymuştu. İmparatorluğun batı kısmındaki isyanlar ve sürekli sınıra dayanan kavimler Bizans için büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bu durum karşısında İmparator Theodosios doğudaki kalesi olan Ermenistan'ın büyük bir bölümünden vazgeçmek zorunda kaldı.

Ermeniler açısından ise durum çok da farklı değildi. Sâsânilerin Mazdacı asimilasyon politikalarına geçmişte olduğu gibi sonraki dönemlerde de maruz kalacak olan Ermeniler, Bizans tarafında da Helenistik kültür adı altında farklı bir

¹⁷⁶ Ghazar P'arpec'i, *History of the Armenians*, çev: Robert Bedrosian, Ney York, 1985, s.9-10.

¹⁷⁷ Grousset, *Ermeniler*, s.159.

¹⁷⁸ Adontz, *Armenia*, s.10; Grousset, *Ermeniler*, s.160; Uras, *Ermeniler*, s.64; eserin ing, s.282 Dedeyan, *Ermeni*, s.1534; Norwich, *Bizans*, s.94; Nersessian, *Armenia*, s.6.

asimilasyona maruz kalacaklardı. Bununla yetinmeyecek olan Bizans daha sonraki dönemlerde Ermeni kilisesine müdahalelerde de bulunacaktı.

II. BÖLÜM

BİZANS'IN PASİF SİYASETİ: BİZANS VE SÂSÂNİ PROTEKTORASI ALTINDA ERMENİLER

2.1. İmparator Arkadios'un İktidarı ve Bizans Siyaseti

İmparator I. Theodosios 395 yılında Milano da öldüğünde ülkeyi yönetecek olan on sekiz yaşındaki oğlu Arkadios¹⁷⁹ ve on yaşındaki küçük oğlu Honorius¹⁸⁰ vardı. 395 yılında Konstantinopolis'de imparator olan Arkadios bulunduğu mevkinin gerektirdiği tecrübe ve iradeden yoksundu. Bu sebepten dolayı ülkeyi babası döneminde kendisine naip olarak atanan devlet adamları yönetiyordu¹⁸¹. Bizans (Doğu Roma) tahtında on üç yıl gibi bir süre hüküm süren Arkadios daha önceki imparatorlar gibi Got sorunu ile uğraşıyordu. Babası döneminde ülke içersine iyice kök salmış olan Gotlar imparatorluk için büyük bir tehlike arz ediyordu. Özellikle Batı Gotlarının (Vizigot) lideri olan Alarik¹⁸² bu döneme damgasını vuran ve Roma'yı yağmalayan bir barbardi¹⁸³.

Arkadios batı da bu sorunlar ile boğuşurken doğuda Ermeniler ve Sâsâniler ile sadece diplomatik temaslarda bulunabiliyordu. Doğudaki gücünü iyice kaybeden Bizans, Sâsânilere karşı herhangi bir müdahaleyi göze alamıyordu. Gotlar ile savaşmak yerine onlarla diplomatik yoldan barış yapma politikasını seçen Bizans,

¹⁷⁹ Tam adı Flavius Arcadius'tur ve I. Theodosios'un en büyük oğludur. Babasının ölümünden sonra imparatorluğun Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmesinde pasif kişiliğinin payı büyüktür. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.31-32.

¹⁸⁰ Tam adı Flavius Honorius'tur ve I. Theodosios'un küçük oğludur. İmparatorluğun Batı kısmını çeşitli devlet adamları aracılığıyla 395'den 423 yılına kadar yönetmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.263-264.

¹⁸¹ J.H.W.G. Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops*, Oxford: Clarendon Press, 1990, ss.89-110; Foord, *Byzantine*, s.25; Venning, *Chronology*, s.35; Treadgold, *Byzantine*, s.78; Norwich, *Bizans*, s.102-103; Scarre, *Roman*, s.229; Oman, *Byzantin*, ss.44-47.

¹⁸² Alarik (Alaricus – Alaric) 395 yılında Vizgotların - Got kavimlerinin batı kısmını oluşturan – kralı olmuştu. Alarik ayrıca Roma'yı yağmalayan ilk Cermen asıllı liderdir. Hükümdarlığı 410 yılına kadar sürmüştür ve bu tarihte de ölmüştür. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.12.

¹⁸³ Vasiliev, *Bizans*, s.112-113; aynı eser çev: Mansel, s.113-114; Foord, *Byzantine*, ss.25-28; Venning, *Chronology*, ss.35-45; Treadgold, *Byzantine*, s.79; Scarre, *Roman*, s.229; Mitchell, *Roman*, ss.95-101; Norwich, *Bizans*, ss.103-110; Liebeschuetz, *Barbarians*, ss.48-85; Oman, *Byzantin*, ss.48-53.

Doğuda da aynı sistemi Sâsâniler üzerinde de uygulayarak barış ortamı yaratmaya çalışıyordu. İmparator Arkadios dönemi bu yönde bir seyir izlerken oğlu II. Theodosios'un¹⁸⁴ iktidarında da pek bir fark olmayacaktı¹⁸⁵.

2.2. III. Arşag - III. Hüsrev Mücadelesi ve Bizans'ın Küçük Ermenistan'ı İlhakı

387 yılındaki Bizans ve Sâsâni anlaşmasından sonra ikiye bölünen Ermenistan'ın Bizans protektorası kısmında kalan topraklara III. Arşag, Pers protektorası altında kalan topraklara ise III. Hüsrev hükmetmeye başlamıştı. III. Arşag'ın Küçük Ermenistan'a gelmesi ile peşinden ülkenin birkaç büyük ve güçlü feodal beyi de gelmişti. Kalankatlı Moses'in verdiği bilgilere göre; feodal beyler ailesini ve mal varlıklarını yanlarına alarak yerlerini ve yurtlarını terk ederek III. Arşag ile göç etmişlerdi. Verdiği bilgilere devam eden Moses daha sonra Sâsâni İmparatoru IV. Behram'ın feodal Ermeni beylerine gönderdiği bir mektubu anlatır. Mektuba göre; IV. Behram feodal beylere Arşaguni soyundan gelen yeni bir kral atadığını ve ona biat etmeleri gerektiğini, ülkelerine dönerler ise mal ve mülklerini geri vereceğini ve geldikleri halde sözünü tutacağını kendi tanrıları üzerine yemin ederek onayladığını yazmıştır. Ayrıca gelmeyen beylerin ise mal ve mülklerini kraliyet mülküyle birleştireceğini de mektubunda beyan etmiştir. İyi niyet ve tehditle karışık bu mektup üzerine III. Arşag'ın yanında bulunan birçok feodal bey onu terk edip III. Hüsrev'e biat ettiler. III. Arşag'ın yanında ise sadece Dara, Şirag, Kazavon, Peroz Kartmanatsi, Adad Kınuni, Kenan Amaduni ve Mogklu Sura gibi beyler kaldı¹⁸⁶.

III. Hüsrev'in feodal Ermeni beylerini yanına çekmesi daha güçlü bir otoriteye sahip olmasını sağladı. Bu otoritesini III. Arşag üzerinde kullanmak isteyen III. Hüsrev onunla mücadeleye girişti. Kalankatlı Moses'in anlattığına göre; Bizans ve Sâsânilerin müdahale etmediği bu savaşta III. Arşag Varant'ı işgal edip sonrada

¹⁸⁴ II. Theodosios İmparator Arkadios'un oğludur ve 408 yılında babasının ölümünün ardından Roma (Bizans) tahtına geçmiştir. Tahta geçtiğinde yedi yaşında olduğu için imparatorluk naipler aracılığıyla yönetilmiştir. II. Theodosios iktidarını tam anlamıyla 416'lı yıllarda eline almıştır ve 450 yılına kadar Bizans'ı (Doğu Roma) yönetmiştir. Ayrıca II. Theodosios Roma ve Bizans tarihinde en uzun süre tahta kalan imparatorudur. Detaylı bilgisi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.534-535.

¹⁸⁵ Mitchell, *Roman*, s.101-102.

¹⁸⁶ Grousset, *Ermeniler*, s.162-163; Uras, *Ermeniler*, s.64; eserin ing, s.283.

Erevel ovasına doğru yöneldi. Fakat burada yapılan savaşta büyük bir mağlubiyet aldı. III. Hüsrev'in güçlü beylerinden olan ve aynı zamanda ordularının da başkumandanı olan Shak Pakraduni III. Arşag'ın üzerine saldırdı ancak Şirag beyi Kazavon'un yardımıyla III. Arşag kaçarak kurtulmayı başardı. Erzincan'daki yerleşimine yorgun, bitkin ve acılı bir şekilde gelen III. Arşag burada öldü. Protektorası altındaki Ermenilere yardım etmeyen Bizans III. Arşag'ın ölümü ile yeni bir kral atamadı. Bunun yerine protektorası altındaki bütün Ermeni topraklarını ilhak etti ve imparatorluk topraklarına kattı. İki Ermeni kralı arasındaki savaşa belki bu yüzden müdahale etmeyen Bizans, Ermenileri koruyup topraklarını savunmak yerine, onların topraklarını kendi topraklarına katmayı düşünmüşse olabilirdi. Artık küçük Ermenistan kendi kralları tarafından değil Bizans'ın atadığı bir vali ya da memur tarafından yönetilecekti. Ancak Bizans göstermelik olarak Ermeni bir kral tayin edip sadece feodal beyleri bu kişi aracılığıyla kontrol edecekti¹⁸⁷.

2.3. Bizans – III. Hüsrev Yakınlaşması ve III. Hüsrev'in Tahtan İndirilmesi

Kral III. Arşag'ın ölümü ile küçük Ermenistan Bizans tarafından ilhak edilmişti ve bu durum ülkedeki birçok feodal Ermeni beyini etkilemişti. Kendi soyları dışında biri tarafından yönetilmek istemeyen Ermeniler çareyi III. Hüsrev'e sığınmakta buldular. Kalankatlı Moses'in verdiği bilgilere göre, bu feodal Ermeni beyleri III. Hüsrev'den yardım istediler ve bu beyler III. Hüsrev'e biat ettikleri takdirde mal ve mülklerinin geri verileceğine ve Bizans'tan intikam alınacağına dair söz vermesini istediler. Bu teklifi memnuniyetle karşılayan III. Hüsrev gereken her şeyi yaparak feodal Ermeni beylerini kendi bünyesinde toplamayı başardı. Feodal beylerden sadece Samuel Mamigonyan Sâsâni İmparatoru tarafından atanmış bir krala biat etmeyeceğini belirterek Ermenistan'a geri dönmemişti. Bilindiği gibi Mamigonyanlılar Sâsâniler ile hiçbir zaman iyi ilişkiler kuramamışlardı. Ayrıca geçmişte Samuel Mamigonyan'ın babası Vahan Mamigonyan Sâsâniler tarafından katledilmişti. Moses'in verdiği malumata göre, Samuel geri dönmek yerine Bizans

¹⁸⁷ Grousset, *Ermeniler*, s.163-164; Uras, *Ermeniler*, s.64; eserin ing, s.283; Nersessian, *Armenia*, s.6; Dedeyan, *Ermeni*, s.154; Bournoutian, *Ermeni*, s.63; Bournoutian, *Armenian*, s.53.

İmparatoru Arkadios'un yanına sığınmıştı. Arkadios ise Samuel Mamigonyan'ı diğer feodal Ermeni beylerini kışkırtmak için kullanmıştı¹⁸⁸.

III. Hüsrev feodal Ermeni beylerin ülkeye dönmesinden sonra Bizans İmparatoru Arkadios ile temaslarda bulundu. Moses'in aktardığı bilgilere göre, III. Hüsrev Bizans'ın ilhak ettiği küçük Ermenistan'ı Bizans protektorası altında yönetmek istiyordu yani vasal bir konumda Bizans Ermenistan'ını geri istiyordu. III. Hüsrev'in bu girişiminin toprak yönünden bir sonucu olmasa da iki devlet arasında ilişkilerin düzeldiği görülebiliyordu. Bu sonucu Moses'in verdiği şu bilgiye göre de teyit edebiliriz; Bizans imparatorluğunda yetmiş bir din adamı olan Aziz Shak – ki kendiler Aziz Lusaroviç soyundan gelmektedir – gatoğigos¹⁸⁹ seçilmişti. Genellikle Bizans'ın ve Greek kilisesinin savunduğu bu ailenin tekrar Ermeni kilisesinin başına gelmesi Bizans ile olan ilişkilerin arttığına bir göstergesiydi. Özellikle kral III. Hüsrev gibi Sâsâniler tarafından başa getirilmiş birinin Aziz Shak'ı kilisenin başına getirmesi ancak Bizans ile olan ilişki çerçevesinde açıklanabilir¹⁹⁰.

Kral III. Hüsrev'in Bizans ile bu yaklaşması Sâsâni cephesinde çok geçmeden kendini göstermişti. Ğazar Parbetsi'nin aktardığı bilgilere göre, Kral III. Hüsrev'e muhalif olan ülke içindeki feodal Ermeni beyleri Sâsâni İmparatoru IV. Behram'a III. Hüsrev'in Bizans ile yaklaşmasına ve onun Bizans hayranlığına ilişkin suçlamalarda bulunuyorlardı¹⁹¹. Parbetsi bu feodal Ermeni beylerinin şikâyetini şöyle aktarıyordu; “*Sana karşı itaatkâr ve boyun eğmiş görünüyorsa da, bu itaat sadece görünüşte ve aldatıcıdır, çünkü gizlice Bizans İmparatoru ile anlaşmış ve dost oldu*”¹⁹². Feodal Ermeni beylerinin bu şikâyetlerinden sonra Sâsâni İmparatoru IV. Behram, III. Hüsrev'i huzuruna çağırdı. Herhangi bir tereddütte ve şüphede olmayan Kral III. Hüsrev bu emre uyarak Sâsâni İmparatoru'nun huzuruna çıktı. IV. Behram onu nasıl tahta çıkarttıysa aynı şekilde de tahtan indirerek III. Hüsrev'i Huzistan'daki Unutulmuşluk kalesine kapattı¹⁹³.

¹⁸⁸ Grousset, *Ermeniler*, s.164; Uras, *Ermeniler*, s.64; eserin ing, s.283.

¹⁸⁹ Ermeni kilisesinin ruhani liderine verilen bir unvandır.

¹⁹⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.164-165; Dedeyan, *Ermeni*, s.154-155; Chamicii, *Armenia*, s.232.

¹⁹¹ Ghazar, *Armenians*, s.11.

¹⁹² Ghazar, *Armenians*, s.11.

¹⁹³ Ghazar, *Armenians*, s.11; Grousset, *Ermeniler*, s.165; Uras, *Ermeniler*, s.64-65; eserin ing, s.283; Dedeyan, *Ermeni*, s.154-155; Chamicii, *Armenia*, s.234.

2.4. Kral Vramşabuh İktidarı ve III. Hüsrev'in Geri Dönüşü

Sâsâni İmparatoru IV. Behram III. Hüsrev'i tahtan indirip hapsedtikten sonra yerine Varamşabuh'u getirdi¹⁹⁴. Uzun bir süre Ermenistan tahtında kalan kral Varamşabuh kendi döneminde siyasi faaliyetlerden daha çok ilmi faaliyetlere yönelmişti. Bu dönemde Ermeni kilisesinin ruhani lideri Aziz Shak ve yine bir din adamı olan Aziz Mesrob'un faaliyetleri döneme damgasını vurmuştur¹⁹⁵.

Aziz Mesrob 392 – 405 yılları arasındaki çalışmaları ile Ermeni diline yeni bir alfabe kazandırdı¹⁹⁶. Önceki dönemlerde genel olarak Part-Arami kültürünün etkisi altında olan Ermeniler – ki bu durum Ermenilerin yaşam tarzından tutun, dillerine kadar hatta kişi isimlerine kadar nüfuz etmiştir – Hıristiyanlığın zuhur etmesi ile bu seferde Latin – Grek kültürünün ve dilinin etkisi altında kalmıştı. Kendi inançlarını bile Latin ya da Grek dilinde icra eden Ermeniler Aziz Mesrob'un yaptığı bu yeni alfabe ile hem dinlerini hem de edebi yapıtlarını kendi dillerinde icra edip batı ve doğunun kültürel asimilasyonundan kurtulmuş olacaklardı¹⁹⁷.

Yeni Ermeni alfabesi aracılığıyla Kral Vramşabuh ve diğer din adamları Bizans ile yeniden iletişime geçmişlerdi. Bu iletişim siyasi anlamdan daha çok dini yönde bir iletişimdi. Pers otonomculuğu altında Bizans ile istedikleri gibi iletişim kuramayan Ermeniler yeni alfabe ile kutsal kitaplarını kendi dillerine çevirmek için Bizans'tan yardım istiyorlardı. Bizanslı din adamları bu harekete karşı soğuk bir tutumda olsalar da Bizans İmparatoru II. Theodosios Ermenilere gerekli yardımlarda bulundu. Bu yardım kültürel açıdan Ermenilerin Bizans dili ve kültüründen kopması anlamına geliyordu ancak Bizans'ın Ermenilere karşı ters bir tutumu Sâsâni cephesini daha çok güçlendirebilirdi. Bundan dolayı imparator Ermenilere yardım edip onları kendi saflarına çekmek istiyordu¹⁹⁸.

İktidarı boyunca siyasi alanda olmasa da kültürel açıdan Ermeni tarihine damga vuran Kral Vramşabuh tahmini 414 yılında öldü. Kendisinden sonra yerini alabilecek tek kişi olan oğlu Ardeşes ise daha on yaşındaydı. Ülkenin başsız

¹⁹⁴ Ghazar, *Armenians*, s.11

¹⁹⁵ Ghazar, *Armenians*, s.12; Grousset, *Ermeniler*, s.166; Uras, *Ermeniler*, s.65; eserin ing, s.283.

¹⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz; Moses, *Alban*, ss.55-59.

¹⁹⁷ Morgan, *Armenian*, s.133-134; Chamicii, *Armenia*, s.237-238; Grousset, *Ermeniler*, ss.166-168; Uras, *Ermeniler*, s.65; eserin ing, s.283; Dedeyan, *Ermeni*, s.155-156; Bournoutian, *Ermeni*, s.63-64; Bournoutian, *Armenian*, s.53-54.

¹⁹⁸ Grousset, *Ermeniler*, ss.169-171; Dedeyan, *Ermeni*, s.155-156; Chamicii, *Armenia*, s.239-240.

kalmasından dolayı endişelenen feodal Ermeni beyleri Sâsâni sarayına giderek III. Hüsrev'in serbest bırakılmasını ve tekrar kralı olmasını İmparator I. Yezdicerd'den talep ettiler ve Sâsâni İmparatoru Ermenilerin bu isteğini yerine getirdi¹⁹⁹. Tabiatı gereği diğer Sâsâni krallarından farklı olan I. Yezdicerd iktidarının büyük çoğunluğunda Ermenilere ve diğer bütün Hıristiyan halklara sıcak bir şekilde yaklaşmıştı²⁰⁰. Hatta bazı tarihçilere göre Bizans İmparatoru Arkadios öldüğünde küçük yaşta olan oğlu II. Theodosios için naiplik etmesini ve devlet işlerini kontrol etmesini I. Yezdicerd'den talep etmişti²⁰¹. Bu anlatılanların doğruluğu birçok tarihçi tarafından tartışılrsa da Sâsâniler için I. Yezdicerd döneminin büyük bir bölümü Hıristiyanlık dini açısından ılıman ve hoşgörüyeye dayanan bir dönem olarak geçmiştir²⁰². Bu ılımlı ortamda esaretten kurtulup tekrar Ermenistan tahtına geçen III. Hüsrev ise saltanatını tam yaşayamadan vefat etti. Dönemin kronikçilerinden Ğazar Parbetsi'nin verdiği bilgilere göre III. Hüsrev sadece sekiz ay tahta kalabilmişti²⁰³.

2.5. Ermenistan'da Fetret Devri

III. Hüsev'in ansızın gelen ölümü Ermenistan'ı tekrar başsız bırakmıştı. Feodal Ermeni beyleri Sâsâni İmparatorluğu'nun Varamşabuh'un küçük yaştaki oğlu Erdeşes'i Ermeni kralı olarak atamasını beklerken I. Yezdicerd tıpkı Bizans'ın Küçük Ermenistan'ı ilga etmesi gibi o da Büyük Ermenistan'ı ilga etti ve büyük oğlu Şâpûr'u Ermenistan kralı yaptı²⁰⁴. Ermeniler ile bu kadar iyi geçinen ve Hıristiyan dinine karşı bu kadar müsamahalı tutum sergileyen I. Yezdicerd'in böyle bir harekette bulunması Ermenileri çok şaşırtmıştı²⁰⁵. Dönemin doğu ve batı

¹⁹⁹ Ghazar, *Armenians*, s.14; Grousset, *Ermeniler*, s.173; Uras, *Ermeniler*, s.65; eserin ing, s.283; Dedeyan, *Ermeni*, s.160; Chamicii, *Armenia*, s.240.

²⁰⁰ I. Yezdgerd hakkında detaylı bilgi bkz: Pourshariati, *Sâsânian*, ss.59-67; Ghazar, *Armenians*, s.14.

²⁰¹ Prokopios, *The Wars of Justinian*, ing çev: H.B. Dewing, Cambridge: Hackett Publishing, 2014, s. 5; Vasiliev, *Bizans*, s.118-119; aynı eser çev: Mansel, s.119; Mitchell, *Roman*, s.131; Venning, *Chronology*, s.43; Bunson, *Roman Empire*, s.597.

²⁰² Vasiliev, *Bizans*, s.119; aynı eser çev: Mansel, s.120; Mitchell, *Roman*, s.131; Bunson, *Roman Empire*, s.597; Garthwaite, *Persians*, s.103; Daryae, *Sâsânian*, s.21.

²⁰³ Ghazar, *Armenians*, s.14; Grousset, *Ermeniler*, s.173; Uras, *Ermeniler*, s.65; eserin ing, s.283; Dedeyan, *Ermeni*, s.160.

²⁰⁴ Ghazar, *Armenians*, s.14-15.

²⁰⁵ Grousset, *Ermeniler*, s.173; Uras, *Ermeniler*, s.65-66; eserin ing, s.284; Chamicii, *Armenia*, s.241.

kaynaklarına göre de I. Yezdicerd hükümdarlığının son devirlerinde büyük bir ruhani değişiklik yaşayarak Hıristiyan toplumlara karşı düşmanca tutumlar sergilemiştir²⁰⁶.

Ğazar Parbetsi'ye göre I. Yezdicerd'in böyle bir tutum içinde bulunmasının nedeni; Ermenistan toprakları Bizans ile Sâsâniler arasında taksim edilse de Hıristiyan Ermeni beyleri bu taksimatı ve sınırları önemsemeyip Bizans ile istedikleri gibi iletişim kurabiliyorlardı çünkü aynı dine mensup olmaları ortak bir davalarının olmasını sağlıyordu. İşte bu yüzden I. Yezdicerd Ermeni krallığının başına oğlu Şaphur'u geçirdi. Bu politikası ile I. Yezdicerd Ermeniler üzerinde Mazdacı bir baskı uygulamasa da onları kültürel yönden asimile etmek istemiştir²⁰⁷.

I. Yezdicerd'in ansızın gelen ölümü Ermenistan üzerindeki politikasına engel olmuştu. Ermenistan kralı olan oğlu Şâpûr babasının yerini alabilmek için Ermenistan tahtını bırakarak Sâsâni başkenti Ktesiphon'a gitmişti ancak devlet erkânı küçük kardeşi Behram (Vahram Gor ya da Behram Gur)'ı destekledikleri için Sâsâni ülkesinde iç savaş yaşandı. İç savaştan galip çıkan Behram ağabeyi Şâpûr'u öldürttü ve Sâsâni İmparatorluğunun yeni hükümdarı oldu²⁰⁸. Ermeniler ise bu iç kargaşadan ve otorite boşluğundan yararlanarak ayaklandılar ve Nerses Cıragatsi'nin önderliğinde ülkedeki Sâsâni lejyonlarına saldırdılar ve onları ülkeden atmayı başardılar. Bu ayaklanma hakkında bilgi aldığımız Moses ayaklanmanın devamında Ermenistan'daki kraliyet yönetiminin çöktüğünü ve bu otoritesiz ortamda feodal beylerin bağımsız bir prens gibi hareket ettiklerini, vergilerin tek bir çatı altında toplanmadığını ve devlet kurumlarının tamamıyla bozulduğunu söylemektedir²⁰⁹.

Ülke böyle karışık bir durumdayken Aziz Shak Bizans'tan yardım talebinde bulunmuştu. Bizans imparatoru ile temasa geçmek için torunu Vartan Mamigonyan ve Aziz Mesrob'u Bizans sarayına gönderen Aziz Shak Ermenistan'ın içinde bulunduğu durumu imparator II. Theodosios'a bildiriyordu. Bu istenilen yardımın daha çok dini açıdan olduğu anlaşılıyor. Zaten II. Theodosios döneminin genel

²⁰⁶ Vasiliev, *Bizans*, s.119; aynı eser çev: Mansel, s.120; Chamicii, *Armenia*, s.243.

²⁰⁷ Ghazar, *Armenians*, s.14-15; Grousset, *Ermeniler*, s.173-174; Uras, *Ermeniler*, s.65-66; eserin ing, s.284; Chamicii, *Armenia*, s.243.

²⁰⁸ V. Vahram dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz: Pourshariati, *Sâsânian*, ss.67-70; Shepard, *Byzantine*, s.160; Daryae, *Sâsânian*, s.22-23; Venning, *Chronology*, s.50; Garthwaite, *Persians*, s.103; Uras, *Ermeniler*, s.66; eserin ing, s.284.

²⁰⁹ Grousset, *Ermeniler*, s.175; Chamicii, *Armenia*, ss.243-246.

politikası diplomatik ilişki ve barış ortamıydı yani Ermenilere siyasi anlamda bir yardımda bulunup Sâsânilerle karşı karşıya gelmeyi göze alamazdı. Aziz Shak din ve alfabede yaptıkları bu yeni reformu Bizans Ermenistan'ında icra etmek istiyorlardı. Bu durum Bizans dili ve kültüründen bir kopuş olsa da Ermenileri yanına çekmek isteyen Bizans için göz ardı edilebilecek bir durumdu²¹⁰. Zaten Bizans'ın bu dönemde doğudaki Ermeni toprakları ile (Bizans Ermenistan'ı) daha çok ilgilendiği görülmektedir. II. Theodosios Erzurum bölgesinde kendi adı ile anılacak bir şehir inşa ettirmişti ve bu bölge çevresinde Ermeniler dini açıdan faaliyetlerini sürdürecektirdi²¹¹.

2.6. IV. Erdeşes'in İktidarı ve Arşaguni Hanedanlığının Sonu – Sâsâniler'in Ermenistan'ı İlgası

I. Yezdicerd'in oğlu Şâpûr'un taht mücadelesi sırasında kardeşi tarafından öldürülmesi ve bunun sonucunda oluşan otorite boşluğundan yaralanan feodal Ermeni beyleri bağımsızlıklarını ilan etmek istiyorlardı. Hâkim oldukları bölgelerde kendi kurallarını ve yönetimlerini sergiliyorlardı. Devleti çöküşe götüren bu süreçte ülkenin birliğini düşünen bazı feodal Ermeni beyleri Sâsâni kralından yardım istemek zorunda kaldılar. Moses'in aktardığı bilgilere göre; Aziz Shak torunu Vartan Mamigonyan ve Ermeni süvari birliklerinin komutanı olan Simpat'ı elçi olarak Sâsâni ülkesine göndermişti. Bu elçilik heyeti yeni Sâsâni İmparatoru V. Behrâm'ın huzuruna çıkarak ondan eski kral Vramşabuh'un oğlu Erdeşes'i kral yapmasını talep ettiler²¹². Zorlu bir iç savaştan çıkan V. Behram Ermenilerin bu isteğini kabul etmişti ve Erdeşes'i kral olarak atamıştı. Yeni İmparatorun bu tutumu Sâsâni politikasına ters gibi gelse de, iktidarını yeni tesis etmiş bir İmparator olan V. Behrâm iç meselelerle ilgilenirken Ermenistan'ın sorunları ile uğraşamazdı²¹³.

On sekiz yaşında tecrübesiz bir kral olarak tahta oturan IV. Erdeşes diğer birçok Ermeni kralı gibi kötü alışkanlıkları yüzünden hemen dikkat çekti. Ermenistan tarihinin hiçbir döneminde genel yönetimden memnun olmayan feodal Ermeni

²¹⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.175-176.

²¹¹ Detaylı bilgi için bkz: Subaşı Ömer, "Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Turkish Studies*, v.5/3 Summer 2010, ss.1828-1830; Grousset, *Ermeniler*, s.176.

²¹² Ghazar, *Armenians*, s.15.

²¹³ Grousset, *Ermeniler*, s.176-177; Uras, *Ermeniler*, s.66; eserin ing, s.284.

beyleri IV. Erdeşes'in bu keyfi yönetimini beğenmiyorlardı. Kralı tahtan indirmek için bahane arayan feodal beyler her zaman yaptıkları gibi ilk iş olarak ülkenin ve ruhani sınıfın önde gelen temsilcisi Aziz Shak'a gidip yeni kralın yönetimini eleştirdiler²¹⁴. Kralı tahtan indirmek istediklerini Aziz Shak'a söyleyen feodal beyler çok ilginç bir şekilde Aziz Shak'ın muhalefeti ile karşılaştılar. Genel olarak Ermeni tarihinde kral hayatına müdahale eden ve onu ilk eleştiren kurum olan kilise ve din adamları bu sefer kralın yanında duruyordu. Aziz Shak, Sâsâni imparatoru tarafından atanmış bir kralın ondan habersiz olarak tahttan indirilmesinin Ermenistanda bir Sâsâni istilasının önünü açacağını bildiğinden kralın safında bir tutum sergilemesi normaldi. Ayrıca dini açıdan da düşünen Aziz Shak Mazdacı bir zihniyet altında yaşamaktansa iktidar olarak vasıfsız bir Hıristiyan kralın altında yaşamamanın daha iyi olduğunu da düşünebilirdi. Ancak Aziz Shak'ın görüşlerini önemsemeyen gözü dönmüş feodal Ermeni beyleri krala düşman oldukları gibi bu seferde Aziz Shak'a da düşman oldular ve onu kralın yolundan giden bir hain olarak nitelendirdiler²¹⁵.

Kralı tahtından indirmek isteyen feodal beyler artık Aziz Shak'ı da Ermeni kilisesinin başından almak istiyorlardı. Bunun için Sâsâni İmparatoru V. Behram'ın huzurna Manazgerdli (Malazgirt) Surmag adından bir papazı elçi olarak gönderdiler. Papaz Surmag'ı ve mahiyetindeki elçilik heyetini Sâsâni İmparatorluğunun başkomutanı olan Suren Pahlav karşıladı. Elçilik heyetinin şikâyetlerini dinleyen Suren bu sorunları İmparator V. Behram'a ilettiler²¹⁶. Bu şikâyetlerden gayet hoşnut olan Sâsâniler Ermeni Kralı IV. Erdeşes ve patrik Aziz Shak'ı Sâsâni sarayına çağırdı. V. Behram'ın huzuruna çıkan kral ve patrik Sâsâni kralına hesap verdiler²¹⁷. İrani bir rejime ve Mazdacı bir dine karşı olan Aziz Shak IV. Erdeşes'in arkasında durarak Ermenistan kralını savundu. Diğer feodal Ermeni beyleri ise yönetimdeki kralı istemediklerini ve Ermenistan'ın Sâsâniler tarafından yönetilmesini istediler. Bu konu hakkında bilgi veren Ğazar Parbetsi kroniğinde feodal Ermeni beylerinin dediklerini şöyle aktarıyor; “*Bir krala ne ihtiyacımız var? Pers bir prens gelip bizi*

²¹⁴ Ghazar, *Armenians*, s.15.

²¹⁵ Ghazar, *Armenians*, s.15-16; Grousset, *Ermeniler*, s.177; Uras, *Ermeniler*, s.66; eserin ing, s.284; Dedeyan, *Ermeni*, s.160-161.

²¹⁶ Ghazar, *Armenians*, s.17; Suren Pahlav hakkında detaylı bilgi için bkz: Christensen, *Sassanides*, s.109.

²¹⁷ Ghazar, *Armenians*, s.17.

*yönetsin, her birimizin sadakati ve sadakatsiliği hakkında bilgi sahibi olsun ve bu konuda kralların kralına bilgi versin.*²¹⁸”

İktidarının ilk dönemlerinde iç meseleler ile ilgilendiği için Ermenistan konusuyla çok ilgilenemeyen V. Behram, IV. Erdeşes’i başa getirmişti. Ancak durum şimdi tam tersine dönmüştü. V. Behram döneminde de tıpkı büyük dedesi II. Şâpûr döneminde olduğu gibi Ermeniler kendi ülkelerini altın bir tepside ona sunuyorlardı. Ermenistan yönetimini ilga eden V. Behram IV. Erdeşes’i tahtan indirdi. Aziz Shak ise hainlik ile suçlanarak patriklik görevi elinden alındı ve yerine Surmag getirildi²¹⁹.

Sonuç olarak M.Ö. 200’lü yıllarda kurulmuş köklü bir hanedan olan Arşaguniler ilk önce Bizans ardından Sâsânilerin elinde parçalanmış oldular. Bu durum tarih boyunca görünüşte bağımsız olan ama hep bir protektora altında yönetilen Ermenistan’ın sonuydu.

2.7. Sâsâni Hegemonyası Altında Ermeniler

Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesinden sonra imparatorluğun doğu kısmı olan Bizans iyice içine kapanmıştı. Özellikle II. Theodosios ve Markianos iktidarları Hunların en parlak dönemine denk gelmişti ve Atilla karşısında kendine savunma pozisyonu alan Bizans yaklaşık yarım asırdan fazla sürecek pasif bir politika izlemek zorunda kalacaktı. Bu durumdan en çok muzdarip olacak olan ise Ermeniler idi. Kendilerinin ve dinlerinin hamisi olarak Bizans’ı gören Ermeniler, Bizans’ın yokluğunda Sâsânilerin zulmüne ağır bir şekilde maruz kalacaklardı. Bu durum ancak Theodosios hanedanlığının ortadan kalkması ile yeniden şekillenecekti.

2.7.1. Marzban Veh-Mihr-Şâpûr ve Kilise Politikası

Feodal Ermeni beylerinin ülkeyi Sâsâniler’e teslim etmesinden sonra Sâsâni İmparatoru V. Behram, Ermeni topraklarını yönetmesi için Veh-Mihr-Şâpûr adlı bir marzban’ı tayin etti. Uzun bir süre Ermenistan’ı yöneten Veh-Mihr-Şâpûr (428-442)

²¹⁸ Ghazar, *Armenians*, s.17-18; Grousset, *Ermeniler*, s.177-178; Daryae, *Sâsânian*, s.23.

²¹⁹ Ghazar, *Armenians*, s.18; Grousset, *Ermeniler*, s.178; Uras, *Ermeniler*, s.66-67; eserin ing, s.284-285; Dedeyan, *Ermeni*, s.161; Morgan, *Armenian*, s.135; Chamicii, *Armenia*, ss.249-251; Shepard, *Byzantine*, s.160-161.

ilk iş olarak Ermenistan topraklarında kalıcı olabilmek için asimilasyon politikası başlattı. Bu politikanın ilk adımı Ermeni kilisesi üzerine oldu ve Ermeni kilisesi Süryani kilisesine bağlanmaya çalışıldı. Sâsânilere göre Ermenistan'da kalıcı olabilmek için bu topraklar üzerindeki Greek-Bizans kültürünü yok etmek gerekiyordu bunun içinde Ermeni kilisesinin İran sınırları içinde bulunan diğer cemaatlerle birleştirilmesi lazımdı. İşte bu bakış açısından yola çıkarak Veh-Mihr-Şâpûr Ermeni kilisesinin başında olan Aziz Sahak'ı makamından alarak yerine Berkişo adında bir Süryani papaz atadı²²⁰. Bu papaz hakkında bilgi veren kaynaklara göre, Berkişo aç gözlü bir din adamıydı ve makamını kendi çıkarları için kullanıyordu. Bu durum Ermenistan'da çok hoş karşılanmadı ve feodal Ermeni beyleri ve yerel halk'ın itirazlarına neden oldu²²¹. Şikâyetlerini Sâsâni kralına ileten feodal beyler, Batıda da en büyük destekçisi olan Bizans'tan da yardım talep etmişlerdi. Bizans İmparatorluğu'nun doğu orduları kumandanı olan Anatolius siyasi olmasa da kilise konusunda Sâsâni İmparatoru V. Behram'a bir elçi yollayarak bir çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. Sâsâni İmparatoru Ermenilerin ve Bizans'ın bu rahatsızlığını görmüş olmalı ki Berkişo'yu makamından aldı ancak Samuel (ya da Şimuel) adında başka bir Süryani'yi Ermeni kilisesinin başına getirdi²²². Bu yeni din adamı sadece kilise işleri ile ilgili değil devlet yönetiminde de söz sahibi biriydi ve marzban olan Veh-Mihr- Şâpûr'un yardımcısıydı²²³. Tıpkı Berkişo gibi o da bu makamın nimetlerinden yararlanan bir kişiydi. Ancak o yalnızca beş yıl kadar (432-437) bu makamda kalabildi. Samuel'in ölümünden sonra yerine Surmag tekrar Ermeni kilisesinin başına getirildi. Surmag'ın yeniden görevinin başına gelmesi Sâsânilerin Süryani kilise politikasının başarısızlığını gösteriyordu²²⁴.

2.7.2. II. Yezdicerd İktidarı ve Ermenistan'da Mazdeizm Politikası

V. Behram 439 yılında ölünce yerine oğlu II. Yezdicerd geçti. II. Yezdicerd dönemi Ermeniler açısından çok rahat geçen bir dönem değildi. Yeni kral babasının

²²⁰ Ghazar, *Armenians*, s.18.

²²¹ Ghazar, *Armenians*, s.18.

²²² Ghazar, *Armenians*, s.18.

²²³ Grousset, *Ermeniler*, s.178-179; Uras, *Ermeniler*, s.66-67; eserin ing. s.285 Chamicii, *Armenia*, ss.254-256.

²²⁴ Grousset, *Ermeniler*, ss.180-182; Dedeyan, *Ermeni*, s.161-162.

Ermenistan üzerinde yavaş bir şekilde uyguladığı asimilasyon politikasını bırakıp hızlı bir şekilde Ermenistan üzerinde Mazdacı bir politika uygulamaya yöneldi²²⁵. II. Yezdicerd'in Hıristiyanlık karşıtı bu tutumunu ve Mazdacı politikanın Ermenistan'da nasıl uygulanmaya başladığını dönemin kronikçileri şu şekilde aktarıyor; İlk olarak Ğazar Parbetsiye bakacak olursak, Sünik ailesine mensup biri olan Varazvahan (Sünik prensi Vasak'ın damadı) Sünik prensi Vasak ile arasının açılmasından dolayı ülkesinden kaçarak Sâsâni İmparatorluğuna sığınmıştı ve II. Yezdicerd'in veziri ve sağ kolu olan Mihr-Narseh onu Mazda dinine döndürerek Ermenistan üzerindeki politikaları için kullanmıştı²²⁶. Diğer önemli bir kronikçi olan Yeğişe Vartabed ise Parbetsiye göre konuyu daha farklı bir açıdan ele alarak Sâsâni İmparatoru II. Yezdicerd'in Sâsâni sınırlarını işgal etmiş olan Hun, Akhun, Kıdarî gibi savaşçı topluluklarla savaştığını söyler. Bu savaşlar için Ermeni askerlerine ihtiyaç duyan ve onlardan bir birlik oluşturan Sâsâni kralı bir gün ordu içinde bu Ermenilerin kendi dininde ayın yaptıklarını görür ve bu durumdan çok rahatsız olur. Ermeni askerlerinin birçoğunun rütbelerini söker ve onları öldürür. Geriye kalan askerleri ise Hıristiyanlıktan dönmeye davet eder. Mazda dinini kabul etmeyen askerleri ise savaşlarda en ön saflara göndermiştir²²⁷.

Ermenistan üzerindeki dinsel baskıyı iyice arttıran II. Yezdicerd feodal Ermeni beylerine bir ferman yolarak Mazdeizm'i kabul etmeleri için baskı yapıyordu. Parbetsi'ye göre Sâsâni kralının veziri hükümdarına şu öğütlerde bulunuyordu: "*Ermenistan, imparatorun (Bizans'ın) topraklarıyla sınır komşusudur ve ikisi de aynı dine mensuptur. Bu yüzden imparatorun onlar üzerinde otoritesi vardır. Ermenileri Mazda dinine alıştırırsak, Sâsâni ülkesine daha çok bağlanacaklar ve imparatorun uzaklaşacaklardır ve bize sıkı sıkıya bağlanacaklardır*"²²⁸. Kral bu öğütlerden sonra veziri Mihr-Narseh ile 449 yılında Ermeni beylerine bu fermanı yollamıştı²²⁹.

²²⁵ Bournoutian, *Ermeni*, s.70; Bournoutian, *Armenian*, s.59; Garthwaite, *Persians*, s.103-104; Uras, *Ermeniler*, s.66-67; eserin ing, s.285; Dedeyan, *Ermeni*, s.162; Pourshariati, *Sâsânian*, s.70; Bunson, *Roman Empire*, s.597.

²²⁶ Ghazar, *Armenians*, s.22.

²²⁷ Elisée Vartabed, *Soulèvement National de L'Arménie Chrétienne*, çev: Grégoire Kabaragy Garabed, Paris: Au Comptoir des Imprimeurs – Unis, 1844, ss.15-26; Grousset, *Ermeniler*, s.183-184; Uras, *Ermeniler*, s.66-67; eserin ing, s.285; Dedeyan, *Ermeni*, s.162; Chamicii, *Armenia*, s.257.

²²⁸ Ghazar, *Armenians*, s.24; Grousset, *Ermeniler*, s.184.

²²⁹ Dedeyan, *Ermeni*, s.163; Chamicii, *Armenia*, s.260.

Fermanın içeriğini özetleyen Parbetsi kroniğinde şu bilgileri aktarıyordu: “*Hakikate dayanan dinimizin dogmalarını, yararlanmanız amacıyla kaleme aldık ve sizlere gönderdik. Dileriz ki, ülkeye çok yararlı ve bizim için değerli olan sizler, bizim kutsal ve hakiki inancımızı kabul edesiniz ve benimseyesiniz ve sahte-kısır olduğunu bildiğimiz mevcut dininizin gereklerini bir daha ifa etmeyesiniz*”²³⁰.

Diğer bir kronikçi olan Moses ise eserinde şu şekilde aktarmıştır; “*Eğer siz gönüllü olarak bizim dinimizi kabul ederseniz şahımızdan müfakat ve mansıplar olarak bütün vergilerden muaf tutulacaksınız. Yok, eğer gönüllü kabul etmezseniz, biz bütün köy ve obalarda puthane inşa edilmesi, içerisinde Behram ateşi yakılması ve dinimizin tebliği için kâhinlerle mabetler tayin edilmesine dair emir veririz. Kim buna mukavemet gösterirse, ölüme mahkûm edilecek, kadın ve çocukları sürgün olunacaktır*”²³¹.

Fermanı okuyup değerlendirmek için Aşdişad’da bir araya gelen feodal Ermeni beyleri ve din adamları²³², ortakça bir karar alıp Sâsâni kralına bir cevap yazarak şunları beyan ettiler: “*Bütün malımız-mülkümüz elinizde, vücutlarımız önünüzde, bize ne isterseniz onu yapınız. Eğer bizi bu inancımızda bırakırsanız yeryüzünde sizin yerinize başka bir metbû tanımayacağız, gökyüzün de İsa’dan başka bir tanrı kabul etmeyeceğiz, ondan başka tanrı yoktur. Bütün vücutlarımızı ellerinize teslim ettik. Ne istiyorsanız hemen yapınız, azap sizden, itaat bizden; kılıç sizin, boyun bizim*”²³³.

Ermenilerin dinlerinden dönmeyi reddetmeleri Sâsâni İmparatorunu çok kızdırmış olmalı ki II. Yezdicerd feodal beyleri ve din adamlarını Kthesiphon’a çağırıldı²³⁴. Ermeni beyleri hiç tereddüt etmeden Sâsâni başkentine giderek kralın huzuruna çıktılar. Soğuk bir şekilde karşılanan Ermeni beyleri ve diğer Hıristiyan Beyler (Gürcü ve Ağvanlılar) II. Yezdicerd’in dinsel bir hitabıyla karşılaştılar ve onlara şöyle söyledi: “*Ateşi söndürüyorsunuz suyu kirletiyorsunuz, ölüleri gömerek*

²³⁰ Ghazar, *Armenians*, s.24-25; Grousset, *Ermeniler*, s.184-185; Tezcan Mehmet, “V.Yüzyılda Ermeni – Sâsâni Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S.32, Erzurum 2007, s.190.

²³¹ Moses, *Alban*, s.66.

²³² Toplantıya katılan feodal beylerin tam listesi için bkz: Grousset, *Ermeniler*, s.185; Chamicii, *Armenia*, s.261.

²³³ Ghazar, *Armenians*, s.26; Tezcan, *Ermeni*, s.190-191.

²³⁴ Sâsâni ülkesine giden feodal beylerin adları için bkz: Grousset, *Ermeniler*, s.185-186.

*toprağı kirletiyorsunuz, Ahriman'ı baskın kılıyorsunuz*²³⁵. İmparator daha sonra bu beylere tehditkâr bir şekilde şöyle devam etmiştir: *Sizleri Sistan'ın en ücra köşesine süreceğim, çoğunuz sıcaktan ölecek, sonra da ülkenize savaş filleriyle birlikte sayısız ordu göndereceğim, karılarınızı ve çocuklarınızı Huzistan'a süreceğim*²³⁶.

Sâsâni İmparatoru tehditlerini beyan ettikten sonra Hıristiyan beylere kendi dini ritüeline göre Güneş'i selamlamalarını ve ona secde etmelerini buyurdu. İmparatorun bu isteği karşısında duramayan Hıristiyan Beyler Mazda dininin bu ritüelini yaptılar. Parbetsi ve Yeğişe'nin aktardığı bilgilere göre, Ermeni Beyleri bu buyruğu zorunlu ve mecbur kaldıkları için yapmışlardı ancak onlar Güneş'i selamlarken akıllarından ve kalplerinden tek ve gerçek tanrı olan İsa'yı selamladıklarını belirtirler²³⁷.

Ermeniler Mazda dinine dönmüş gibi yaparak Sâsâni İmparatoruna ikna ettiklerini düşünseler de II. Yezdicerd onları Ermenistan'a yollarken yanlarında Moyhan (rahip-kahin) ve Mobed (başrahip) denen din adamlarını da gönderdi. Yeğişe'nin verdiği bilgiye göre bu din adamlarının sayısı yedi yüz civarındaydı. Ermenistan'a gelen bu din adamları ülkeye ayak basar basmaz ilk iş olarak ülkenin belirli bölgelerinde ateş tapınakları açtılar ve kiliseleri kapatarak ya da onları tapınaklara çevirerek dinsel asimilasyona başladılar. Özellikle gençler üzerinde yoğunlaşan Sâsâniler Mazdacı dini ağırlıklı olarak onlara öğretmeye çalıştılar. İran kültürünün bir parçası olan ensest ilişkiyi de resmi olarak Ermenistan da yaymaya başladılar²³⁸.

2.7.3. Ermeni İsyancıları ve Bizans ile İttifak Arayışı

Sâsâni din adamlarının Hıristiyanlar üzerindeki baskısı Ermeni din adamlarının canına tak etmişti. Bir gün kilisenin kapılarını kırıp yıkmaya çalışan Mazdacı din adamlarına karşı Ğevont adlı bir din adamı halkı ayaklanmaya teşvik etti ve onlara karşı isyan bayrağını dikti. Kısa sürede büyüyen ayaklanma karşısında duramayan Mazdacılar çareyi kaçmakta buldular. Yerel halktan kaçan Mazdacı din

²³⁵ Elisée Vartabed, *L'Arménie*, ss.26-30; Grousset, *Ermeniler*, s.186.

²³⁶ Elisée, *L'Arménie*, ss.26-30; Grousset, *Ermeniler*, s.186.

²³⁷ Elisée, *L'Arménie*, ss.50-61; Ghazar, *Armenians*, s.26-27; Grousset, *Ermeniler*, s.187.

²³⁸ Grousset, *Ermeniler*, s.187-188; Bournoutian, *Ermeni*, s.70; Bournoutian, *Armenian*, s.59-60.

adamları marzban olan Sünik Vasak'a sığınmışlardı. Basit bir ayaklanmayla bu sorunu çözemeyeceklerini bilen Ermeni halkı ülkenin en güçlü ailesi olan Mamigonyanlılardan yardım istediler. Ailenin başında bulunan Vartan Mamigonyan Sâsâni tehtidinden ve oğullarının Sâsâni sarayında rehin tutulmasından dolayı eli kolu bağlıydı ve harekete geçemiyordu. İlk olarak Bizans Ermenistan'ına geçmek isteyen Vartan buraya doğru yola çıkarken marzban Sünik Vasak tarafından durdurulmuştu. Sünik Vasak ne kadar Ermeniler tarafında gözüксе de gerçekte Sâsâni sarayına gönülden bağlı biriydi. Sünik Vasak'ın bu duruşu ve Sâsânileri desteklemesi Vartan Mamigonyan'ı harekete geçirmişti. Vartan ülkedeki din adamlarını toplayarak genel bir isyan başlatma kararını aldı. Kendi askerlerinden ve diğer feodal Ermeni beylerin askerlerinden büyük bir ordu oluşturan Vartan isyanı başlatmış oldu. Marzban Sünik Vasak ne olduğunun farkına bile varamadan kendisini isyanın içinde buldu ve Sâsâni politikasına ne kadar aykırı olsa da diğer feodal beylerle birlikte isyancıların safında yer almak zorunda kaldı. Ateşli bir şekilde başlayan isyan Ermeni askerlerinin ve halkının Mazdacı din adamlarına saldırması ve ateş tapınaklarını yerle bir edilmesiyle devam etti. Daha sonra ülkeye konuşlanmış olan Sâsâni garnizonlarına yönelen isyancı Ermeniler ansızın yaptıkları baskınla hazırlıksız yakalanan Sâsâni askerlerini kılıçtan geçirdiler. Bu sayede birçok şehri Sâsânilerden kurtaran Ermeniler bu şehirlerin surlarını yıkarak kendi himayeleri altına aldılar. Yeğişe'nin verdiği bilgilere göre bu şehirler Ardaşad, Ardakers, Daron, Van, Sünik'di²³⁹.

Ermenilerin bu kalkışmasına karşı Sâsâniler şüphesiz tepki vereceklerdi ancak daha büyük bir sorunları vardı. Kafkasya bölgesinde Hunlar ile savaşmakla meşgul olan Sâsâniler Ermeni sorunuyla şu anlık ilgilenemiyordu. Sâsânilerin bu arada kalmışlığından yararlanmak isteyen Ermeniler Bizans sarayına Adom Kınuni, Himayag Mamigonyan, Vartan Amaduni ve Merujan Ardiruni'den mürekkep bir elçi heyeti yolladı. İmparator II. Theodosios için giden bu heyet ne yazık ki başkent Kontantinopolis'e ulaştıktan kısa bir süre sonra imparator ölmüş²⁴⁰ ve yerine

²³⁹ Elisée, *L'Arménie*, s.79-80. Telif eserler için bkz: Grousset, *Ermeniler*, ss.189-191; Uras, *Ermeniler*, s.67; eserin ing. s.285; Dedeyan, *Ermeni*, s.164-165.

²⁴⁰ Ermeniler Bizans sarayına ulaştıklarında İmparator II. Theodosios son anlarını yaşıyordu. Ermenilerin ne için geldiklerini öğrenince onlara nazikçe davrandı ve bir ordu ile yardım etme sözünü verdi ancak imparator bu sözünü yerine getiremeden ölmüştü. Detaylı bilgi için bkz: Ghazar, *Armenians*, s.44; Moses, *Alban*, s.66-67.

Markianos²⁴¹ geçmişti (450-457). Yeni imparatorun yardım talep eden Ermeni heyeti umduklarını bulamamışlardı²⁴². Yeğişe'nin kroniğinde verdiği bilgiye göre imparator Markianos bu yardım talebi için şunları söylemişti; “*Savaş yoluyla Hıristiyan bir milletin yardımına koşmaktansa, barışı korumak için putperestler ile ittifakı tercih ederim*”²⁴³. Moses ise; “*Markianos tabiatı itibarıyla putperestlerle hemfikirdi*”²⁴⁴ der.

Bizans'ın bu tutumu Ermenilerce hoş karşılanmayabilir ancak şu da bir gerçek ki Karadeniz'in Kuzeyinden Avrupa'nın ortalarına kadar yayılmış olan Hun Türklerine karşı Bizans'ın kendi topraklarını koruması ve savunması gerekiyordu. I. Theodosios döneminden beri doğu ile yapılan barışı bozmak Bizans'a sadece zarar verirdi. Bu olasılığı düşünen İmparator Markianos Hun cephesinin yanında doğal olarak ikinci bir Sâsâni cephesi açmak istemiyordu ki Sâsânilerin de bu dönemde en büyük sorunu Hunlardı²⁴⁵.

Ermeniler Bizans'tan istedikleri yardımı alamayınca bu seferde Bizans Ermenistan'ındaki soydaşlarından yardım almaya çalıştı ancak tekrardan Bizans muhalefeti ile karşılaştılar. Bizans Ermenistan'ındaki Ermeni aşiretlerinin Persarmenia'daki soydaşlarına yardım etmesi Bizans'ın gözünde doğuda Sâsâniler ile bir savaşa neden olabilirdi. Hiçbir yerden yardım alamayan Ermeniler bu sorunu kendi içinde çözmeye çalıştılar ve Ermeni ordusunun başkomutanı olan Vartan Mamigonyan ordusunu üç bölüme ayırdı. Nerşabuh Rımbosyan komutasındaki birinci orduyu Azerbaycan sınırına vererek güney ve doğu kısımlarını koruyacaktı, Vartan Mamigonyan altındaki ikinci ordu ile Kuzey bölgesini savunacaktı ve üçüncü ordu ise marzban Sünik Vasak'a verilecekti. Vartan Mamigonyan'ın ordusunu bu şekilde üçe bölmeye kronikçilere göre Sünik Vasak'a güvenmemesiydi. Vartan'a göre Sünik Vasak Sâsâniler ile gizlice görüşüyor ve kendi planlarını Sâsânilere

²⁴¹ Tam adı Flavius Marcianus'tur. Kökeni Balkanlardan gelen bir askerın oğludur. Bizans'ın önde gelen asker ve idarecilerinden olan Ardaburius ve Aspar'ın altında hizmet görmüş ve İmparator II. Theodosios zamanında devletin önemli kademelerine getirilmiştir. II. Theodosios'un ölümünden sonra Aspar tarafından II. Theodosios'un kız kardeşi ile evlenerek imparatorluk tahtına oturmuş ve yedi yıl Bizans İmparatorluğunu yönetmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.346-347.

²⁴² Ghazar, *Armenians*, s.44; Moses, *Alban*, s.67.

²⁴³ Elisée, *L'Arménie*, s.84.

²⁴⁴ Moses, *Alban*, s.67.

²⁴⁵ Grousset, *Ermeniler*, s.192; Uras, *Ermeniler*, s.67; eserin ing. s.285; Dedeyan, *Ermeni*, s.165; Chamicii, *Armenia*, s.265; Tezcan, *Ermeni*, s.192.

sızdırıyordu. Vartan'ın orduyu bu şekilde bölmesi Sâsânilerin gözünde Ermeni ordusunu daha güçsüz ve Vartan'ı tek başına göstermesini sağlayacaktı. Sâsâniler böyle düşünürken Vartan onlardan önce harekete geçerek Sâsâni ordusunun üzerine yürüdü. Ermeni birliklerinin geldiğini gören Sâsâni ordusu hazırlıksız oldukları için savaşmak yerine geri çekilerek Albanya'yı ve Kura'yı gerecek Udyâ adındaki eyalete ordularını konuşlandırdılar. Sâsâni ordusunun peşinden gelen Ermeni askerleri Udyâ eyaletine varınca iki ordu arasında savaş başlamış oldu. Ermeni kronikçilerinin epik bir üslupla anlattıkları bu savaş; sayıca üstün olan Sâsâni ordusunun ufak bir birliğe sahip olan Vartan Mamigonyan karşısındaki hezimetini sonuçlandığını söylerler²⁴⁶.

2.7.4. Sâsânilere Karşı Ermenilere Hun Desteği ve Avarayr Savaşı

Vartan Mamigonyan Sâsâni ordusunu bozguna uğrattıktan sonra Debent'i geçerek o bölgede konuşlanmış olan Sâsâni ordusunu yenerek geri çekilmelerini sağladı. Vartan'ın geldiği bu sınır Hun İmparatorluğunun sınırıydı ve Sâsâniler Debent'teki bu bölgede Hun akınlarına karşı koyuyorlardı. Ermeniler Sâsânileri bu bölgeden attıktan sonra Vartan Ağvalar aracılığıyla işbirliği yapmak için Hunlar ile görüştü²⁴⁷. Bizans'tan istediği yardımı alamayan Ermeniler, ortak düşmanları bulunan başka büyük bir imparatorluğa yöneldi. Bu dönemde Hunların başında Atilla²⁴⁸ bulunuyordu ve Atilla ile Hun Türkleri altın çağını yaşıyordu. Atilla'nın idaresi altında toplanan bozkır kavimleri bu dönemde Avrupa'yı titreten büyük bir güçtü. Şüphesiz ki Ermeniler böyle büyük bir güce sahip olan ve savaşçı bir ulus olan Hun Türkleriyle ittifak yapmak isteyeceklerdi. Ancak Hunlar bu dönemde daha çok batıya yöneldikleri için Ermeni ve Sâsâni sınırında bulunan bazı Hun boyları Ermenilere yardım edecekti²⁴⁹.

²⁴⁶ Grousset, *Ermeniler*, ss.192-194; Uras, *Ermeniler*, s.67; eserin ing, s.286; Tezcan, Ermeni, s.194.

²⁴⁷ Ghazar, *Armenians*, s.39.

²⁴⁸ Batı kaynaklarında Atilla olarak geçer. Türklerin batılılardan aldığı tabir ile Atilla (Etil) 433 yılından 453 yılına kadar Avrupa Hun İmparatorluğunun kağanlığına yapmıştır. Ayrıca yaptığı savaşlar ve gösterdiği başarılarından dolayı – bazı kronikçi ve yazarlara göre acımasız zulümlerinden dolayı – Atilla'yı “Flagellum Deus, Fléau de Dieu, Scourge of God” gibi “Tanrı'nın Kırbağı” anlamına gelen bir unvan ile de adlandırmışlardır. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.54.

²⁴⁹ Tezcan, Ermeni, s.194-195; Grousset, *Ermeniler*, s.194; Uras, *Ermeniler*, s.67; eserin ing, s.286; Chamicii, *Armenia*, s.268.

Vartan Hunlar ile anlaşma yaptığı sırada Sünik Vasak Ermenilere ihanet ederek birçok müstahkem Ermeni kalesini ele geçirdi ve önemli muhalif sülalelerin çocuklarını kaçıran onları Sünik'deki kalesine hapsedti. Daha sonra Sâsâni sarayına giden Vasak İmparator II. Yezdicerd'den dini ve inanç özgürlüğüne dair bir ferman aldı ve Ermenilerin gözündeki hain damgasını bir nebze olsun kırabildi²⁵⁰. Parbetsi'nin verdiği bilgiye göre: “*Kralların kralı (II. Yezdicerd) Ermenistan'da Hıristiyanlığa göz yumacak ve Mazdacı din adamlarının katledilmesinin intikamını almayacak, ayaklanmanızı unutacak; yeter ki siz onunla birlikte mahvolmamak için Vartan'ın tavsiyelerinden ve cephesinden uzak durun*”²⁵¹.

Vasak bu hamlesi ile yanına birçok feodal beyini çekmeyi başarmıştı ancak Vartan'ı savunan da birçok feodal bey vardı. Vasak'ın Sâsâni hayranlığı Vartan'ı iyice rahatsız etmeye başlamıştı ve Sâsânilere karşı artık beklemek istemeyen Vartan Hunlara yaptığı anlaşmayı hatırlatarak onları savaşa çağırdı. Hunların savaşa hazırlıksız gelmesi ve sayılarının az olması Ermenileri telaşlandırmıştı. Hunları verdikleri söz konusunda uyarı Ermeniler daha sonra Hunların kalabalık bir ordu ile geldiklerini ve Sâsâni sınırlarına saldırdıklarını gördüler. Birçok Sâsâni eyaletine saldıran Hunlar Sâsânilere Ermenilerin'de kendileri ile birlikte olduklarını Sâsâni İmparatoruna gösterdiler²⁵².

Hunların ve Ermenilerin bu hareketinden sonra İmparator II. Yezdicerd harekete geçerek ordusu ile onların üzerine yürüdü. Ağrı dağı yakınlarında Avarayr Ovası'nda karşılaşan iki ordu 26 Mayıs'tan 2 Haziran'a (451) kadar sürecek olan amansız bir savaşa giriştiler²⁵³. İki ordu hakkında abartılı sayılarla bilgi veren kronikçilere göre; Sâsâni ordusu 220 bin ilâ 300 bin arasında Ermeniler ise 60 bin kuvvetten oluşuyordu ve bu sayının içine Hun askerleri de dahildi. Sâsânilerin bu ezici üstünlüğünü gören Vartan ordusunu dört kısma ayırdı. Ordunun birinci kolunu Moglu Ardag, ikinci kolunu Khoren Khorkhoruni, üçüncü kolunu Vananlı Tatul ve döründüncü kolunu ise başkomutan olarak Vartan Mamigonyan yönetecekti²⁵⁴.

²⁵⁰ Dedeyan, *Ermeni*, s.165; Chamicii, *Armenia*, s.269.

²⁵¹ Ghazar, *Armenians*, s.40; Grousset, *Ermeniler*, s.196.

²⁵² Grousset, *Ermeniler*, s.196; Dedeyan, *Ermeni*, s.165; Tezcan, *Ermeni*, s.196.

²⁵³ Dedeyan, *Ermeni*, s.165; Uras, *Ermeniler*, s.67; eserin ing, s.286.

²⁵⁴ Ghazar, *Armenians*, s.42-43; Elisée, *L'Arménie*, s.136-137. Moses ise kroniğinde bu ordunun üç kısma ayrıldığını söyler ve emir komuta zincirini şu şekilde verir; “*Birinci orduyu Nerşapuh Rmbosean'a havale edip Atropatena ile serhaddin muhafazasını ona emanet ettiler. İkinci orduyu*

Kronikçilerin verdiği diğer önemli bir bilgi ise; Ermeni ordularının içindeki Hunların dışında Sâsâni Ordusunun içinde de Hunlar vardı. Sâsâniler büyük ihtimal bu Hunları ya paralı asker olarak ya da kendi sınırlarında ele geçirdiği Hun bölgelerinden topladığı askerlerden oluşturmuştu²⁵⁵.

Ermenilerin Dıġmud ırmağını geçmesi ve Sâsâni mevzilerine ansızın bir saldırı yapmasıyla savaş başlamış oldu. Sâsânilerin ezici üstünlüğü çok geçmeden kendini gösterdi ve Ermenilerin sol kanadı hemen çöktü. Vartan bu kanadın yardımına gelerek Sâsânileri geri püskürttü. Ancak Sünik Vasak'ın, Vartan'ın askerleri arasında yaptığı propaganda yüzünden birçok asker Sâsâni cephesinde bulunan kendi beylerinin safına geçti. Zaten Sâsânilerden sayıca az olan Ermeni ordusu bu bölünme ile daha da zayıf düştü. Bu durumundan yararlanmak isteyen Sâsâniler savaş fillerini devreye soktu ve Ermenilere karşı nihai sonucu aldılar. Vartan Mamigonyan ve mahiyetindeki sekiz komutan savaş meydanında öldüler²⁵⁶. Birçok ileri gelen Ermeni beyleri esir edilerek Sâsâni ülkesine götürüldü. Kronikilere göre savaşta Ermenilerin toplam zayiatı 1036 kişi olarak verilirken Sâsâniler de bu sayı 3544 olarak verilmiřtir²⁵⁷.

Avarayr savaşından sonra ağır bir hezimete uğrayan Ermeniler ve aynı şekilde birçok kayıp veren Sâsâniler ortak bir çözüm yolu bulmak istediler. Özellikle Sâsânilerin Hun, Kuşan, Kıdarîler ve Akhunlarla olan münasebetleri daha önemliydi ve ülkenin batısında Ermeniler ile uğraşmak istemiyorlardı. Sâsânilerin bu durumdan faydalanmak isteyen Sünik Vasak Ermeni ahalisine Sâsâniler ile tekrar iyi ilişkiler kurup, dini özgürlüklerini geri alacağını beyan ediyordu. Ancak isyancı cephe Vasak'ın İrani bir politika izlediğini ve savaşlarda da onların yanında yer aldığı için ona hain gözü ile bakıyorlardı. Halk Vasak'a güvenmediği için isyancı cephe bu barışa yanaşmadı ve Sâsâni askerlerinden kaçıp Bizans sınırına geçerek dağlara

Gürcü serhaddini aşıp Albanya kiliselerini dağatmaya gelen ola'daki İnan merzbanı Mehrsebut'h'a hücum etmesi için Ermeni Kumandanı Vardan'ın uhdesine verdiler". Detalı bilgi için bkz: Moses, Alban, s.67.

²⁵⁵ Elisée, *L'Arménie*, s.136; Grousset, *Ermeniler*, s.197-198; Uras, *Ermeniler*, s.67-68; eserin ing, s.286; Dedeyan, *Ermeni*, s.165; Chamicii, *Armenia*, s.270-271; Tezcan, *Ermeni*, s.197-198.

²⁵⁶ Komutanların listesi için bkz: Ghazar, *Armenians*, s.43.

²⁵⁷ Elisée, *L'Arménie*, s.140-141; Ghazar, *Armenians*, s.43; Telif eser için bkz; Grousset, *Ermeniler*, s.198-199; Uras, *Ermeniler*, s.68; eserin ing, s.286; Dedeyan, *Ermeni*, s.165; Chamicii, *Armenia*, ss.272-275; Tezcan, *Ermeni*, s.198; Bournoutian, *Ermeni*, s.71; Bournoutian, *Armenian*, s.60.

çıkıldılar²⁵⁸. Ermenilerin hem dağlara çıkması hem de Bizans sınırına girmesi Sâsânilerin onları takip etmesini imkânsız hale getirmişti. Daha sonra şehirlerdeki müstahkem yerleşkelere yönelen Sâsâniler bu şehir ve kaleleri kuşatma altına almaya çalıştı ancak Ermenilerin sıkı bir direnişi ile karşılaştılar. Kısa bir süre sonra Bizans sınırına yakın olan Dayk bölgesinde Ermeniler tekrar ayaklanmaya başladılar. Bu sırada Avarayr savaşından önce Bizans imparatorluğundan yardım talebinde bulunmak için giden Hımayag Mamigonyan geri dönmüştü ve döner dönmez hemen Dayk'daki ayaklanmanın başına geçti²⁵⁹. Bu haberi duyan Sünik Vasak bir Sâsâni lejyonu ile Hımayag'ın peşine düştü ve isyanı bastırarak onu öldürdü. Bizans sınırını kontrol altına alan Sâsâniler, Ermenistan'ın kuzeyine yöneldiler. Artsakh ormanlarında Sâsânilere karşı direnen Ermeniler Derbent geçidini geçerek tekrar Hunlar ile iletişime geçtiler ve onlardan yardım talebinde bulundular. Ermenilerin bu talebini yerine getiren Hunlar Sâsâni sınırlarına birçok akınlar düzenlediler²⁶⁰.

2.7.5. Ermenistan'da Sözde Barış – Ermeni Feodalitesi ile Din

Adamlarına Sâsâni Zulmü

Ermeni direnişi, Hun ve diğer kavimlerin Sâsâniler üzerinde yarattığı baskı II. Yezdicerd'i Ermenistan konusunda tekrardan düşünmeye sevk etti. Baskı ve zulüm ederek bir sonuca varamayacağını anlayan imparator bu politikasından vazgeçti. Bunun sorumluluğunu Sünik Vasak'a yükleyen imparator onu marzbanlıktan alarak yerine Adhur-Hürmüz'ü (Adrormid) atadı²⁶¹. Yeğişe'nin verdiği bilgiye göre bu marzban ülkeye gelir gelmez ilk uyguladığı politika şöyleydi: “*Piskoposlara piskoposluk bölgelerinin geri verilmesini emretti, ibadeti kadim usule göre açıkça yapmalarına, özgürce halkın karşısına çıkmalarına izin verdi. Ermeni köylerinin Sâsâni işgali yüzünden maruz kaldıkları kayıpları tazmin etmek için vergi miktarını düşürdü ve ülkeden geçinen kraliyet garnizonlarının sayısını azalttı. Sürgünleri, firarileri, mültecileri – din adamı olanları da olmayanları da, soylu olanları da olmayanları da – evlerine dönmesi için çağırdı ve el konulmuş malvarlıklarını geri*

²⁵⁸ Ghazar, *Armenians*, s.44.

²⁵⁹ Ghazar, *Armenians*, s.44.

²⁶⁰ Grousset, *Ermeniler*, ss.199-201; Uras, *Ermeniler*, s.68; eserin ing, s.286; Dedeyan, *Ermeni*, s.165-166.

²⁶¹ Elisée, *L'Arménie*, s.152; Ghazar, *Armenians*, s.43.

verdirdi”²⁶². Yeğişe’nin verdiği bilgilere bakarsak Sâsâniler Ermenistan toprakları üzerinde barışçıl bir politika uygulayarak onları yatıştırmaya çalışıyordu.

Daha sonra marzban Adhur Hürmüz dini uyumsuzluğu ve anlaşmazlığı gidermek için Ermeni din adamlarına bir davetiye yolladı. Tereddüt etmeden davete icap eden Ermeni din adamları yaptıkları işleri ve yaşadıkları sorunları marzban’a anlattılar²⁶³. Bütün din adamları dinleyen Adhur-Hürmüz anlatılanları not ederek imparatora bir mektup şeklinde bildirdi. Bu din adamları ve önemli feodal beylerden bazıları daha sonra Sâsâni sarayına çağırıldılar ve yaptıkları işlerden dolayı krala hesap verdiler²⁶⁴. Mamigonyan ve diğer büyük Ermeni aileleri de Saraya gittiği için Sünik Vasak’da Sâsâniler ile ittifakına güvenerek tekrar marzban olma umudu ile o da saraya gitti. Ancak sarayda toplanan divanda kendisine karşı büyük bir muhalefet ile karşılaştı. Ermenilerce vatan haini bir kişi olarak nitelendirilen Vasak’ı Ermeni beyleri sert bir şekilde eleştirdi ve ikili oyun oynadığını söylediler²⁶⁵. Hem Bizans’a karşı – Batı sınırındaki isyanda – Sâsâni cephesinde dururken hem de Kuzeyde Hun cephesinde Ermenilerin safında olduğu belirtilmişti. Bu suçlamalar Vasak’ın marzban olma hayallerini tamamen yok etmişti. Herkesi dinleyen Mihr-Narseh bir sonuca varmadan divani bitirdi ve Ermeni beyleri ile din adamlarını akşam tertip edeceği bir şölene davet etti²⁶⁶. Yeğişe’nin bu şölen hakkında verdiği bilgiye göre: “*Sünik Vasak saraydaki alışılmış bir geleneğe uyarak, kralın vermiş olduğu şeref elbiselerini giyindi, hükümdarlık alametleri olan alın çatkısını bağladı ve altın işlemeli başlığı taktı: İncilerle ve kıymetli taşlarla süslü som altından kemerin tokasını bağladı; salkım küpeleri ve gerdanlığı taktı, samur kürkü giyindi. Bütün bu nişanları takmış olarak kraliyet sarayına gitti, davetlilerin en muhteşemi ve gösterişlisi oymuş gibi görünüyordu. Sonra kraliyet memurlarından biri, Sünik Vasak’a doğru ilerleyerek herkesin ortasında ona seslendi: Beni sana kral gönderdi. Bütün bu göze çarpıcı şeref alametlerini sana kim verdi? Onlara gerçekten layık isen cevap ver!*”²⁶⁷ Şölen ortasında bu ithamlara maruz kalan ve dahası Sâsâniler tarafından şölen ortasında elbiseleri çıkarılan Sünik Vasak küçük düşürülerek

²⁶² Elisée, *L’Arménie*, s.152-153.

²⁶³ Ghazar, *Armenians*, s.44-45.

²⁶⁴ Ghazar, *Armenians*, s.44-45.

²⁶⁵ Ghazar, *Armenians*, s.45.46.

²⁶⁶ Ghazar, *Armenians*, s.45-46; Grousset, *Ermeniler*, s.202-203.

²⁶⁷ Elisée, *L’Arménie*, s.161.

zindana atıldı²⁶⁸. Yeğişe, Vasak'ın zindandaki durumu hakkında şu bilgileri vermişti: “Bağırsakları iltihaplandı, akciğerlerini verem kemirdi, gözlerinde kurtlar kaynıyordu, bunlar burun deliklerinden çıkıyordu. Tıpkı bir ceset gibi kokuyordu, hizmetkârları ondan kaçıyorlardı. Utanç verici entrikalarla Ermenistan kralı olmak isteyen bu kişi köpek gibi öldü ve bir leş gibi sürüklendi²⁶⁹.”

Şöleden sonra İmparator II. Yazdicerd kendine muhalif olan Ermeni beylerini ve din adamlarını – özellikle Mamigonyanları – Horasan'daki Nişabur kalesine hapsetti. Ermeni beylerine yapılan muamelelere karşı kronikçiler bir malumat vermese de Sâsânilerin Ermeni din adamlarını kırbaç cezasına çarptırdıklarını ve sağ ellerinin kesilmesinden sonra öldürüldüklerini Yeğişe ve Parbetsiden öğreniyoruz²⁷⁰. Daha sonra II. Yazdicerd, Vehden-Şâpûr adındaki bir hizmetkârını Ermenistan'daki diğer papaz ve din adamlarının hesabını sormak için yolladı. Vehden-Şâpûr ayaklanmayı başlatan Hoğotsimli Hovsep, İncevanlı Ğevont ve Rışdunikli Sahak gibi din adamlarını Hıristiyanlık dönmeye davet etti. Ancak kesin olarak dinlerinden dönmeyeceklerini belirten Ermeni din adamları ölüm cezasına çarptırıldı. İlk önce Rısdunikli Sahak ateş tapınağını yıktığı için ve bu durumdan pişmanlık duymadığını belirttiği için Vehden-Şâpûr tarafından öldürüldü. Hovsep ise Sâsânilere sadık biriydi ancak dini inancından taviz vermediği için onu da öldürdüler. Ğevont ise bu isyanların başlamasında asıl unsur olduğu için onu çırılçıplak soyup sivri kayaların üzerine attılar ve daha sonra paramparça olan vücudundan kellesini kopararak aldılar²⁷¹.

Hovsep'in ölümünden sonra Ermeni kilisesine tekrardan müdahil olan Sâsâniler, Ermeni kilisesinin başına Manazgerdli Melide ve arkasından da Manazgerdli Movses'i getirdi. Bu kişiler Süryani kilisesinin boyunduruğu altına girmeyi hoş karşıladıkları için Sâsânilerin Ermeni politikası için biçilmiş kaftanlardı²⁷².

Ermenistan'daki ruhban sınıfını istediği biçime getiren Sâsâniler uzun bir sürgün ve esaret hayatından sonra Ermeni beylerine özgürlüklerini geri verdiler.

²⁶⁸ Elisée, *L'Arménie*, s.162; Grousset, *Ermeniler*, s.203-204.

²⁶⁹ Elisée, *L'Arménie*, s.165-166.

²⁷⁰ Elisée, *L'Arménie*, s.169-170.

²⁷¹ Ghazar, *Armenians*, ss.47-52; Grousset, *Ermeniler*, s.204-205; Dedeyan, *Ermeni*, s.166.

²⁷² Grousset, *Ermeniler*, s.205; Dedeyan, *Ermeni*, s.166.

Ermeni beylerinin hangi imparator devrinde özgürlüklerine kavuştuklarına dair kesin bir bilgi yoktur. Kimi kronikte İmparator II. Yezdicerd saltanatının sonunda (457) bırakıldıklarına dair bilgi varken kimi kronikte de II. Yezdicerd'in halefi olan İmparator Fîrûz döneminde (464) özgür bırakıldıklarına dair bilgi vardır. Sâsânilerin kendilerine karşı isyan içinde bulunan bu beyleri özgür bırakması o dönem artan Hun akınlardan dolayı orduya Ermeni desteğini sağlamak için yapılmıştı²⁷³.

2.7.6. Sâsâni Ülkesinde Fîrûz'un İktidarı – Ermeni Bizans Temasları

İmparator II. Yezdicerd 457 yılında vefat edince oğulları arasında taht kavgası baş gösterdi. II. Yezdicerd'in çocukları arasında en güçlü durumda olan Firuz'du çünkü ülkede önemli bir mevkiye sahip ve orduda sözü geçen Mihranid Raham Fîrûz'un tahta geçmesini destekliyordu. Sâsâni ülkesinde iki sene süren fetret devri ve taht mücadeleleri sonucunda Fîrûz en büyük rakibi abisi III. Hürmüz'ü katlederek öldürdü ve Sâsâni tacını giyerek yeni kral oldu²⁷⁴.

Otoritesini yeniden tesis etmeye çalışan Fîrûz bu durumu Ermenistan üzerinde de uygulamaya çalıştı ve Ermenistan'a yeni marzbanlar atadı (Adhur-Hürmüz ve daha sonra Adhur-Guşnasp²⁷⁵). Ancak Fîrûz'un saltanatı döneminde Ermeniler kilise aracılığı ile gizlice Bizans İmparatoru I. Leon (457-474) ile görüşüyorlardı. Sâsâni ülkesindeki fetret devri ve taht mücadeleleri Ermenilerin Bizans ile iletişimi için çok uygun bir fırsattı. Her zaman olduğu gibi Ermeniler Mazdacı Sâsâniler'den kurtulup kendi dinlerinden olan Bizans'ın safında yer almak istiyorlardı. Bu Bizans'ın doğudaki eski gücüne kavuşması ve Ermenileri tekrardan protektorası altına alması için güzel bir nedendi ancak Hun tehlikesini atlatamayan Bizans kendi mevcut topraklarının savunmasını yaparken Ermenilere yardım edemezdi. Bu gizli haberleşmeleri öğrenen İmparator Fîrûz o dönem ki Ermeni

²⁷³ Grousset, *Ermeniler*, s.206; Dedeyan, *Ermeni*, s.166; Chamicci, *Armenia*, s.280.

²⁷⁴ Ghazar, *Armenians*, s.65; Moses, *Alban*, s.70; Garthwaite, *Persians*, s.104; III. Hürmüz babası II. Yezdicerd'in ölümünden sonra 457 yılından 459 yılına kadar Sâsâni İmparatorluğu yapmıştır. Ancak devlet erkânının kardeşi Fîrûz'u desteklemesi ile 459 yılında tahtan indirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.265; Pourshariati, *Sâsânian*, s.70-71; Venning, *Chronology*, s.65.

²⁷⁵ Adhur – Guşnasp hakkında detaylı bilgin bkz: Pourshariati, *Sâsânian*, ss.71-74.

kilisesinin başında bulunan Kūd (Kiūd)'ü Sâsâni sarayına çağırarak onu kendi gözetimi altında tuttu²⁷⁶.

Parbetsi'nin kroniğinden İmparator Fîrûz'un esir ve sürgünde olan Ermeni beylerini özgür bıraktığını biliyoruz²⁷⁷. Bu dönemden sonra kendini toparlamaya çalışan feodal beyler – özellikle Mamigonyanlılar – Sâsânilere karşı hep var olan kinlerini sürdürdüler. Hımayag Mamimigonyan Bizans sınırındaki isyanda Sünik Vasak tarafından öldürülünce Mamigonyan ailesinin başına Sâsâni sarayında esir tutulan büyük oğlu Vahan geçmişti. Parbetsi'nin verdiği bilgiye göre, zeki ve çevik biri olan Vahan, Mamigonyan ailesini ve hatta Ermenistan'ı temsil edebilecek bir kişiydi. Vahan'ın bu özelliği çok geçmeden kendini göstererek Ermeni mazbanlarının ve İmparator Fîrûz'un dikkatini çekmişti²⁷⁸. Vahan bu dikkat çekici özelliğinde Mamigonyan ailesine düşman olan feodal Ermeni beylerinin de payı büyüktü. Mamigonyanlılara kin besleyen ve onların güçlenmesini istemeyen feodal beyler gizlice Sâsâni sarayı ile iletişime geçip Mamigonyanlılar üzerinden imparatora rahatsız edici bilgiler veriyorlardı. İmparator Fîrûz'un huzursuz olması çok doğaldı çünkü İberyâ'da (Gürcistan) işler istediği gibi gitmiyordu. İberyâ pteşh'i Vazken'i zamanında yanına çeken İmparator II. Yezdicerd onu Hıristiyanlıktan döndürmüştü²⁷⁹ ancak 476 yılında I. Vahtang Gorgaslani'nin (Gürgaslan) başa geçmesi Sâsâni otoritesinin İberyâ'da sarsılmasına neden oldu. Tekrar otoritesini temin etmek isteyen İmparator Fîrûz, Mihran komutansındaki bir orduyu İberyâ'ya gönderdi²⁸⁰. İşte bu durumdan dolayı İmparator Fîrûz kuzeyde işler karma karışıkken ülkesinin batısında da aynı şeylerin olmasını istemiyordu ancak işler onun istediği gibi olmayacaktı²⁸¹.

Sâsâni orduları İberyâ'ya sefer için hazırlanırken I. Vahtang'da boş durmuyordu. Sâsânilere karşı koyacak düzenli bir ordusunun olmaması onu ittifak arayışına itti. Sâsânilerin ortak düşmanı olarak ilk iş Ermenilerle temasa geçti. Vahan Mamigonyan'ın zihnindeki Sâsâni algısı onu isyan etme kararı almaya sevk etti.

²⁷⁶ Ghazar, *Armenians*, s.68-70; Grousset, *Ermeniler*, s.207; Dedeyan, *Ermeni*, s.166.

²⁷⁷ Ghazar, *Armenians*, s.67.

²⁷⁸ Ghazar, *Armenians*, s.68.

²⁷⁹ Ghazar, *Armenians*, s.65.

²⁸⁰ Brosset Marie Félicité, *Gürcistan Tarihi*, çev: Hrand D. Andreasyan, Ankara: TTK yay, 2003, ss.120-132 Ghazar, *Armenians*, s.71.

²⁸¹ Grousset, *Ermeniler*, s.208-209; Dedeyan, *Ermeni*, s.167; Chamicci, *Armenia*, ss.284-287.

Daha fazla müttefik için arayışlara girmeye çalışan I. Vahtang ve Vahan her zamanki gibi dinlerinin hamisi olan devlete müracaat ettiler. Ancak her zaman olduğu gibi bu dönemde de Bizans İmparatorluğu hem iç hem de dış sorunları ile boğuşurken Ermenilerin ve İberyalıların isteğini geri çevirmek zorundaydı. Bizans'ın yardım kapılarını kapalı gören Ermeniler ve İberyalılar, tıpkı 451 Avayary savaşında olduğu gibi, Sâsânilerin diğer bir düşmanı olan Hunlar ile temasa geçtiler²⁸².

481 yılında isyanın fitilini ateşleyen Ermeniler, Sâsânileri Ermenistan'dan atmak için hemen harekete geçtiler. Ancak her dönem olduğu gibi milli birlik ve beraberlik duygusundan ve mefkûresinden uzak olan Ermeni beylerinden bazıları isyanın başladığını Sâsânilere haber etmişti. Ermenistan Marzban'ı bu haberi duyar duymaz hemen Ermenistan'dan kaçarak kendi ülkesine gitti²⁸³. Vahan Mamigonyan Ermenilerin her zaman yaptığı taktiği uygulayarak önce Ermenistan'daki Sâsâni lejyonlarını ansızın basarak yok etmişti. İsyanın niteliğini geliştirmek ve daha fazla yayılmasını isteyen Vahan diğer güçlü ve isyan konusunda kararsız olan feodal beyleri de yanına çekmeye çalışıyordu. Vahan için bu beylerden en önemlisi şüphesiz Pakraduni ailesiydi. En az Mamigonyanlar kadar Ermenistan'da nüfusu ve gücü olan Pakraduniler bu isyanda kesinlikle yerini almalıydı. Bunu çok iyi bilen Vahan, Pakradunilerin reisi olan Sahak'a Ermenistan'ın marzbanlığını teklif etti ve onu kendi yanına çekti²⁸⁴.

2.7.7. Ermeni – Sâsâni Savaşları, Ermenistan'ın Özerkliği ve Bizans'ın Pasif Siyaseti

Sâsânilerin baskıcı rejimine dayanamayan Ermeniler Vahan'ın önderliği altında isyana kalkıştılar ve bu isyan Ermeniler ve Sâsâniler arasında zuhur edecek üç önemli savaşa neden olacaktı. Savaş Ermeniler için olumlu yönde başlayacak olsa da sonuç Sâsânilerin lehine olacaktı. Bizans'ta ise durum hanedan değişikliğinin getirdiği sorunlar ve otoriteyi tesis etme çabaları yüzünden pasif siyaset bu savaşlar döneminde de sürecekti.

²⁸² Ghazar, *Armenians*, s.71-72; Grousset, *Ermeniler*, s.210; Dedeyan, *Ermeni*, s.167.

²⁸³ Ghazar, *Armenians*, s.73-74.

²⁸⁴ Ghazar, *Armenians*, s.74; Grousset, *Ermeniler*, s.210-211; Dedeyan, *Ermeni*, s.167.

2.7.7.1. Agori Savaşı (481)

İberyâ ve Ermenistan'daki duruma bir son vermek isteyen İmparator Fîrûz büyük bir ordu ile Ermenilerin üzerine yürüdü. Parbetsi'nin verdiği bilgilere göre, iki ordu Varazgerd²⁸⁵ yöresinde karşı karşıya geldiler. Muazzam Sâsâni ordusunu karşısında gören Vahan hemen birliklerini Ağrı Dağı'nın kuzeyinde yer alan Agori adındaki köye çekti. Sâsâni ordusunun da bu köye gelmesi ile Vahan çarpışmayı göze alarak savaşa başladı²⁸⁶. Parbetsi'nin savaş hakkında verdiği bilgilere bakacak olursak, Ermeni birlikleri dört yüz kişiden oluşuyordu. Buna mukabil Sâsâni ordusu ise yedi bin kişiden mürekkepti²⁸⁷. Mamigonyanlılar daha önceki savaşlarda yaptıkları gibi orduyu belli parçalara böldüler. Yüzer kişilik gruplardan oluşan birlikler Parbetsinin verdiği bilgilere göre şöyleydi, ordunun merkezi kısmını Vahan ve Sünik Papken, sol kanadını Kardşuil Khorkhoruni, sağ kanadını Adom ve Arasdom Kınuni, artçı birlikleri ise Nerses ve Hırahad Gamsaragan yönetiyordu²⁸⁸. Yine Parbetsi'nin aktardığı bir bilgiye göre, savaş sırasında nedeni bilinmeksizin sol kanadın komutanı olan Kardşuil Khorkhoruni Sâsâni safına geçmişti. Sayıları hepî topu dört yüz olan Ermeniler bu durum ile üç yüz kişi kalmışlardı. Ancak Parbetsi'ye inanacak olursak Ermeniler bu kadar kişi ile yedi bin kişilik Sâsâni ordusuna karşı Agori'de muzaffer olmuşlardı²⁸⁹.

2.7.7.2. Nersesabad Savaşı (482)

Agori'deki savaşta Ermeni askerleri ile Sâsâni askerlerinin sayısı konusunda bir ölçütsüzlük ve abartı olsa da sonuç olarak Ermeniler Sâsânilere karşı üstün gelmişlerdi. Ancak yüzyıllardan beri Ermenistan üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen ve bunu başaran Sâsâniler böyle basit bir çatışma ve yenilgi ile Ermenistan'dan vazgeçmeyeceği aşıkardı. Bu durumu bilen ve Sâsânilerin daha kalabalık ordular ile geleceğini tahmin eden Vahan bu işteki tek ortağı olan I. Vahtang'dan yardım istemişti. Normalde kendisinin bile doğru dürüst bir askeri birliği olmayan I. Vahtang

²⁸⁵ Réne Grousset kitabında bu bölgenin muhtemelen bugünkü Nahçıvan civarında olduğunu belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Grousset, *Ermeniler*, s.211.

²⁸⁶ Ghazar, *Armenians*, s.74-75.

²⁸⁷ Ghazar, *Armenians*, s.74-75.

²⁸⁸ Ghazar, *Armenians*, s.75.

²⁸⁹ Ghazar, *Armenians*, ss.75-77; Grousset, *Ermeniler*, s.211-212; Dedeyan, *Ermeni*, s.167-168; Chamicii, *Armenia*, ss.290-296.

Hunlar ile yaptığı anlaşma karşılığında kendini koruyan birkaç Hun birliğini Ermenistan'a yollamıştı. Ancak kış ayının gelmesi ve herhangi bir Sâsâni saldırısına karşı bu yolladığı birlikleri İberyaya'ya geri çağırılmıştı. Bu durum Ermenilerin yine kendi başlarının çaresine bakmaya mecbur bırakmıştı²⁹⁰.

Sâsâniler ilk savaşın karşılığını verebilmek ve Ermenileri cezalandırmak için Urmiye gölü civarındaki askerlerini toplayarak büyük bir ordu oluşturuyordu. Ermeniler ise ilk savaşın verdiği coşku ile birliklerini olabildiğince kuvvetlendiriyordu. Askeri ikmallerini halleden Vahan Mamigonyan Dıvin'den yola çıkarak Ardaz'a geldi ve Parbetsi'nin Nersesabad adını verdiği köyde askerlerini konuşlandırdı²⁹¹. Sâsânilere karşı tekrardan birliklerini savaş düzenine sokan Vahan, Parbetsi'nin verdiği bilgilere göre şöyle bir askeri dağılım yapmıştı, Nerses ve Hırahad Gamsaragan, Parseğ Vahevuni, Sünikli Papken, Adom Kınuni ve Papağ Baluni ordunun sol kanadını teşkil ediyordu ve hepsinin kendine özel birlikleri vardı. Vahan her zaman ki gibi ordunun merkez kısmını teşkil ediyordu ve Vanatlı Vren ise artçı birlikleri teşkil ediyordu²⁹². Parbetsi bu savaşta Ermeni ya da Sâsâni ordusunun sayısı hakkında herhangi bir malumat vermemektedir ancak Ermenilerin Agori savaşına göre daha kalabalı bir ordusu olduğunu söylediği bu dağılımdan çıkarmak mümkündür.

Şafak vakti başlayan savaş Parbetsi'nin anlatımı ile şu şekilde vuku buluyordu; Ermenilerin sol kanada ağırlık verdiğini gören Sâsâniler onları hızlı bir şekilde bozguna uğratmak için ters hamle yaparak sağ kanatlarına saldırdılar. Sâsânilerin sağ kanadı parçaladığını göre Vahan artçı birliğin komutanı Vanatlı Vren'e sağ kanadı düzene sokmasını söyledi ancak Vren savaş meydanından kaçmıştı. Bunun üzerine Vahan Mamigonyan, Nerses ve Hırahad Gamsaragan Sâsânilerin üzerine hücum ederek onları geri püskürttüler. Sağ kanadın düzelmesinden sonra Parseğ Vahevuni komutası altında birleşen Ermeni ordusu Sâsânilere son darbeyi vurarak bu savaştan da muzaffer ayrılmalarını sağlamıştı²⁹³.

²⁹⁰ Ghazar, *Armenians*, s.77; Grousset, *Ermeniler*, s.212.

²⁹¹ Ghazar, *Armenians*, s.77-78.

²⁹² Ghazar, *Armenians*, s.78.

²⁹³ Ghazar, *Armenians*, s.79; Grousset, *Ermeniler*, s.213-214; Dedeyan, *Ermeni*, s.168; Chamicii, *Armenia*, ss.299-301.

2.7.7.3. Ahıska Savaşı (483)

Sâsâniler Agori ve Nersesabad savaşlarında Ermeniler karşısında hezimete uğrayarak Ermenistan üzerindeki otoritesini giderek kaybediyordu. Bunun yanında Sâsâniler Ermenilerin bu mücadelede ortağı olan İberyalılara karşıda savaş vermekteydi. Sâsâniler Mihran komutası altında İberya sınırlarına dayanmıştı ve İberya pteşh'i I. Vahtang'ın Sâsânilere karşı koyabilecek bir gücü yoktu. İberyalıların diğer bir ortağı olan Hunlar'ın yardıma gelmemesi onları bu savaşta ortağı ve din kardeşi olan Ermenilerden yardım istemeye mecbur bırakmıştı²⁹⁴. Agori ve Nersesabad savaşlarında Ermenilere yardım edemeyen ve yolladığı Hun birliklerini geri çağırarak I. Vahtang'a karşı Ermeniler Vahan Mamigonyan öncülüğünde bir ordu ile yardıma gittiler. Savaş Gori adındaki bir bölgenin Ahıska yerleşkesinde meydana gelmişti²⁹⁵. Ermeniler ve İberyalıların Sâsânilere karşı savaştaki düzeni ve savaşın seyrini aktaran Parbetsi'ye göre, her zaman ordunun merkezinde bulunan Vahan bu kez yerini Gamsaraganlara ve Kınunilere vermişti. Sağ kanadı Parseğ Vahevuni ve Sado Kapeğyan muhafa ederken, sol kanadı İberyalılar almıştı. Vahan, Paseğ ile kendi arasına marzban Sahak Pakraduni ve Sünikli Papken'i yerleştirmişti²⁹⁶. Savaş Ermeniler için zor başlamıştı çünkü kendi içinde ihtilaflar yaşıyorlardı. Kendi toprakları yerine başkalarının toprakları için savaşmayı ve sözde bir müttefike yardım etmeye anlam veremeyen Ermeniler bu savaşa diğerlerine göre daha isteksiz bir şekilde katılmışlardı. Hatta Ermenilerin kendi içindeki ihtilafları bazı Ermeni beylerinin Sâsâni saflarına katılmasına neden olmuştu. Her ne olursa olsun Ermeniler İberyalıların yanına savaşa katıldı ve Sâsânilere karşı savaşın başında bir üstünlük bile elde ettiler. Vahan ve Gamsaragan birlikleri ile Sâsâni ordusunun merkez birliklerini çöktürdüler ve Sâsâni ordusunu geri çekilmeye mecbur bıraktılar. Sâsâni ordusunu takip eden Ermeni ve İberyalı birlikler karşılarında tekrardan muazzam bir Sâsâni ordusu ile karşılaştılar. Bu karşılaşmada Ermeniler ve İberyalılar ağır bir darbe alarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Vahan

²⁹⁴ Ghazar, *Armenians*, s.80.

²⁹⁵ Ghazar, *Armenians*, s.80-81.

²⁹⁶ Ghazar, *Armenians*, s.82.

Mamigonyan'ın kardeşi Vasak ve marzban Sahak Pakraduni ise savaş meydanında öldüler. Hırahad Gamsaragan ise Mihran tarafından esir edilerek zincire vuruldu²⁹⁷.

Sâsâniler karşısında ağır bir darbe alan Ermeniler arta kalan birlikleri ile Erzurum'un Büyüktü olarak adlandırılan kasabasına yani Bizans sınırına doğru çekilmişlerdi. Sâsâni komutanı Mihran Ermenileri takip etmek yerine onlarla masaya oturmak istiyordu. Mihran'ın böyle istemesinin sebebi bu yüzyılın başından itibaren Bizans ile oluşturulan politik dengeydi. İki devlette birbirlerine karşı pasif bir siyaset izliyorlardı. Eğer Mihran sınır ihlali yapıp Ermenilerin peşine düşerse yok yere bir cephe daha açacak ve işleri daha karmaşık bir hale getirecekti. Ayrıca Sâsâniler dağlara çıkan Ermeniler ile gerilla savaşını göze alamazlardı. Bunun için Mihran Ermenilere bir teklif götürerek isyandan vazgeçmelerini ve silahlarını bırakmaları takdirde imparator tarafından affedileceklerini beyan ediyordu²⁹⁸. Savaş sırasında marzban Sahak Pakraduni öldüğü için bütün yetki Vahan'daydı ve Vahan Sâsânilere hiçbir şekilde güvenmiyordu. Ermenilerden ret cevabını alan Mihran barışın ve mücadelenin nafiye olduğunu görünce geri çekildi ve Sâsâni sarayına doğru yola çıktı²⁹⁹.

Sâsânilerin çekilmesiyle dağlardan inen Vahan Mamigonyan ve birlikleri Dıvin'e geçerek kışı burada geçirdiler. 483 yılının ilkbaharında Sâsâni komutanı Zarmihir'in³⁰⁰ emri altındaki muazzam ordular ile Ermeni topraklarında görünmeye başladı³⁰¹. Dıvin önlerine gelen Zarmihir'in şehri muhasara edeceğini anlayan Vahan birliklerini toplayıp şehri boşaltmak için vakit kazanmaya çalıştı ve belirli birliklerini Sâsânilerin üzerine yolladı. Ansızın baskına uğrayan Sâsâni ordusu yalpalansa da hemen toparlanarak Ermeniler üzerine hücum ettiler. Birçok Ermeni askeri ve beyi bu baskında ölürken Vahan birliklerini toparlayıp Bizans sınırına doğru çekilmeyi başarmıştı. Zeki bir komutan olan Zarmihir Ermenilerin gidecekleri yolları bölgeyi iyi bilen kılavuzlar sayesinde öğrenerek bir gece Ermeniler üzerine ansızın bir baskın

²⁹⁷ Ghazar, *Armenians*, s.82. Grousset, *Ermeniler*, s.214-215; Dedeyan, *Ermeni*, s.168; Chamicii, *Armenia*, ss.301-305.

²⁹⁸ Ghazar, *Armenians*, s.83.

²⁹⁹ Sebeos, *The Armenian History Attributed to Sebeos*, çev: R.W. Thomson, Liverpool: Liverpool University Press, 1999, s.6-7; Ghazar, *Armenians*, ss.83-87; Grousset, *Ermeniler*, s.215; Chamicii, *Armenia*, ss.305-307.

³⁰⁰ Zarmihir hakkında detaylı bilgin bkz: Christensen, *Sassanides*, ss.294-297; Pourshariati, *Sâsânian*, s.76-77.

³⁰¹ Ghazar, *Armenians*, s.87.

yapmıştı. Birçok Ermeni beyini esir aldığı bu baskında Vahan kendi kurtararak dağlara kaçmayı başarabilmişti. Mihran gibi geri çekilmeyen Zarmihr Tu (Du) kasabasına gelerek ordusunu konuşlandırmıştı³⁰². Bu bölge gerilla ve pusu savaşlarına çok uygun bir bölgeydi. Ancak Ermenileri kesin olarak mağlup etmek isteyen Zarmihr hiç beklemediği bir anda İberya cephesinde savaşması için bir emir geldi³⁰³. Zarmihr'in orduları ile geri çekilmesi Ermenileri rahatlatmıştı ancak onun yerini kralın mazrban olarak tayin ettiği Reyli Şahpur alacaktı³⁰⁴.

2.7.7.4. Sâsânilere Karşı Gerilla Savaşları

Sâsâniler, Ermenileri yatıştırmak ve daha barışçıl bir ortam yaratmak için yeni marzban Reyli Şâpûr'u³⁰⁵ atamıştı. Şâpûr ilk iş olarak Sâsânilerin bu barışçıl politikasını Ermenistan'da uygulamaya çalıştı. Ermenilere ve esirlere iyi davranışa da isyanın lideri Vahan Mamigonyan davasından vazgeçmiyor ve Sâsânilere karşı amansız bir gerilla savaşına giriyordu³⁰⁶. Diğer üç muharebeden sonra meydan savaşını göze alamayan Vahan pusu taktiği ile geceleri Sâsâni lejyonlarını basıp onları ok yağmuruna tutarak yıldırıma çalışıyordu. Vahan Ermenistan topraklarının fazla içine girmeden Erzurum'daki Pasin bölgesi ile Dayk sınırında bir yerleşim kurarak Sâsâniler ile mücadele ediyordu³⁰⁷. Şüphesiz Bizans sınırına yakın olmak her açıdan Vahan'ın işine geliyordu çünkü Sâsânilerin sınır ihlali yapamaması ve Ermenilerin Bizans Ermenistan'ındaki soydaşlarından yardım alması mümkündü. Bizans ise gözle görülen bir yardım yapmasa da Ermenilerin bu sınır geçişlerine izin vermesi bile bir nevi yardım gibiydi³⁰⁸.

Parbetsi'nin verdiği bilgilere göre, Ermenistan marzbanı Reyli Şâpûr, Vahan ve yanında bulunanların Haşdiank adında bir köyün civarında olduğu haberini alınca gizli bir baskın ile hepsini ele geçirmek ve öldürmek istedi. Ama gece karanlığında

³⁰² Ghazar, *Armenians*, s.88.

³⁰³ Ghazar, *Armenians*, s.89.

³⁰⁴ Sebeos, *History*, s.7-8; Grousset, *Ermeniler*, s.216-217; Dedeyan, *Ermeni*, s.168; Chamicii, *Armenia*, ss.307-311.

³⁰⁵ Ghazar, *Armenians*, s.89; Reyli Şâpûr hakkında detaylı bilgi için bkz: Pourshariati, *Sâsânian*, s.74-75.

³⁰⁶ Ghazar, *Armenians*, s.90.

³⁰⁷ Ghazar, *Armenians*, s.90.

³⁰⁸ Grousset, *Ermeniler*, s.217.

ve çevre halkının yardımıyla kaçmayı başaran Vahan ve birlikleri daha sonra bu Sâsâni lejyonlarına baskınlar düzenleyerek onları hazırlıksız yakaladılar. Sâsânileri gece karanlığında ok yağmuruna tutan Ermeniler onlara büyük kayıplar verdirmelerinin yanı sıra gece karanlığında birbirlerini Ermeni askerleri sanan Sâsâni birlikleri de kendilerini öldürmüşlerdi. Sabah olmasıyla tekrar saldırıya geçen Şahpur Ermeni birliklerini dağıtmıştı ancak Vahan buradan da kaçarak kurtulmayı başaramıştı³⁰⁹. Parbetsi'nin bu savaş hakkında verdiği bilgilerde en ilginç olan şey Bizanslı bir komutan olan Hipparkos'un da sabah girilen çatışmada ölen kişiler arasında olmasıydı. Bu durum Bizans'ın Ermenilere sağladığı basit desteklerden biri olarak görülebilirdi³¹⁰.

Sâsâni ordularının Ermenilere ağır bir darbe vurmasının ardından Vahan tekrar Bizans sınırına çekilerek savaşacak adam toplamaya başladı. Buna fırsat vermek istemeyen Reyli Şâpûr, Vahan ve yanındakileri tamamıyla ortadan kaldırmak için Bizans sınırına gelerek ordusunu Pasinler bölgesinde konuşlandırdı. Ancak ülkesinden gelen bir haber ile apar topar ordusunu toplayarak ülkesine döndü. Reyli Şâpûr batıda Ermeniler ile uğraşırken kendi ülkesinin doğusunda Akhunlar (Eftalitler) Sâsânilere çok büyük bir darbe vurmuşlardı ve Sâsâniler için önemli şehirlerden olan Merv ve Herat'ı ele geçirmişlerdi. Bu yetmezmiş gibi Sâsâni İmparatoru Fîrûz'un da öldürülmesi (484) ülkede karışıklığa neden oldu³¹¹. Bu durum karşısında Reyli Şâpûr ülkesini korumak ve yeni kralın tayininde kendi nüfuzunu kullanmak için başkent Ktesiphon'da olmalıydı. Şüphesiz ki Sâsânilerin Ermeni topraklarından çekilmesi Vahan'ın rahat bir nefes almasını ve daha iyi bir şekilde teşkilatlanmasını kolaylaştırmıştı. Vahan kısa sürede kendini toparlayarak Ermenistan'ın önemli şehirlerini tekrar ele geçirdi. Özellikle başkent Dıvin'in ele geçirilmesi Ermenistan'ın bağımsızlığının önemli bir göstergesiydi³¹².

³⁰⁹ Ghazar, *Armenians*, s.90.

³¹⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.218-219.

³¹¹ Ghazar, *Armenians*, ss.90-98; Moses, *Alban*, ss.80-83; Prikopios, *Justinian*, ss.7-10.

³¹² Grousset, *Ermeniler*, s.219-220; Dedeyan, *Ermeni*, s.168; Bournoutian, *Ermeni*, s.71-72; Bournoutian, *Armenian*, s.60-61; Chamicii, *Armenia*, ss.311-316.

2.7.7.5. Sâsâniler'in Ermeni Özerkliğini Tanıması

Akhunların Sâsânilere karşı ağır bir darbe vurmasıyla İmparator Fîrûz ölümüştü ve kendisinden sonra Sâsâni ülkesinin başına kardeşi Belâş geçmişti. Daha önce Ermeni savaşlarında adından bahsettiğimiz komutan Zarmihr Karin, Belâş'ın tahta geçmesinde en etkin rolü oynamıştı. Bu dönemde Belâş ve halefleri kral gibi gözüke de ülkeyi asıl yöneten Karin ve ailesi olacaktı. Zaten Belâş'tan önceki dönemde Mihran ailesinin otoritesi mevcutken bu dönemden sonra Karin ailesinin otoritesi kendi gösterecekti ve bu iki aile uzun süre kendi otoriteleri için mücadele vereceklerdi³¹³.

Belâş Karin'in gölgesinde bir hüküm sürerken ülke içindeki düzeni sağlamaya çalışıyordu. Sâsânilerin aldığı bu ağır darbe şüphesiz ki en çok Ermenilerin işine yaramıştı. Çünkü Sâsâni ülkesi içinde çalkantılı olan bu dönemde Ermenistan'ın kontrolünü sağlamak ve onlara karşı gerilla savaşına girişmek Sâsâniler açısından akıl kârı değildi. Sâsâniler her zaman yaptıkları gibi kendi iç krizini çözene kadar Ermenistan'a barışçıl bir marzban atayacaktı ve onlara sözde özgürlükler ve haklar verip sonra tekrar asimilasyon politikasına devam edecekti³¹⁴.

Sâsâniler yeni barış politikasını uygulamak için Guşnaspdadh³¹⁵ adlı bir devlet adamını Ermenistan'a Marzban olarak atadı³¹⁶. Birlikleri ile Ermenistan'a doğru yola çıkan Guşnaspdadh hemen Ermenistan'a gitmek yerine önce Vahan Mamigonyan ile görüşme talebinde bulundu. Bu barışçıl bir talepti ve Ermenilerin isteklerine yönelik bir görüşmeydi. Vahan Mamigonyan bu talebi kabul ederek Guşnaspdadh ile görüştü ve sadece iki konu üzerinde yoğunlaştı: Bunlardan ilki dini özgürlüktü ve Mazdacı zihniyeti Ermenistan'dan tamamıyla kaldırılmaya yönelikti. İkinci talep ise Ermenilerin bir Sâsâni Marzbanına değil direkt olarak Kralların kralı (İmparatorların imparatoru) olarak nitelendirilen Sâsâni İmparatoruna bağlanmaktı³¹⁷. Bu iki istekte Sâsâniler için hayli zordu çünkü ilk talebin kabulü bunca yıl uygulanan dini asimilasyon politikasını boşa çıkaracaktı ve Sâsâniler açısından kabul edilmesi en zor olan istek bu idi. İkinci talep ise özerk bir

³¹³ Pourshariati, *Sâsânian*, ss.75-77.

³¹⁴ Grousset, *Ermeniler*, s.220.

³¹⁵ Guşnaspdadh hakkında detaylı bilgi için bkz: Christensen, *Sassanides*, s.295-296.

³¹⁶ Ghazar, *Armenians*, s.98; Chamicii, *Armenia*, s.316.

³¹⁷ Ghazar, *Armenians*, s.98-99; Chamicii, *Armenia*, s.317-318.

Ermenistan'ı işaret ediyordu ve Sâsâniler açısından ilk talebe göre daha kolaydı çünkü sonuç olarak Ermeniler bu durumda da Sâsânilerin vasalı olacaklardı³¹⁸.

Vahan'ın bu taleplerini imparatora bildiren Guşnaspdadh daha sonra imparatorla görüşmesi için Vahan'ı Sâsâni başkenti Ktesiphon'a davet etti. Akhunlara karşı alınan darbe o kadar büyük etki yaratmış olmalı ki Sâsâni İmparatoru Belâş ve arkasındaki asıl yönetici Karin Ermenilerin isteklerini hiç itiraz etmeden kabul ettiler. Bu istekleri kabul etmenin arkasındaki bir başka neden ise bu dönemde Sâsâni İmparatorluğu içinde Belâş ve Kardeşi Zarer arasında taht çekişmesi vardı ve Belâş yanında savaşacak adamlara ihtiyacı vardı. Vahan'ın isteklerini kabul eden imparatora karşı Vahan'da Ermenilerden oluşan bir orduyu yeğeni Krikor Mimigonyan ve Vananlı Vren önderliğinde Sâsâni ülkesine yolladı. Parbetsi'ye göre bu ordu taht mücadelesinde çok işe yaramıştı ve Belâş'ın kesin iktidarını sağlamakta büyük bir başarı göstermişti. İmparator Belâş Ermenilerin bu hizmetlerine karşılık dini özgürlük ve siyasi özerkliğin yanı sıra – özellikle Mamigonyan ailesine – Ermenilere bütün mal ve mülklerini geri verdi ve 485 yılında Ermeniler özerkliklerini resmen kazanmışlardı³¹⁹.

İmparator Belâş Ermeniler ile iyi ilişkiler kursa da pasif bir imparatordu ve zaten Karin'in gölgesinde yaşayan biriydi. Onun bu mizacı tahtta uzun süre kalmasına mani oldu ve dört sene hüküm sürdükten sonra (484-488) Sâsânili devlet adamları tarafından tahttan indirilerek yerine Fîrûz'un oğlu Kavâd'ı (Kubâd ya da Kavâz) geçirdiler³²⁰. I. Kavâd dönemi de Sâsâniler için çekişmeli bir dönem olarak geçecekti. Uzun yıllar tahtta kalan I. Kavâd (488-531) amcası gibi Karin ve ailesinin gölgesinde yaşayacaktı. Özellikle bu dönemde iki büyük aile olan Mihran ve Karin ailesi yönetimdeki nüfuzlarını korumak için büyük bir rekabete gireceklerdi³²¹. Bu durumdan her zamanki gibi Ermeniler istifade edecekti. Belâş tahttan indikten sonra Ermeniler ile iyi ilişkiler yeni kral döneminde de devam etti. İmparator I. Kavâd bir dönem Ermenistan üzerinde Mazdacı politikayı gündeme getirse de Ermeniler tarafından reddedildi. Kavâd Ermeniler üzerine bir ordu gönderse de Vahan

³¹⁸ Dedeyan, *Ermeni*, s.168; Grousset, *Ermeniler*, s.220.

³¹⁹ Ghazar, *Armenians*, ss.99-107; Chamicii, *Armenia*, ss.318-322; Dedeyan, *Ermeni*, s.168-169; Grousset, *Ermeniler*, s.221-222; Bournoutian, *Ermeni*, s.72; Bournoutian, *Armenian*, s.61

³²⁰ Pourshariati, *Sâsânian*, s78; Garthwaite, *Persians*, s.104.

³²¹ Pourshariati, *Sâsânian*, ss.78-80.

tarafından geri püskürtüldü. Daha sonra Ermeniler ve Sâsâniler arasında bir anlaşma yapıldı ve Hıristiyanlık Ermenistan'ın resmi dini olarak tanındı. Bu anlaşmanın vuku bulmasındaki en etken rolü Bizans ve Hunlar oynuyordu. Bizans'ın V. yüzyılın sonlarında pasif siyasetini bırakıp doğuya yönelmesi ve Hunların Sâsâni topraklarına akınları Ermeniler ile tekrar barış yapmayı gerektirmişti³²².

2.8. V. Yüzyılda Bizans ve Dini Problemler

V. yüzyılın ilk yarısı Bizans açısından sadece dış politika da değil iç politikada da sorunlu bir dönemdi. Özellikle imparatorluk içindeki ve Hıritiyan dini içindeki ayrışmalar Bizans için önemli bir sorunu teşkil ediyordu. 325 yılında yapılan İznik Konsili'nden başlayarak sürüp gelen tartışma V. yüzyılda da hararetli bir şekilde devam etti.

2.8.1. Bizans'ın Dini Konsilleri ve Ermenilere Tesiri

V. yüzyılın ilk yarısı dini açıdan Bizans için iki önemli olaya şahit olmuştu. Efes ve Kalkedon (Kadıköy) olarak adlandırılan konsiller bu döneme damgasını vurmuşlardı. Hıristiyanlık dini içindeki huzursuzluk ve ayrışma bu dönemde daha da çok artmıştı. Ermeniler ise bu ayrışmadan ilk safhada pek fazla etkilenmeyecekti çünkü Sâsâniler ile uzun soluklu bir mücadeleye giren Ermeniler dini sorunlardan ziyade siyasi sorunlarla meşgul olacaklardı.

2.8.1.1 Efes Konsili

5. yüzyıl Hıristiyan dünyasında iki önemli ilahi ekol meydana gelmişti. İlki İskenderiye merkezli olmak üzere; İncil'de İsa'nın ilahi doğasına yani tanrı ile özdeşleşmesi üzerine yoğunlaşmışken, ikincisi ise Antakya merkezli olup; İncil'de İsa'nın insani doğasına yoğunlaşmıştı. Bu iki kutup bu görüşleri ile sürekli bir rekabet halindeydiler. Antakya ekolünden olan Nestorius³²³ 428 yılında Konstantinopolis patriği olunca kendi adıyla anılan ekolünü Greek kilisesine uygulamaya başlayınca tartışmalar daha da büyük bir hal aldı. Nestorius özellikle İsa

³²² Grousset, *Ermeniler*, s.223-224.

³²³ Nestorius ve görüşleri için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.389.

üzerindeki öz (Ousia) ve iki varlık (Hypostases) kavramlarını ele alması ve Meryem'e verilen Theotokos (Tanrı doğuran) unvanı yerine Kristokos (Mesih/İsa doğuran) unvanını kullanması bu çatışmayı daha da alevlendirmişti³²⁴.

İskenderiyeli Kiriliosu'a göre Nestorius İsa'nın ilahi kimliğini bu açıklamaları ile reddediyordu. Bu tartışmaların uzaması üzerine Nestorius imparator II. Theodosios'dan bir konsil düzenlemesini istedi ve böylece emin olduğu ve ateşli bir şekilde savunduğu görüşlerini bu konsil ile onaylatmayı ve en büyük rakibi olan İskenderiye ekolünü sapkın olarak ilan ettirmek istiyordu. 7 Haziran 431 tarihinde Efes'te Meryem Ana Kilisesi'nde Nestorius ve onun izinde olan 16 piskopos, İskenderiye'den Kiriliosu ve ekolünden olan 50 piskopos, Efes metropoliti ve beraberinde 52 piskopostan oluşan kalabalık bir konsil toplanmış bulunuyordu. Konsilin toplanmasına neden olan Nestorius'un görüşleri tartışıldı ve ilginç bir şekilde kendinden çok emin olan Nestorius konsil sonucunda sapkın ilan edildi. Bu sonucun yaşanmasında büyük ihtimal Papa'nın Nestorius'un görüşlerine yönelik yazdığı eleştirel mektubun büyük etkisi vardı. Konsilde alınan kararlar aşağı yukarı diğer konsiller ile aynıydı. İsa'nın Tanrı doğasına ve insan doğasına sahip olan tek varlık olduğu kabul edilirken, Meryem'e Theotokos unvanı geri verildi. Konsilin en önemli maddelerinden biri de İznik amentüsü üzerine başka bir amentü yazılmasını yasaklamıştı³²⁵.

2.8.1.2. Kalkedon (Kadıköy) Konsili

Efes konsilinden sonra Eftihikes (Eutykhes) adındaki bir din adamı Nesturi öğretilerini tamamıyla ortadan kaldırmak için kendi geliştirdiği bir öğretiyi yaymaya başladı. Ona göre İsa'nın ilahi ve insani doğaları kaynaşmıştı yani İsa'nın iki doğası yoktu, tek bir yapısı vardı ve bu görüş İsa'nın insani unsurunu yok sayıp sadece Tanrısal doğasına vurgu yapıyordu. Bu yeni öğreti doğal olarak Hıristiyan din

³²⁴ Nesturi görüşü için bkz: Albayrak Kadir, "Geçmişte ve Günümüzde Nesturi Misyonerliği", *Journal of Islamic Research*, 20 (2), 2007 Ankara, s.165-166; Yaşar, Kilise, s.4-5; Madrigal, *Ekümenik*, s.11; Vasiliev, *Bizans*, s.120-121; aynı eser çev: Mansel, s.122; Venning, *Chronology*, s.53; Norwich, *Bizans*, s.124; Bournoutian, *Ermeni*, s.70; Bournoutian, *Armenian*, s.59

³²⁵ Paschale, *Chronicon*, s.71; Yaşar, Kilise, s.5; Madrigal, *Ekümenik*, ss.12-14; Vasiliev, *Bizans*, s.121-122; aynı eser çev: Mansel, ss.122-124; Venning, *Chronology*, s.54; Norwich, *Bizans*, s.125; Bournoutian, *Ermeni*, s.70; Bournoutian, *Armenian*, s.59; Dedeyan, *Ermeni*, s.172; Shepard, *Byzantine*, s.165.

adamları içinde yeni bir tartışma meydana getirdi ve 449 yılında Efes'te ikinci bir konsil toplandı. Ancak bu konsilde ilmi ve dini prosedüre uyulmadığı gerekçesiyle Papa I. Leo'nun³²⁶ muhalefeti ile karşılaştı. Papa yaptığı yazılı açıklamada bu konsili *Latrocinium*³²⁷ (Haydutlar/Hırsızlar Sinodu) olarak adlandırdı³²⁸. İmparator II. Theodosios'dan yeni bir konsil talep eden papa imparatorun reddi ile karşılaştı. 450 yılında İmparator II. Theodosios'un ölmesi ve yerine Markianos'un geçmesi Kalkedon (Kadıköy) da – 8 Ekim 451 – yeni bir konsilin toplanılmasına olanak sağladı³²⁹. 370 piskoposun – kimine göre 600 – katılımıyla temsili daha geniş bir konsil olmuştu. Konsilde Latrocinium olarak adlandırılan II. Efes Konsili'nin tutanakları ve Papa I. Leo'nun görüşleri tartışıldı ve konsil Kalkedon amentüsü ve 30 madde ile sonuçlandı. Eftihikes ve Nestorius'un görüşleri tekrardan sapkın ilan edildi. Amentüde geçen bu satırlar İskendriye ve Kalkedoncular arasında ayrılığa neden oldu: “Bir ve tek Mesih, Oğul, Rab biricik doğmuş olan; karıştırılmamış (inconfuse), değiştirilmemiş (immutabiliter), bölünmemiş (indivise), ayrılmamış (inseparabiliter) iki doğaya sahiptir.” Bu görüş ayrılığı zamanla daha da derinleşerek siyasi hatta sosyo-kültürel alanda başta Bizans içinde olmak üzere diğer Hıristiyan devletlerde ve toplumlarda da kendisini göstermeye başlayacaktı. Özellikle *Miyafitçi* kiliseler yani doğu kiliseleri olarak adlandırılan Ermeni, Süryani, İskenderiye, Habeş vb. kiliseler, Batı kiliseleri dediğimiz Katolik, Ortodoks vb. gibi kiliselerden ayrılmaya başlayacaktı³³⁰.

Ermeniler açısından bu iki konsile bakacak olursak; Ermeni din adamlarının ilk konsil olan Efes'e katıldıkları hakkında herhangi bir malumat yoktur. Zaten o senelerde Persarmenia Sâsâniler tarafından işgal edilmişti. Ayrıca Sâsânilerin

³²⁶ Roma'nın meşhur Papalarından olan I. Leo 440 yılından 461 yılına kadar Papalık görevini yürütmüştür. Genel olarak Efes ve Kalkedon konsillerinde oynadığı rol haricinde Avrupa Hun İmparatoru Atilla ile olan münasebetleri ile de tanınır. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.315-316.

³²⁷ Kelimenin çeşitli anlamları için bkz: Akderin Furkan, *Latince Sözlük*, İstanbul: Say yay, 2012, s.313.

³²⁸ Yaşar, *Kilise*, s.5-6; Madrigal, *Ekümenik*, ss.12-14; Vasiliev, *Bizans*, s.121-122; aynı eser çev: Mansel, ss.122-124; Foord, *Byzantine*, s.39-40; Norwich, *Bizans*, s.131; Treadgold, *Byzantine*, s.124.

³²⁹ Yaşar, *Kilise*, s.6; Madrigal, *Ekümenik*, ss.12-14; Vasiliev, *Bizans*, s.121-122; aynı eser çev: Mansel, ss.122-124; Venning, *Chronology*, s.60-61; Norwich, *Bizans*, s.131; Dedeyan, *Ermeni*, s.172; Shepard, *Byzantine*, s.165-166.

³³⁰ Madrigal, *Ekümenik*, ss.15-18; Vasiliev, *Bizans*, ss.130-132; aynı eser çev: Mansel, ss.130-132; Norwich, *Bizans*, s.132; Bournoutian, *Ermeni*, s.72; Bournoutian, *Armenian*, s.61; Dedeyan, *Ermeni*, s.172-173.

Ermenistan üzerinde uygulamaya çalıştıkları Mazdacı asimilasyon ya da Ermeni kilisesini Süryani kilisesine bağlama teşbbüsü bu dönemde Ermenilerin uğraştığı en büyük sorunlardandı. Böyle bir ortamda Ermenilerin Efes Konsili'ne katılmaları zor görünüyor ancak konsilin hükümlerini kabul ettiğini biliyoruz. İkinci konsil olan Kalkedon da ise Ermenilerin Sâsânilere karşı açıkça savaş'a girdiği bir dönemdi. 451 yılında Sâsânilere karşı Avarayr savaşını gerçekleştiren Ermeniler bu savaştan önce Bizans ile siyasi temaslarda bulunmuştu ancak gereken yardımı alamamıştı. Ermeniler Sâsânilerle mücadele içinde bulunduğundan dolayı Kalkedon konsili Ermenilerin biligisi dışında yapılmıştı. V. yüzyıl boyunca Sâsâniler ile mücadele eden Ermeniler hem siyasi hem de dini olarak batı dünyası ile tam anlamıyla bir iletişim kuramamıştır. Ne zaman ki Vahan Mamigonyan V. yüzyılın son çeyreğinde özerklik hakkını elde etti o zaman Ermeniler kristolojik tartışmalara katılmaya başladı. Kalkedon Konsili'nin kararlarını değerlendiren Ermeni gatoğigos'u Hovhannes Mantaguni konsilde alınan kararları reddettiğine dair bir yazı yazdığı belirtilir. Bu redleşmler yukarıda bahsettiğimiz gibi Doğu ve Batı kiliselerinin özellikle Grek ve Ermeni kiliselerinin ileri dönemlerde ayrışmasına neden olacaktı.

III. BÖLÜM

BİZANS'IN YÜKSELİŞİ: VII. YÜZ YILIN BAŞINA KADAR BİZANS – ERMENİ İLİŞKİLERİ

3.1. Bizans'ta Hanedan Değişikliği – Leon Hanedanlığı Devri (457-518)

Markianos yedi yıllık (450-457) bir hükümdarlık süresinden sonra varis bırakmadan ölünce yerine kıdemli bir asker olan I. Leon geçti³³¹. Askerlerin kalkanlarının üzerine kaldırılarak imparator ilan edilen I. Leon ömrü çok uzun sürmeyecek olan hanedanlığını Konstantinopolis'de tesis etmişti. I. Leon döneminin en büyük sorunu kendinden önceki imparatorlarda da olduğu gibi imparatorluğu kuşatmış olan Hunlardı. Ancak 453 yılında Atilla'nın ölmesi, oğullarının yönetimdeki başarısızlığı ve Hunların birbirleri ile savaşmaları Hun tehlikesini yavaş yavaş yok ediyordu. Hun tehlikesinin yok olması imparator I. Leon ve haleflerinin Bizans'ın yeni politikasını şekillendirmesini sağlayacaktı.

İmparotr I. Leon 474 yılına kadar genel olarak iç meseler ile uğraşarak otoritesini iyi bir şekilde tesis etti ve bu tarihte öldü. Yerine kendi adını taşıyan torunu II. Leon'u varis bıraktı³³² ancak II. Leon tahta çıkar çıkmaz nedeni bilinmeyen bir hastalık yüzünden öldü ve yerine babası Tarasikodissa (Zenon) geçti³³³. Isaurialı³³⁴ (Bugünkü Konya ve civarı) olan Tarasikodissa imparatorluk için yaptığı hizmetlerden dolayı I. Leon'un yakın isimlerindendi ve daha sonra kızı Ariadne ile de evlenerek damadı oldu. Tarasikodissa ismi Isauria'nın yerli isimlerindendi ve Bizans sarayına girince ona II. Theodosios döneminin yine

³³¹ Batılıların büyük (Great) unvanını da verdiği I. Leon Bizans İmparatorluğunu 457 yılından 474 yılına kadar yönetmiş ve 518 yılına kadar sürecek olan Leon hanedanlığını kurmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Prokopios, *Justinian*, s.155; Paschale, *Chronicon*, s.83; Bunson, *Roman Empire*, s.315; Venning, *Chronology*, s.64; Foord, *Byzantine*, s.42; Treadgold, *Byzantine*, s.149; Norwich, *Bizans*, s.141.

³³² II. Leo için bkz: Paschale, *Chronicon*, s.91; Bunson, *Roman Empire*, s.315; Venning, *Chronology*, s.69; Treadgold, *Byzantine*, s.156; Norwich, *Bizans*, s.141.

³³³ Prokopios, *Justinian*, s.159; Paschale, *Chronicon*, s.91-92; Venning, *Chronology*, s.69; Foord, *Byzantine*, s.44; Treadgold, *Byzantine*, s.156; Norwich, *Bizans*, s.141.

³³⁴ Lykaonia yani bugünkü Konya ve Karaman bölgesinin güneybatısında, Dağlık Kilikia sınırındaki eşkiya yatağı kent, şimdiki Konya ilinin Bozkır ilçesidir. Deyalı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.346-347; Lykaonia için ayrıca bkz: Umar, *Adlar*, s.526.

Isaurialı olan *magister militum*³³⁵ Zenon'un adı verildi³³⁶. İmparator Zenon'un da iktidarı inişli çıkışlı bir dönemdi. Selefi Anastasios ise Bizanslı bir devlet memuruydu ve Zenon'un bir veliahtının olmaması onu Bizans İmparatoru yapmıştı. Anastasios aynı zamanda Leon hanedanlığının son temsilcisiydi.

3.1.2. Leon Hanedanı Devri Bizans Ermenistan'ı

Sâsâni İmparatorluğu I. Yezderg döneminden itibaren yoğunlaştırdığı asimilasyon politikasını V. yüzyılın son çeyreğinde de Bizans imparatorluğu Bizans Ermenistan'ın da yapmaya başlamıştı. Özellikle Theodosios hanedanlığının ortadan kalkması ve yerini Leon hanedanlığına bırakmasından sonra Ermenilere karşı bir asimilasyon politikası uygulamaya başlandı. I. Leon döneminde yavaş bir şekilde başlayan bu politika damadı Zenon döneminde yoğunlaşacaktı.

Bizans'ın Ermenistan'ı ilgasından beri Bizans Ermenistan'ı yerel aşiretler tarafından yönetilmeye devam ediyordu. Bizans bu aşiretlere müdahale etmeden sadece buldukları bölgeleri Bizanslı komutanlar aracılığıyla koruyarak kontrol ediyordu. İki kesim arasındaki bu uyum Theodosios hanedanlığından sonra yok oldu ve yeni yönetim Ermenistan üzerindeki baskıyı arttırmaya başladı. Bizanslı devlet memurlarının feodal Ermeni beylerinin düzenini bozması ve işlerine karışması Ermeni beylerini isyana teşvik etmişti. Sophene³³⁷, Anzitene³³⁸ ve Asthianene³³⁹ gibi Bizans Ermenistan'ındaki Beyler bir anda Bizans'a karşı ayaklandılar. İmparator Zenon dönemine denk gelen bu isyan 482-488 yılları arasında sürdü³⁴⁰. Bu dönem aynı zamanda Persarmenia'daki Ermenilerin de Sâsânilere karşı ayaklandığı bir

³³⁵ Latince bir kökten gelen ve Askerlerin efendisi (başkomutan) gibi bir anlamı olan “magister militum” Bizans'ta IV. ve V. yüzyıllar boyunca en büyük generallere (Généraux suprêmes - Supreme generals) verilen bir unvandı. Detaylı bilgi için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s. 341-342.

³³⁶ İmparator Zenon 474 yılında Bizans imparatoru oldu ancak ülke içindeki muhalefetten dolayı 475 yılında tahtını bırakmak zorunda kaldı. Zenon muhaliflerine karşı verdiği mücadeleyi kazanınca 476 yılında tekrar Bizans tahtına çıktı ve 491 yılına kadar Bizans İmparatorluğunu yönetti. Detaylı için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.599; Venning, *Chronology*, s.67; Mitchell, *Roman*, ss.121-123; Vasiliev, *Bizans*, ss.127-132; aynı eser çev: Mansel, ss.129-132.

³³⁷ Kaynaklarda Sophanene şeklinde de geçen bu bölge Fırat kıyısında bir bölgedir. Detaylı bigin için bkz: Umar, *Adlar*, s.743.

³³⁸ Bizans kaynaklarında Anzathene olarak geçen bu bölge günümüzde Elazığ/Harpüt'un güneyi, Hazar Gölünün batı yakınında, bir vadi içindeydi. Ermeniler bu bölge için Anzit, Hanzit, Hanzet adlarını kullanmışlardır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.79.

³³⁹ Murat Suyu kuzeyinde, Bizans İmparatorluğunun bir yönetim bölgesidir. Bu yöreye Ermeniler Haştenk veya Haşteank demişlerdir. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.128.

³⁴⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.225-226; Venning, *Chronology*, ss.79-8; Honigmann, *Bizans*, s.7.

dönemdi. Ermeniler toplu olarak boyunduruğu altında oldukları büyük devletlere aynı dönem içinde isyan etmişlerdi. Bizans'ın dış politikası haricinde Persarmenia'ya yardım etmemesinin ikinci büyük nedeni bu olay olmalıydı. Ayrıca imparatorluğun doğusunda Ermeniler isyan ederken, biraz daha batısında da Isaurialılar da imparatorluğa karşı isyan bayraklarını açmışlardı. Bu isyanın başlamasında Zenon'un imparator olması ve Bizans devlet adamları tarafından bir barbar olarak görülmesi, halk tarafından sevilmemesi ve özellikle İsaerialı komutanlardan olan Illos ile aralarının açılıp ters düşmesi en büyük etkendi³⁴¹.

Anadolu'da başlayan bu isyan yukarıda saydığımız Ermeni beylerinin de katılması isyanın çapını büyütüştü. Altı yıl süren isyan sonucunda Zenon otoritesini tesis ederek isyanı bastırdı ve kendi soyundan olan Isaurialıları cezalandırdı. Ermenileri de unutmayan imparator, Ermenilerin veraset sistemi ile işleyen toprak imtiyazlarını tamamıyla ellerinden alıp, Ermeni ailelerin buldukları topraklara Bizanslı memurlar atayarak bu imtiyazları onlara vermişti³⁴².

Zenon'un bu uygulaması bir cezadan çok Ermeni yönetim sistemini bozup onları imparatorluk bünyesi içinde eritmekti. Tıpkı Sâsânilerin yaptığı gibi politik ve dini açıdan yapılan asimilasyonun politik başlangıcı Bizans İmparatorluğu'nda kendini göstermişti. İleriki süreçte Bizans bu politik anlayışına dini asimilasyonda ekleyecekti. Nasıl ki Sâsânilerin Ermeni kilisesini çeşitli cemaatlere, kiliselere ve Mazdacı zihniyet içerisine sokup yok etmeye çalışması gibi Bizans'da Greek (Ortodoks) kilisesi altında bu işlemi yapmaya başlayacaktı.

3.1.3. İmparator Zenon'un Henotikon Doktrini ve Ermeniler

Efes Konsili'nden sonra Nestoriuscuların görüşlerine karşı yeni bir akım gelişti. Monofizit olarak adlandırılan bu akımın temel felsefesini Apollinaire adındaki Laodicee³⁴³ (Denizli ve civarı) piskoposu geliştirmişti. Ona göre, "*Tanrı ve insan tek bir doğa oluşturan iki kısımdı. Tıpkı normal bir insanın içinde ruh ve*

³⁴¹ Mitchell, *Roman*, s.126-127; Vasiliev, *Bizans*, s.132; aynı eser çev: Mansel, s132-133; Honigmann, *Bizans*, s.7.

³⁴² Grousset, *Ermeniler*, s.226.

³⁴³ Helen dilince Laodike "Halkın Zaferi" anlamına gelen "Laos" ve "Dike" ögelerinden oluşmuştur. Türklerin ağzında bu kelime Lâdik olmuştur. Eski dönemlerden beri Anadolu'nun farklı yerlerinde kullanılan bu yer ismi yukarıda günümüzdeki Denizli ili ve civarını kapsamaktadır. Diğer bölgeler ve detali bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.505.

bedene sahip olduğu gibi".³⁴⁴ Bu akım Hıristiyan dünyasında hızlıca yayılarak – özellikle doğu kiliselerinde – geniş bir kitleye sahip oldu. Bu yayılmadan sonra Monofizit görüşün iki önemli temsilcisi ortaya çıktı. Bunlardan ilki İskenderiyeli Cyrille, ikicisi ise İstanbul patriği Eutyches'ti³⁴⁵.

Monofizit görüşlerin Hıristiyan dünyası üzerinde tartışmalar yaratması ve İznik amentüsünün sorgulanması tekrardan konsillerin toplanmasına neden olmuştu. II. Efes konsili (Latrocinium) ve Kalkedon konsilinde de sapkın ilan edilen Monofizitler, Bizans İmparatorluğu içerisindeki yerlerini İmparator Zenon döneminde alacaklardı.

İmparator Zenon 482 yılında *Henotikon doktrinini* (Birlik ülküsü – Birlik Yasası) adlı bir bildiri yayınladı. Zenon bu doktrini İsa üzerinden doğan görüş ayrılıklarını ve tartışmaları yumuşatmak ve kilisede birliği sağlamak için yapmıştı. Ancak İsa üzerinde söylemlerin belirsiz kalması Nestoriuscuları çok hoşnut etmedi ve Henotikon doktrinine pek sıcak bakmadılar. Çünkü bu doktrinde İsa'nın şahsında hem insani hem de ilahi vasfın birleşmesi konusunda hiçbir öğretiyeye karşı gelmeden orta yolu bulmak vardı. Bundan dolayı Henotikon Doktrini üç konsilinde kararlarını onayladı. Bu durum her halükarda Monofizitlerin lehinde sonuçlanmıştı³⁴⁶.

Peki, Ermeniler bu tartışmaların ve Henotikon doktrin'inin neresindeydi? Ermeniler Sâsâniler ile amansız bir mücadele içinde boğuşurken bu tarz kristolojik tartışmalardan çok uzaktaydılar, onların öncelikleri kiliselerini Mazdacı zihniyetten kurtarmaktı ve bağımsızlıklarını elde etmekte. V. yüzyılın son çeyreğinde dini ve siyasi özerkliğini kazanan Ermeniler kristolojik tartışmalara bu tarihten itibaren girmeye başlamışlardı. Daha öncede mevzubahis ettiğimiz gibi Kalkedon Konsili'nin hükümlerini tanımayan Ermeni kilisesi Greek kilisesi ile bir zıtlıkta içindeydi. Ayrıca Sâsâniler Ermenileri Mazda dini olmasa da farklı bir dini cemaate bağlama isteğini üstü kapalı olsa da sürdürüyordu. Bu yıllarda Sâsâni ülkesinde Mazda dininden sonra ikinci din Hıristiyanlığın Nesturi koluydu. Özellikle Sâsâniler

³⁴⁴ Aydın Mehmet, "Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İ'tizalleri", *AÜ İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, V, 1982 Ankara, s.153.

³⁴⁵ Aydın, Teslis, s.154.

³⁴⁶ Bettenson, Maunder, Christian, ss.97-99; Vasiliev, *Bizans*, s.133-134 aynı eser çev: Mansel, s.133-134; Yaşar, *Kilise*, s.7-8; Grousset, *Ermeniler*, s.227; Bournoutian, *Ermeni*, s.73; Bournoutian, *Armenian*, s.61-62; Dedeyan, *Ermeni*, s.173; Shepard, *Byzantine*, s.166; Venning, *Chronology*, s.79; Treadgold, *Byzantine*, s.160-161.

Ermenileri bu cemaatin içine itmeye çalışıyordu ki İmparator Zenon Henotikon Doktrini yayınlamıştı. Nesturiliğe karşı da ayaklanan Ermeniler bu doktrini kabul etti ve Ermeni kilisesi Monofizit kilise yapısına bürünen üç kiliseden biri oldu³⁴⁷.

3.1.4. İmparator Anastasios'un İktidarı ve Sâsâniler İle Savaş

İmparator Zenon 491 yılında ölünce yerini alacak bir veliaht olmadığı için tahta sarayın ileri gelen memurlarından olan Anastaisos geçti. Zenon'un dul eşi Ariadre ile evlenen Anastasios altmış bir yaşında Bizans tahtına oturmuştu. Anastasios yönetimi boyunca İmparator Zenon'un politikasını – özellikle Henotikonu – devam ettirdi. Ancak imparatorluk içindeki belli kesimler Anastasios'un iktidarını onaylamadı ve isyanlar tekrar baş gösterdi. Özellikle Zenon döneminde olduğu gibi Isaurialılar tekrardan isyan ettiler ve Anastasios'un iktidarının ilk yedi yılı bu isyanlar ile geçti. Ancak Anastasios kendisine karşı yapılan bu isyanların hepsini bastırarak otoritesini tesis etmeyi başarabilmişti³⁴⁸.

Anastasios döneminin en önemli olayı şüphesiz ki Bizans – Sâsâni savaşlarının başlaması olacaktı. Daha öncede bahsettiğimiz gibi 363 yılında Iulianos'un Sâsâni savaşları sırasındaki ölümünden sonra yerine Iovianos geçmişti ve Sâsâniler ile Bizans'a pahalıya mal olacak olan bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma gereğince iki devlet kuzey sınırlarını ve kafkasyanın güvenliğini Got, Hun vb. gibi kavimlere karşı koruyacaklardı hatta bunun için bir sınır garnizon şehri bile inşa etmişlerdi. İki devlet bu garnizona hem askeri hem de mali yardımda bulunarak Hun akınlarını önlüyorlardı ve sınır güvenliklerini koruyorlardı. Uzun bir süre bu birliktelik iki devlet arasında bir sıkıntıya mahal vermeden devam etmişti. I. Theodosios'un 387 yılındaki anlaşmasından sonra uzun bir barış sürecine giren iki devlet dış politikadaki ortak noktaları olan Hunlara karşı kendilerini koruyabilmeyi. Ancak Bizans İmparatorluğu, İmparator I. Leon döneminde bu garnizona askeri ve mali desteği geri çekmişti. V. yüzyılda Hun akınlarının artması Sâsânilerin sınır garnizonu için Bizans'tan tekrar yardım talep etmesine neden oldu. Ancak Bizans'ın

³⁴⁷ Aydın, Teslis, s.155; Grousset, *Ermeniler*, s.227-228; Chamicii, *Armenia*, ss.324-328; Bournoutian, *Ermeni*, s.73; Bournoutian, *Armenian*, s.62; Shepard, *Byzantine*, s.166.

³⁴⁸ Mitchell, *Roman*, s.128-129; Vasiliev, *Bizans*, s.135 aynı eser çev: Mansel, s.135-136; Venning, *Chronology*, s.82-83; Foord, *Byzantine*, s.46; Treadgold, *Byzantine*, s.164; Norwich, *Bizans*, s.152-153.

batı bölgelerine yönelmesi ve Avrupa'daki barbarlara karşı (Vizigotlar) aldığı önlemler Sâsânilerin istediği yardım talebine engel olmuştu. Sâsâni ülkesinde ise iktidar değişikliğinden dolayı I. Kavâd'ın başa gelmesi ve ülke içindeki isyan ve çekişmeler Sâsânilerin bu sınır garnizonu için tekrardan yardım talep etmesine neden oldu³⁴⁹. İmparator Anastasios'un bu talebi karşılamaması iki taraf arasında savaşın patlak vermesine neden oldu. Sâsâniler Bizans Ermenistan'ı sınırına girerek Theodosiopolis (Erzurum) ve Martyropolis³⁵⁰ (Diyarbakır Silvan)'i yağmaladılar ve Diyarbakır'ı ele geçirdiler. Bizans'ın kurnaz siyaseti ile Hunlar Sâsâni sınırlarına yönelince Sâsâniler Bizans ile yedi yıllık bir anlaşma (505 veya 506) yapmak zorunda kaldı. Ancak Bizans Hun tehlikesine karşı Sâsânilere sınır güvenliği için yıllık 39,600 nomismata vermeyi kabul etti³⁵¹.

Barış yapmak iki devlet için en akıllıca yoldu zira iki devletinde mevcut durumları birbirlerine üstünlük sağlayacak durumda değildi. Bizans'ın kendi iç sorunları ve Avrupa'daki sorunları, Sâsânilerin de Ermeni isyanlarının bıraktığı tahribat ve Hun akınları iki devleti de sarsmaktaydı. Böyle bir ortamda savaşın uzamasını iki devlet de kaldıramazdı. Ancak bu barış geçici bir süreliğine geçerli olacaktı. Artık iki ülke de kendi içlerindeki fitilini ateşlemişlerdi ve bu onların sadece kaçınılmaz sonlarını başlattı. Yaklaşık yüz yıl süren sükûnet dönemi VI. yüzyıla girilmesiyle bitmişti ve Doğu ile Batı arasındaki asıl savaşlar Bizans'ta Iustinianos Hanedanının kurulması ile başlayacaktı.

3.2. Bizans – Ermeni Yakınlaşması ve Ermeni Özerkliğinin Sonu

Uzun yıllar verdikleri mücadeleden sonra Ermeniler Vahan Mimigonyan önderliğinde – 485 yılın da – özerkliklerini kazanmışlardı. Sâsâni hükümdarı Belâş ve sonrasında gelen I. Kavâd ile iyi ilişkiler kuran Ermeniler bu dönemde herhangi

³⁴⁹ Prokopios, *Wars*, s.15; Mitchell, *Roman*, s.130-131; Grousset, *Ermeniler*, s.224; Venning, *Chronology*, s.87; Treadgold, *Byzantine*, s.169.

³⁵⁰ Bizans döneminde Rumlarca “Şehir kenti” anlamına gelen ve günümüzde Diyarbakır'ın Silvan ilçesi için kullanılmış bir yer adıdır. Detaylı bilgi bkz: Umar, *Adlar*, s.550.

³⁵¹ Joshua The Stylite, *The Chronicle of Joshua the Stylite*, çev: William Wright, Cambridge: Cambridge at the University Press, 1882, ss.37-75; Zuqnin, *The Chronicle of Zuqnin (Parts III and IV A.D. 488 – 775)*, ing çev: Amir Hakkak, Canada: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1999, ss. 40-42; Prokopios, *Wars*, ss.15-24; Mitchell, *Roman*, s.132; Grousset, *Ermeniler*, s.224; Uras, *Ermeniler*, s.68; eser in ing, s.287; Dedeyan, *Ermeni*, s.169; Venning, *Chronology*, s.87-88; Foord, *Byzantine*, s.47; Treadgold, *Byzantine*, s.169-170; Honigmann, *Bizans*, s.7-8.

bir telike olmadan rahat bir şekilde yaşıyorlardı. Batı da ise Bizans'ın Henotikon hareketinden sonra Ermenilerin Bizans ile de iyi geçindiği açık bir şekilde görülüyordu. Ancak Vahan Mamigonyan'ın ölümünden sonra işler Ermeniler için iyi gitmemişti. Vahan'ın ölümünün ardından Ermenistan Marzbanlığına kardeşi Vart Badrik Mamigonyan geçti. Bu dönem o kadar ilginçtir ki dönemin kaynakları Vahan'ın ölüm tarihi ve Vart'ın hangi tarihte başa geçtiği hakkında tam bir malumat vermez. Çeşitli görüşlere göre 505 ila 509, 510 ila 511 ya da 513 ila 514 yıllarından birinde Ermenistan marzbanı olmuştu³⁵². Kevork Arslan'a göre ise 503 ila 506 yılları arasında olduğunu iddia ediyor. Netice olarak Vahan'dan sonra VI. yüzyılın başında Ermeni marzban'ı Vart olmuştu.

Vart'ın marzban olduğu bu dönem Ermenilerin Bizans'a tekrardan yakınlaştığı bir dönemdi. Bizans Sâsâniler ile savaşırken Ermeniler I. Kavâd'ın tavizlerine karşı Sâsâni safında durmuşlardı. Ancak Bizans ve Sâsâniler arasındaki barış anlaşması Ermenileri tekrardan din kardeşleri olan Bizans'a yakınlaştırdı. Ayrıca Henotikon'un Ermeni patriği Otmuslu Papken tarafından 506 yılında kabul edilmesi de siyasi yakınlaşmanın yanında dini yakınlaşmayı da sağlamıştı³⁵³.

Ermeni – Bizans yakınlaşmasını Vart'a verilen *Patricius* unvanından da çok rahat bir şekilde anlayabiliyoruz. Bu durum I. Kavâd'ın ve Sâsânili devlet adamlarının da gözünden kaçmamış olmalı ki Vart'ı marzbanlıktan alıp Sâsâni ülkesine sürgüne göndermişlerdi. Sâsânilerin bu müdahalesi Ermenistan'ın özerkliğini kaldırdığının net bir göstergesiydi. Tıpkı V. Behram dönemdeki gibi I. Kavâd'da tekrardan Ermenistan'ı Sâsâni ülkesine bağlamıştı. Ermenilerin için için kötü tarafı başlarında onları tekrar harekete geçirecek bir lider yoktu. Vahan Mamigonyan gibi bir liderin eksikliği Ermenilerin tekrardan bağımsızlık mücadelesi vermesini olanaksız kılıyordu³⁵⁴. Ancak Ermenilerin isyana girişmemelerinin diğer bir sebebi de şu olabilirdi: I. Kavâd daha önceden Ermenilerle olan münasebetleri iyi değerlendirdiği için onların dini özgürlüklerine dokunmamıştı. Aslında Ermenilerin'de tek istediği şey de bu dini özgürlüktü.

³⁵² Grousset, *Ermeniler*, s.225.

³⁵³ Grousset, *Ermeniler*, ss.224-228; Bournoutian, *Ermeni*, s.73; Bournoutian, *Armenian*, s.62; Dedeyan, *Ermeni*, s.173; Shepard, *Byzantine*, s.166.

³⁵⁴ Grousset, *Ermeniler*, s.225.

3.3. Bizans İmparatorluğunda Iustinyan Hanedanlığı (518-602)

İmparator Anastasios doksan bir yaşında ölünce arkasında bir varis bırakmamıştı. Bu boşluktan yararlanan saray muhafızı ve Excubitor³⁵⁵ Kontu (Excubitorium) Iustinosaskeri gücü ile Bizans İmparatorluğu'nun başına geçerek kendi hanedanlığını kurmuştu³⁵⁶. Iustinos ve halefleri VII. yüzyılın başına kadar Bizans İmparatorluğu'nu yöneteceklerdi. Özellikle Iustinus'un yeğeni olan Iustinianus'un başa geçmesi imparatorluğu hem iç hem de dış politika olarak değiştirecekti ve imparatorluğa altın çağını yaşatacağı. Ancak kendinden sonra onun iradesine sahip olmayan yeğeni II. Iustinos geçti. Bu dönem yaşanan sosyal olaylardan dolayı Bizans için kasvetli bir dönem olarak adlandırılmıştı. II. Iustinus'tan sonra evlatlık aldığı üvey oğlu II. Tiberios başa geçti. Kısa süren bir hükümdarlık dönemi geçirdi ve yerini kız kardeşinin kocası Mavrikos aldı. Mavrikos seleflerine göre Iustinianosgibiydi ancak Phokas'ın yaptığı darbe onunda sonunu getirmişti. Phokas Bizans'ta zorba – tirani bir yönetim kurmuştu. Ancak Herakleios'un kendini göstermesi ile Phokas'ta selefleri gibi tarih sahnesine karışacaktı.

3.3.1. İmparator I. IustinosDönemi ve Doğu ile İlişkiler

Anastaisus'un 518 yılındaki ölümünden sonra Leon hanedanlığı tarih sahnesine karışmıştı ve Bizans İmparatorluğu'nun başına altmış bir yaşındaki Excubitor Kontu Iustinosgeçmişti. Dönemin kronikçilerine göre Iustinos okuma-yazma bilmeyen bir kişiydi ve toplumsal statü olarak alt tabakadan gelen birisiydi. Prokopius eserinde ise Iustinos'un cahilliğini şu şekilde anlatıyordu; *Halk diline göre elifbadan habersizdi. Bir Bizanslı için görülmemiş bir şey... Değişmez geleneklere göre, imparatorun taslağını kendi hazırladığı imparatorluk emirlerine imzasını*

³⁵⁵ İmparatorluk muhafızı olan Excubitor, 470 yılı civarında İmparator I. Leon tarafından kurulmuştur. İmparator'un böyle bir muhafız alayını kurmasındaki en büyük neden başkent Konstantinopolis'te artan Germen nüfusuna karşı Slav, Yunan, Isaurialı vb. gibi kavimlerden bir askeri birlik teşkil etmektir. Detaylı için bkz: Bunson, *Roman Empire*, s.204-205.

³⁵⁶ I. Iustinos'un hayatı hakkında en geniş çalışmalardan birini yapan kuşkusuz A. Vasilev'dir. I. Iustinos'un kökeni, doğumu, askeri hayatı ve imparator olana kadarki hayatı için bkz: Vasilev A. Alexander, *Justin The First*, Cambridge: Harvard University Press, 1950, ss. 43-101; Venning, *Chronology*, s.91-92; Prokopios, *Wars*, s.24; Paschale, *Chronicon*, s.103; Norwich, *Bizans*, s.158; Foord, *Byzantine*, s.49; Shepard, *Byzantine*, s.105. Iustinos'un Excubitor konluğuna nasıl getirildiği ve nasıl imparator olduğuna dair bkz: Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, b.5, çev: Orhan Duru, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay, 2015, s.32-33.

koyması gerekiyordu. Allah'tan, Proklos adlı 'quaestor' rütbesindeki başdanışmanı onun yerine uygun önlemler alıyor ve uyguluyordu. Ama bu işlerde imparatorun kendi el yazısının etkisini güven altına almak için sorumlular şöyle davranıyorlardı: İnce ve parlatılmış bir tahta üzerine Latince 'LEGI' delinmişti. Bir kalemi özel mürekkebe daldırıp imparatorun eline veriyorlar, ardından yukarıda anlatılan delik tahtayı alıp imzalanacak belgelerinin uygun yerine koyuyorlar, imparatorun elini tutup, kalemi tahtanın harf biçiminde oyulmuş deliklerinde dolaştırıyorlardı. Böylece imparatorun el yazısı belge üzerinde yer almış oluyor ve bunu alıp gidiyorlardı.³⁵⁷ Prokopios'un verdiği bu bilgilere göre Iustinos belkide çok cahil bir insandı ancak Prokopios'un taraflı tutumunda göz önüne alınırsa verdiği bilgilerin abartı olma ihtimalide vardır. Her ne olursa olsun Iustinus'un askeri kabiliyeti başarı merdivenlerinde yükselmesini sağladı ve Bizans İmparatoru oldu³⁵⁸.

I. Iustinos dönemi Bizans için yeni bir dönem olacaktı. Seleflerinin yaptığı politikaları bırakan I. Iustinos genel olarak yüzünü doğudan batıya çevirmişti. Latince konuşan ve Roma kilisesine sadık bir lider olan I. Iustinos ilk iş olarak İmparator Zenon'un Henotikon doktrini bırakarak tekrardan Kalkedon itikatına yöneldi³⁵⁹. Zenon'un Henotikon doktrini Hıristiyan dünyasında "Acacian Schism" yani doğu ile batı arasındaki bölünmeyi başlatırken I. Iustinos'un Kalkedon itikadına dönmesi doğu kiliseleri ile tamamen ayrılmaya neden olmuştu ve bunların başında Monofizit Ermeni kilisesi geliyordu³⁶⁰.

Kiliselerin ayrışmasından sonra imparatorluk içinde I. Iustinos'a karşı güçlü bir muhalefet kesim oluştu ancak I. Iustinos kanlı bir şekilde bu muhalif kesimi temizledi ve otoritesini sağdı. Leon hanedanlığı döneminde yönetim merkezine yerleşen Isaurialılar bu kanlı temizlikten nasiplerini aldılar ve her iktidar döneminde

³⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz: Prokopios, *Bizans*, s.33-34.

³⁵⁸ Mitchell, *Roman*, s.132-133; Vasiliev, *Bizans*, s.157 aynı eser çev: Mansel, ss.164; Vasiliev, *Justin*, ss.68-85; Foord, *Byzantine*, s.49; Shepard, *Byzantine*, s.105-106.

³⁵⁹ Zuqnin, *Chronicle*, s.49; Vasiliev, *Justin*, ss.132-253; Mitchell, *Roman*, s.133; Vasiliev, *Bizans*, s.159 aynı eser çev: Mansel, s.167; Shepard, *Byzantine*, s.166-167; Venning, *Chronology*, s.93; Treadgold, *Byzantine*, ss.171-175.

³⁶⁰ I. Justinus'un dini politikası hakkında detaylı bilgi için bkz: Vasiliev, *Justin*, ss.132-253; Mitchell, *Roman*, s.133; Vasiliev, *Bizans*, s.159 aynı eser çev: Mansel, s.167; Shepard, *Byzantine*, s.166-167; Treadgold, *Byzantine*, ss.171-175.

olduğu gibi I. Iustinos da kendi yakınları olan İlyricumluları imparatorluk kademelerine yerleştirdi ve otoritesini güçlü bir Şekilde tesis etti³⁶¹.

I. Iustinos dış siyasette ise iktidarının ilk dönemlerinde batı'daki Ostrogot ve Vizigotlar ile meşguldu. Doğuda ise 505 (veya 506) yılında Sâsâniler ile yapılan barıştan sonra ilişkiler bu dönemde de çok iyi gitmişti taki Lazicia Kralı Tzak Konstantinopolis'e gelip vaftiz olana kadar. Lazicia bölgesi genel olarak Sâsâni protektorası altında kalan bir bölgeydi. Tzak'ın Hıristiyan olması yönünü Batı'da Hıristiyanlığın hamisi olan Bizans'a çevirmesine neden olmuştu ve bu durum Lazicia'nın Bizans protektorası altına girmesi demek oluyordu³⁶².

Aynı yıllarda Sâsânilerin Mazdacı baskına maruz kalan İberya kralı Gurgenes'de Bizans protektorası altına girmek istiyordu. I. Iustinos, Gurgenes'e protektora sözü vererek onu himayesi altına aldı. Lazicia'dan sonra İberya'nın da Bizans protektorası altına girmesi Sâsânileri oldukça fkelenirdi ve I. Kavad İberya zerine birliklerini yolladı. İberya'ya yapılan bu saldırı bir anlamda onun hamisi olan Bizans'a yapılan bir saldırıydı. I. Iustinos bu saldırı zerine Sittas ve Belisarios adlı iki komtanını Perslerin zerine yolladı. Böylece I. Iustinos'un iktidarının son yıllarında Bizans – Sâsâni savaşları başlamış oldu ve bu savaş I. Iustinos'un yeğeni Iustinianos döneminde de devam eden uzun soluklu savaşlar olacaktı (527-532)³⁶³.

3.3.2. İmparator Iustinianos Dönemi

Birçok Bizans tarihçisine göre İmparator Iustinianos Bizans'a altın çağını yaşatmış bir lider, kimi kronikçi ve tarihçiye göre ise imparatorluğun çöküşünü ve yozlaşmasına neden olan bir liderdi. Ancak şurası kesinki Iustiyan hanedanlığı içindeki en parlak dönem İmparator Iustinianos dönemiydi. Çeşitli sıkıntılar, çalkantılar ve uzun süren savaşlarla geçen bir dönem olsa da selef ve haleflerine kıyasla imparatorluğun hala ayakta olduğu bir dönemdi.

³⁶¹ Mitchell, *Roman*, s.133; Vasiliev, *Justin*, ss.102-131.

³⁶² Prokopios, *Wars*, s.26; Paschale, *Chronicon*, s.106; Vasiliev, *Justin*, ss.254-268; Venning, *Chronology*, s.94; Treadgold, *Byzantine*, s.176-177; Grousset, *Ermeniler*, s.230.

³⁶³ Prokopios, *Wars*, s.27-28; Paschale, *Chronicon*, s.106-107; Vasiliev, *Justin*, ss.269-274; Venning, *Chronology*, s.97-98; Treadgold, *Byzantine*, s.177-178; Grousset, *Ermeniler*, s.230; Dedeyan, *Ermeni*, s.170.

3.3.2.1. Sâsâniler ile Ebedi Barış

Iustinianos 527 yılında tahta çıktığında kendinden önceki ve kendisinden sonra gelecek olan imparatorlara nazaran çok şanslı bir şekilde tahta çıkmıştı. I. Iustinos'un sağladığı güvenli ortamda imparator olan Iustinianos otoritesini rahat bir şekilde tesis edebilmişti. Iustinianos döneminin ilk yıllarında imparatorluk içindeki en önemli sorun dini meselelerdi. İki yüz yılı aşan bir süredir Hıristiyanlığı resmi din olarak benimseyen Bizans tamamıyla dini bir uyum sağlayamamıştı ve imparatorluk içerisinde pagan kalıntıları ve farklı mezheplere/görüşlere inanan topluluklar vardı. Ancak din bir iç sorun olduğu kadar Bizans için önemli bir dış meseleydi çünkü Hıristiyan dininin hamisi olarak kendini gösteren Bizans yayılcı siyasetini din ile entegre ederek genişliyordu. Doğu bölgesinde Bizans protektorasına girmek isteyen Lazicia ve İberya kralları din vastıtasıyla Bizans'ı Sâsâniler ile karşı karşıya getirmişti. İmparator Iustinos döneminde başlayan savaş İmparator Iustinianos döneminde de ateşli bir şekilde devam ediyordu³⁶⁴.

İmparator Iustinianos iktidarın ilk yıllarında Sâsânilere karşı sert ve saldırgan bir politika benimsemişti. Bu durumu en iyi doğu komutanı Belisarius'a Mindouos'da³⁶⁵ yeni bir tahkimat inşa ettirmesinden anlıyoruz. Sâsâniler bu tahkimata müdahil olunca Bizans bunu *casus belli* (savaş nedeni) olarak gördü. Her şey İmparator Iustinianos'un istediği gibi gelişti ve 529 yılında Dara³⁶⁶ bölgesinde Sâsâniler ile bir savaş yapılmıştı. Savaş Bizans'ın lehine sonuçlandı ancak kesin bir anlaşma veya barış yapılamadığından iki ülke arasında çatışmalar tekrardan devam etti³⁶⁷.

531 yılı sonunda Sâsâni İmparatoru I. Kavâd öldü ve yerine oğlu I. Hüsrev Enûşirvân (Anûşirvân) geçti. 532 yılı iki hükümdar içinde pek hayırlı olmamıştı. Sâsâni ülkesinde bir gelenek haline gelen iktidar değişimi sonrası iç isyan I. Hüsrev

³⁶⁴ Prokopios, *Wars*, s.28-29; Mitchell, *Roman*, s.140; Venning, *Chronology*, s.97; Treadgold, *Byzantine*, s.178.

³⁶⁵ Kale-i Mindos olarak da geçen bölge günümüzde Konya ilinin Eğrelî ilçesini kapsamaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.365.

³⁶⁶ Mardin'in güneydoğu ilerisinde bulunan bir bölgedir. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.203.

³⁶⁷ Prokopios, *Wars*, s.29; Evan James Allan, *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, London: Greenwood Press, 2005, s.49; Mitchell, *Roman*, s.141; Treadgold, *Byzantine*, ss.178-180; Grousset, *Ermeniler*, s.230.

döneminde de baş göstermişti³⁶⁸. Bizans'ta ise Maviler ve Yeşiller olarak adlandırılan gruplar Nika isyanını başlatmıştı³⁶⁹. Bu kargaşa içerisinde iki ülke savaştan bir netice alamayacaklarını anlayınca “*ebedi barış*” (pax sine fine) adını verdikleri bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre; Bizans işgal ettiği kaleleri iade etti, buna karşılık Sâsâniler Lazicia üzerindeki iddialarından vazgeçti, İberya'ya iki ülke'nin protektorası için seçim şansı verildi, Ermenistan (Persarmenia) ise Sâsâni protektarası altında kaldı. Bizans Mindouos'tan vazgeçti ancak Dara bölgesindeki konumunu muhafaza etti. Ayrıca Bizans Kafkasya güvenliği için Sâsânilere kefalet ödemeyi de kabul etti³⁷⁰.

3.3.2.2. Iustinianos Reformu ve Bizans Ermenistan'ın Yeniden Şekillenışı

İmparator Iustinianos Sâsâniler ile barış yaptıktan sonra imparatorluğun doğu bölgesinde sukûneti bir nebze sağlayabilmişti. İmparatorluğun doğusunda Bizans hâkimiyetinin kalıcılığını sağlayabilmek için Ermeniler çok önemli bir rol oynuyordu. İmparator Iustinianos bu durumu çok iyi bildiğinden iktidarı döneminde Ermenilerin yaşadığı topraklar üzerinde bazı reformlar yapmıştı. 18 Mart 536 tarihinde çıkarttığı bir kanunla Bizans Ermenistanı'nın idari şeklini yeniden yapılandırdı. Buna göre; Theodosiopolis (Erzurum), Baiberdon (Baiberd)³⁷¹, Satala/Sadala³⁷², Nikopolis, Trabzon ve Kerasountos/Kerasous³⁷³ bölgelerini kapsayan *Armenia Prima*; eski Kapadokya'nın bir kısmıyla, Sebasteia³⁷⁴, Komana ve

³⁶⁸ Sebeos, *History*, s.9; Prokopios, *Wars*, s.56; Venning, *Chronology*, s.99-100; Foord, *Byzantine*, s.55-56.

³⁶⁹ Nika ayaklanması hakkında detaylı bilgi için bkz: Evan, *Justinian*, ss.15-20; Venning, *Chronology*, s.100; Foord, *Byzantine*, ss.57-65.

³⁷⁰ Zuqnin, *Chronicle*, s.74; Prokopios, *Wars*, s.57-58; J.F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century –The Transformation of a Culture –*, b.4, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s.20; Mitchell, *Roman*, ss.141-143; Venning, *Chronology*, s.101; Treadgold, *Byzantine*, s.180-181; Grousset, *Ermeniler*, s.230; Bournoutian, *Ermeni*, s.75-76; Bournoutian, *Armenian*, s.63-64; Dedeyan, *Ermeni*, s.170; Foord, *Byzantine*, s.56-57; Shepard, *Byzantine*, s.167.

³⁷¹ Bayburt'un İmparator Justinianus dönemindeki adının, Procopius'da kullanılan biçimidir. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.148.

³⁷² Satala ya da Sadala (Sandala) olarak geçen bu bölge günümüzde Gümüşhane ilinin Kelkit ilçesinin güneydoğu bölgesini kapsamaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.712.

³⁷³ Bugünkü Giresun ilinin eski dönemlerdeki adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.420.

³⁷⁴ Helen dilinde Sebastos yani Augustus, Roma İmparatoru anlamına gelen ve günümüzdeki Sivas ilini kapsayan bölgenin adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.716.

Zela'yı³⁷⁵ kapsayan *Armenia Secunda*; Melitene³⁷⁶ , Arga³⁷⁷ ve Kapadokya'nın bazı şehirleri olan Arabissos³⁷⁸ (Yarpuz), Kokoussas³⁷⁹ (Göksün) ve Komana Khrysa'yı (Şahr)³⁸⁰ kapsayan *Armenia Tertia*; Martyropolis (Miyafarikin/Silvan), Sophene, Azitene, Balabitenne³⁸¹ , Asthianene'yi kapsayan *Armenia Quarta* oluşturulmuştu³⁸² .

Sayıdığımız bu bölgeler önceleri Ermeni aileleri tarafından veresat yoluyla yönetilebiliyordu ancak bu kanunla Ermeni aileleri'nin veraset sistemi kesin olarak ortadan kalkmıştı ve merkezi atama ile Bizanslı devlet adamları bölgelere atanmıştı. Bu dört yönetim bölgesinin başında *Magister Militium Armeniae* unvanıyla komutan Sittas bulunuyordu. İmparator Iustinianos'un bacanağı olan Sittas çok geniş yetkilerle Ermenilerin bulunduğu toprakları yönetiyordu öyle ki bulunduğu konum Avrupa'daki *eksarklar*³⁸³ ile aynı konumdaydı. Bu idari sistem Ermeniler için olumsuz olsa da doğu güvenliği için önemliydi. Sâsânilere karşı Ermenileri yanında tutması gerektiğini bilen İmparator Iustinianos, Sittas'tan sonra *Magister Militium Armeniae* olarak Mamigonyan ailesinden Hamazasp Mamigonyan'ı atadı. Bizans imparatorluğu ve politikası için önemli bir atamayı çünkü Mamigonyan ailesi feodal Ermeni beyleri arasında en güçlü olanıydı ve Persarmenia'nda Sâsânilere karşı söz sahibi olabilmiş bir aileydi. Böyle güçlü bir ailenin Bizans Ermenistanı'nın valisi olması Persarmenia ile ilişkileri daha da güçlendirebilir hatta oradaki Ermenileri'de tekrar Bizans protektorasına çekebilirdi. Sittas'un valiliği döneminde Ermenilerin

³⁷⁵ Günümüzdeki Tokat iline bağlı ilçe merkezi olan Zile'nin Roma/Bizans dönemindeki adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.825.

³⁷⁶ Roma ve Bizans dönemlerinde günümüzdeki Malatya/Battalgazi kasabası yerinde bulunan kentin yakın çevresine verilen addır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.561.

³⁷⁷ Günümüzdeki Malatya iline bağlı ilçe merkezi olan Akçadağ kasabasının tarihsel adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.99.

³⁷⁸ Şimdiki Kahramanmaraş'ın ilçelerinden olan Afşin'in yerinde bulunan ilkçağ kenti. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.91.

³⁷⁹ Latince'de Cocussos olarak adlandırılan bu bölge Anadolunun Kataonia bölgesinde ilkçağ kentidir ve şimdi, Kahramanmaraş'ın ilçelerinden olan Göksundur. Detaylı bilgin için bkz: Umar, *Adlar*, s.452.

³⁸⁰ Kappadokia'nın güneyinde, Kataonia bölgesindeki Komana şimdiki Adana'nın Tufanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı Şar Köyü ile iç içe olan bölgedir. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s. 458.

³⁸¹ Günümüzde Elazığ ile Çapakçur/Bingöl arasındaki Palu yöresidir. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.149.

³⁸² Grousset, *Ermeniler*, s.230-231; Bournoutian, *Ermeni*, s.76; Bournoutian, *Armenian*, s.64-65; Dedeyan, *Ermeni*, s.170-171; Shepard, *Byzantine*, s.167; Honigmann, *Bizans*, s.14-15.

³⁸³ Doğu imparatorları (Bizans) adına İtalya ve Afrika'da bulunan valilere verilen bir unvan.

Sâsânilere karşı savaşmak için Bizans ordusuna gönüllü olarak katılmak istemeleri bu durumu güzel bir şekilde açıklıyordu³⁸⁴.

3.3.2.3. Bizans Ermenistanı'nda İsyan ve Sâsâniler ile Savaş

İmparator Iustinianos'un Ermenistan üzerinde uyguladığı refomlar ve politik düşünceler ne yazık ki uzun soluklu olmadı. Magister Militium Armeniae Hamazasp Mamigonyan, muhbir olan Acacius tarafından Sâsâni casusu olarak suçlandı. Hamazasp Mamigonyan ne olduğunu anlayamadan imparatorun gazabına uğrayarak öldürüldü. İmparator tarafından Magister Militium Armeniae görevine Acacius getirildi ancak onun despotik yönetimi Ermeniler arasında bir infiale yol açtı ve halk Acacius'u katletti. Giderek artan Ermeni isyanını önlemek için imparator eski Magister Militium Armeniae olan komutan Sittas'ı görevlendirdi ancak Sittas'ta isyan sırasında Ermeniler tarafından öldürüldü. Sittas'ın ölümü üzerine görevi devir alan Bouzes sert davranışlarından dolayı Ermeni asilerin içine bir korku saldı ancak bu seferde Ermeniler Sâsâni İmparatoru I. Hüsrev'den yardım talep ederek tekrar Bizans ile Sâsânileri karşı karşıya getirmişlerdi³⁸⁵.

Sâsâniler, Bizans' karşı Ostrogotların yardım taleplerini kabul ederek 532 yılında yapılan *edebi barış*'ı bozmuş oluyorlardı. Bunun üzerine Ermeni olaylarının da patlak vermesi iki güç arasında savaşı kaçınılmaz kılmıştı. I. Hüsrev Bizans topraklarını hem Karadeniz'de Lazicia'ya hem de Akdeniz'de Antakya'ya kadar işgal etmişti. Bizans, Sâsâni ilerleyişini durdurmak için İtalya'da bulunan eski doğu komutanı Belisarius'u tekrardan doğuya gönderildi ancak Bizans'ın gücü Sâsânileri durduracak bir durumda değildi. İki ülkenin yorgunluğu 555 yılında bir ateşkes yapılmasına neden oldu. Bu ateşkes 562 yılında yerini tekrardan bir barış antlaşmasına bıraktı³⁸⁶. Dara Antlaşması olarak adlandırılan bu antlaşmaya göre; Bizans her yıl Sâsânilere 60.000 aurei (altın) ödeyecekti ve bunun karşılığında Sâsâniler Lazicia bölgesinden çekileceklerdi ve işgal ettikleri yerleri Bizans'a

³⁸⁴ Grousset, *Ermeniler*, s.231-232; Dedeyan, *Ermeni*, s.171.

³⁸⁵ Grousset, *Ermeniler*, s.232; Treadgold, *Byzantine*, ss.192-213; Foord, *Byzantine*, s.71-72.

³⁸⁶ Vasiliev, *Bizans*, s.168-169 aynı eser çev: Mansel, s.176-177; Norwich, *Bizans*, ss.185-212; Grousset, *Ermeniler*, s.232; Bournoutian, *Ermeni*, s.77; Bournoutian, *Armenian*, s.63; Dedeyan, *Ermeni*, s.172; Venning, *Chronology*, ss.107-118; Haldon, *Byzantium*, s.20; Honigmann, *Bizans*, s.17-18.

bırakacaklardı. Bu madde Sâsânilerin Karadeniz üzerindeki politikasından vazgeçmesi demek oluyordu. Bizans her zaman olduğu gibi dini politikası gereği Sâsâniler'den tebası altındaki Hıristiyan topluluklara dini özgürlük talep etti. Bu madde başta Ermeniler olmak üzere Lazicia ve İberya'yı da ilgilendiren önemli bir maddedir³⁸⁷.

Sonuç olarak İmparator Iustinianos, Ermeniler üzerinde hedeflediği politikasını istediği gibi gerçekleştiremedi. Bunun yanında Ermenilerin ise Bizans siyasetine karşı isyanı ve Sâsânilerden beklentileri boş çıkmıştı. Ancak İmparator Iustinianos Bizans Ermenistanı'ndaki Ermenilerin feodal düzenini bozarak onları İmparatorluk içinde eritmeye çalıştı. İsyân eden Ermenileri imparatorluğun farklı coğrafyalarına zorunlu göçe tabi tuttu ve onların yerine Balkanlardan ve Karadeniz'in kuzeyinden gelen çeşitli kavimleri yerleştirerek bölgenin demokrafik ve etnik yapısıyla oynadı. Persarmenia'da ise durum farklı değildi. Ermeni özerkliğinin kaldırılmasından sonra Ermenilerin başına gelen marzbanlar (bunların sırası belli değildir; Guşnap Behrâm 548'den önce veya 552-554 tarihlerinde, Tan-Şâpûr 548-552 veya 554-560 tarihlerinde, Varaztad 558 veya 560-564³⁸⁸) tıpkı Bizans'ın izlediği siyaset gibi onlarda Ermenileri kendi kültürleri içine eritmeye çalışıyorlardı. Özellikle marzban Tan-Şâpûr zamanında Sâsânilerin Mazdacı baskıları Ermenistan üzerinde tekrar belirmeye başlamıştı ancak Ermenilerin tekrardan bir dini mücadele verecek ne güçleri ne de yol gösterecek bir liderleri vardı.

3.3.3. Iustinianos'un Halefleri

İmparator Iustinianos dönemi genel hatları ile imparatorluk için iyi bir dönemdi. Ancak her devlette olduğu gibi büyük liderlerin halefleri bırakılan mirası selefleri gibi taşıyamaz ve ileri götüremez. Iustinianus'un halefleri olan II. Iustinos(565-578), II. Tiberios (578-582), Mavrikios (Maurikios – 582-602) ve kısmi

³⁸⁷ Vasiliev, *Bizans*, s.168-169 aynı eser çev: Mansel, s.176-177; Norwich, *Bizans*, s.212-213; Grousset, *Ermeniler*, s.232; Treadgold, *Byzantine*, s.213.

³⁸⁸ Grousset, *Ermeniler*, s.232-233. Dara Antlaşması hakkında detali bilgi için bkz: Ersoy Tolga, "Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları Arasında Akdedilen Dara Antlaşması'ndaki İktisadî Hükümlerin Değerlendirilmesi", *History Studies*, vol.7, March 2015, ss.1-10.

olarak Phokas (602-610), İmparator Iustinianos'un bıraktığı bu mirası taşıyamadılar ve hanedanın sonunu getirdiler³⁸⁹.

II. Iustinos döneminde yaşanan batıda İtalya, doğuda Sâsâni sorunu ve üzerine Bizans'ı mahveden salgın hastalık imparatorluğun zayıf düşmesinde büyük bir rol oynamıştı. II. Iustinos'un halefi olan II. Tiberios ise dört yıl gibi kısa bir süre tahta kalmıştı ve iktidarı döneminde ise doğu sorunu ile ilgilenmişti. Mavrikios dönemi seleflerine göre her açıdan İmparator Iustinianosdönemine benzemektedir. Askeri kabiliyeti onu diğer imparatorlardan ayırıyordu ancak Phokas'ın isyani sonucu tahtan indirilmişti. Bu olay Iustinian hanedanının sonunu getirerek Bizans İmparatorluğu'nun başına bir tiranın geçmesine neden olmuştu ki Phokas'ın Mavrikios'a yaptığı yetenekli bir komutan olan Herakleios'da Phokas'a yaparak Bizans tarihinde yeni bir dönem yaratacaktı.

3.3.3.1. Ermeni İsyanı ve Bizans-Sâsâni Savaşı

İmparator Iustinianos'tan sonra tahta çıkan II. Iustinos doğu ile ilişkilerini başta barış doğrultusunda devam ettirmek istemişti. Hatta selefi döneminde Sâsâniler ile yapılan barış anlaşması 569 yılında yenilenmişti. Ancak 572 yılına gelindiğinde iki ülke arasında tekrardan bir çatışma baş gösterdi. Bu savaşın nedeni Sâsânilere verilen yıllık para gösterilir ancak durumun iç nedeni çok farklıdır³⁹⁰.

Sâsâniler 564 yılında Ermenistan'a Suren adında yeni bir marzban atadı. Bu marzban geçmişten hiç ders almamış gibi Ermeniler üzerinde tekrardan bir dini asimilasyon politikasına girişti. Bu politika I. Hüsrev Enûşirvân'ın dini politikasına karşı bir tutumdur. I. Hüsrev'in dini politikası tebasın'daki her kesime ılımlı bir şekilde yaklaşma politikasıydı. Ancak marzban Suren bu politikayı çığneyerek Ermenistan'da bir infiale yol açacaktı. Suren, Ermenilerin isyan edeceğini bildiği için Manuel Mamigonyan'ı öldürtmüştü. Bu başta akıllıca bir hareketti çünkü Ermeni cephesinin savunucusu her zaman Mamigonyan ailesiydi ve bu ailen çıkan askeri kabiliyeti yüksek kişiler Ermenilere önderlik ediyordu. Ancak marzban Suren'in akıl edemediği bir şey vardı o da Manuel'in kardeşi II. Vartan Mamigonyandı. Ermeniler

³⁸⁹ Haldon, *Byzantium*, s.31.

³⁹⁰ Mitchell, *Roman*, ss.434-435; Bournoutian, *Ermeni*, s.77; Bournoutian, *Armenian*, s.65-66; Treadgold, *Byzantine*, s.222; Norwich, *Bizans*, s.221; Foord, *Byzantine*, s.87; Shepard, *Byzantine*, ss.123-125

onun önderliğinde tekrardan Sâsânilere dini bir isyan başlattı. Bu isyanda Ermeni kilisesinin lideri II. Hovhannes Kağegyan'da II. Vartan'ın Mazdacılara karşı isyanında onlara büyük bir destek veriyordu. II. Vartan ve patrik II. Hovhannes topladıkları birlikler ile Arşad'dan Dıvin'e doğru yürüyerek marzban Suren'i ve din adamlarını katlederek ateş tapınaklarını yıktılar. Ermenilerin bu kalkışmasına karşı hemen misilleme yapan Sâsâniler ordularını Ermenistan'a doğru harekete geçirdi. Sâsânilerin devasa orduları ile çarpışabilecek bir kuvveti olmayan Ermeniler ya dağlara kaçıp gerilla savaşı yapacak ya da çevresindeki komşularından ve din kardeşlerinden yardım isteyecekti. Her zaman olduğu gibi Ermeniler ilk olarak mensup buldukları dinlerinin hamisi olan Bizans'tan yardım talep ettiler. O sıralarda Bizans'ın imparatoru olan II. Iustinos Ermenilerin bu yardım talebini kabul etti. İmparator, Sâsânilere verilen yıllık vergiyi bahane göstererek tekrardan doğu ile batı'nın savaşını başlatmış oldu. Konstantinopolis'e gelen bir Sâsâni elçisine Ermenileri protektorası altına aldığını söyleyen imparator Sâsânilere karşı açıkça meydan okuyordu. Ermenilerin sadakat yemininden sonra Bizans orduları Ermenistan'a (Persarmenia'ya) girdi ve Sâsâni birliklerini Dıvin'den çıkarmayı başardılar³⁹¹.

Bizans – Ermeni ilerleyişini durdurmak isteyen Kral I. Hüsrev, Mihran Mihrevantag adındaki bir komutanını yaklaşık 20.000 kişilik bir ordu ve sayısız fillerle Ermenistan'a yolladı. Ermenistan'a giren Sâsâni orduları Daron'daki Kahalamakhink (Khağamakh) ovasında bozguna uğradı. İlk bozgunun ardından tekrar Ermenistan'a giren Sâsâniler bu kez Golon (Koğon) Mihran adındaki bir komutan ve mahiyetindeki 20.000 adam ve sayısız filler ile Ermenilerin üzerine geldi.³⁹². Ancak Golon Mihran hakkında verilen bilgiler parçalı ve eksik olduğundan Ermeniler ile yapılan savaşın detaylarından eksik kalıyoruz³⁹³. Ayrıca Sepeos'un kroniğini değerlendiren René Grousset ve Parvaneh Pourshariati gibi müverrihler Mihran Mihrevantag ve Golon Mihran'ın aynı kişiler olabileceklerini de söylemektedir³⁹⁴ ki

³⁹¹ Grousset, *Ermeniler*, s.234-235; Chamicci, *Armenia*, s.335-336; Bournoutian, *Ermeni*, s.71; Bournoutian, *Armenian*, s.66; Dedeyan, *Ermeni*, s.177.

³⁹² Sebeos, *History*, s.10.

³⁹³ Grousset, *Ermeniler*, s.236.

³⁹⁴ Sebeos, *History*, s.10-11; Pourshariati, *Sâsânian*, s.103; Grousset, *Ermeniler*, s.236.

iki komutanında birliklerinin sayısı ve savaştıkları bölgelerin aynı olmaları bu savı doğrular nitelikte kılmaktadır.

Bizans'a bakacak olursak, İmparator II. Iustinos'un ölmesi, uzayan çatışmalar, Dara ve Nisibis'in kaybedilmesi Bizans'ı hayli yorgun düşürmüştü. Daha fazla savaşı kaldıramayacak olan Bizans, Sâsâniler ile ataşkes için müzakerelerde bulundu ve 45.000 altın ödemesi karşılığında Sâsâniler ile 574 yılında tekrardan bir barış yapıldı. Çok uzun sürmeyen bu barış 575 yılında yerini tekrardan savaşa bıraktı. Sâsâni Kralı I. Hüsrev orduları ile birlikte Ermenistan üzerinden Bizans topraklarına girerek Sebasteia (Sivas)'a kadar giderek bu şehri yakıp yıktı. Bizanslı komutan Iustinianus, Ermeni lideri II. Vartan Mamigonyan ile Sâsânilerin bu saldırısı karşısında duramayınca Melitene (Malatya) bölgesine çekildi. Malatya'ya gelen Sâsâni orduları buradaki Malatya Ovası'nda Bizans ve Ermeni ordusu ile iki gün süren büyük bir muharebe gerçekleştirdiler. İkinci günün sonunda büyük bir darbe alan Sâsâniler, Bizans ordularının önünden hızlı bir şekilde geri çekilerek kaçmaya başladılar (576). Sepeos'un verdiği bilgilere göre; Sâsâniler Fırat Nehri'ne doğru çekildiler ama nehir suları yükseldiğinden dolayı birçok kişi nehrin sularına kapıldı ve İmparator I. Hüsrev bir avuç adamı ve filleri ile ülkesine geri döndü³⁹⁵.

Sâsânilerin bu hezeyanını Ermeniler kendileri açısından bir fırsata çeviremediler. Daha doğrusu bu konuda bir teşebbüste bile bulunmadıkları görünüyor. Sâsânilerin aldığı bu ağır darbe Ermenilerin bağımsızlığını sağlayabilirdi ancak Ermenilerin kendi bağımsızlıkları için herhangi bir harekette bulunmadıkları görünüyor. Bunun en büyük nedeni Ermeni feodalleri arasında birlik ve beraberliğin olmayışı ve bir tarafın Bizans diğer tarafın Sâsâni protektorası altına girmek istemesiydi.

Bizans'ın ve doğal olarak Ermenilerin galibiyetini hazmedemeyen İmparator I. Hüsrev 577 yılında Tahm-Hüsrev adındaki bir komutanını büyük bir ordu ile Bizans ve Ermenilerin üzerine gönderdi. Bizans'ın karşısında birçok başarı kazanan Tahm-Hüsrev Theodosiopolis ve çevresindeki birçok yeri ele geçirdi. Sâsânili komutanın bu başarısı ünlü Bizans komutanı Mavrikios'un bu bölgeye gelişine kadar

³⁹⁵ Grousset, *Ermeniler*, s.237; Treadgold, *Byzantine*, ss.222-224; Foord, *Byzantine*, s.87-88; Honigmann, *Bizans*, ss.18-20; Bournoutian, *Ermeni*, s.71; Bournoutian, *Armenian*, s.66; Dedeyan, *Ermeni*, s.177-178.

sürdü. Mavrikios Theodosiopolis'i Sâsânilerden geri aldı ve Sâsânili komutan Tahm-Hüsrev'in geri çekilerek ülkesine geri dönmesini sağladı³⁹⁶.

3.3.3.2. Bizans ve Sâsâni ülkesinde Taht Değişikliği

İmparator II. Iustinos 578 yılının Ekim ayında ölmeden önce galip geldikleri Sâsânilerle bir müzakere yapıyordu. Bu müzakereye göre Bizanslılar, Dara bölgesine karşılık İberyâ, Persarmenia'yı ve Arzanene'den vazgeçiyorlardı. Ancak hem II. Iustinos'un ölmesi hem de müzakereler sırasında I. Hüsrev'in ölmesi bu anlaşmayı geçerli kılmadı. İki liderinde halefleri olan II. Tiberios ve IV. Hürmüz müzakereleri devam ettirmek yerine savaşmayı tercih ettiler. Özellikle Sâsâni İmparatoru IV. Hürmüz daha saldırgan bir politika ile Bizans'a Mezopotamya üzerinden savaş başlattı. Sepeos'un verdiği bilgilere göre Bizans ile çarpışan komutanlar Ermenistan marzbanlarıydı. Sepos kroniğinde üç Ermeni marzbanından bahseder; İlki Varaz – Vzür ya da Varaz –Vuzurg'dur. 580-581 yıllarında Ermenistan'da marzbanlık yapmış ve Otmus (Vanant) köyünde yapılan bir çarpışmada Bizans'a karşı galip gelmişti. İkinci olarak gelen Asbed (Aspahbadh) Pehlevi 581-582 yıllarında Ermenistan marzbanlığı yapmış ve Şırag bölgesindeki bir çarpışmada Bizans'a karşı üstün gelmişti. Üçüncü olarak gelen marzban Frahat (Hırahad) 581 – 587 yılları arasında Ermenistan marzbanlığı yapmış ve Nisibis bölgesinde Bizanslılara karşı galip gelmişti³⁹⁷.

Bizans İmparatorluğu bu çarpışmalarda mağlup olsa da sonuçları gereği çok büyük önem arz eden bir şey değildi ve Bizans'ı etkilememişti. Burada etkilenen kesim şüphesiz ki Ermenilerdi. İmparator II. Iustinos döneminde yapılan ateşkeste (574) Bizans tarafından yalnız bırakılan Ermeniler imparatorun iktidarının son yılında – özellikle Arzanene bölgesindeki Ermeniler – Kıbrıs'a sürülmüşlerdi. İmparator II. Tiberios döneminde yapılması düşünülen ama yapılamayan barış anlaşmasında ise Bizans Dara karşılığında Persarmenia'yı Sâsânilere bırakıyordu devamında gelişen savaş zaten Ermeni topraklarında vuku bulmuştu ve Ermeniler Sâsâniler tarafından ezici bir şekilde yenilmişlerdi. İsyancı Ermenilerin başı olan II.

³⁹⁶ Grousset, *Ermeniler*, s.238; Treadgold, *Byzantine*, s.224-225; Honigmann, *Bizans*, s.20-21; Dedeyan, *Ermeni*, s.178.

³⁹⁷ Sebeos, *History*, s.11-12; Grousset, *Ermeniler*, s.238; Treadgold, *Byzantine*, s.225; Shepard, *Byzantine*, s.125; Honigmann, *Bizans*, ss.21-23.

Vartan Mamigonyan mahiyetindeki kişiler ile Bizans sınırına geçti ve imparatorun hizmetine girdi. Bu aslında Ermeniler için bir sürgündü. Bizans Anadolu'suna sığınan Ermeniler, Bizans sarayı tarafından Mysia'daki³⁹⁸ Pergamon³⁹⁹ bölgesine iskân ettirildi⁴⁰⁰.

3.3.3.3. İmparator Mavrikios Dönemi

İmparator II. Tiberios 5 Ağustos 582'de öldüğünde tahtını devir alacak bir erkek varis yoktu. Onun yerini kız kardeşinin eşi olan Mavrikios aldı⁴⁰¹. Birçok tarihçiye göre II. Tiberios'un ölümü Iustinyan hanedanlığının sonuydu ancak II. Iustinos'un da II. Tiberios'u evlatlık aldığı düşünülürse Mavrikios'un saltanatı Iustinyan Hanedanlığının devamı sayılabilirdi. İmparator Mavrikios mizacı ve genel özellikleri gereği seleflerinden İmparator Iustinianos'a benziyordu. Doğu bölgesinde Sâsânilere karşı kazandığı başarılar onu imparatorluk içinde önemli bir komutan yapmıştı. Ayrıca onun Kapadokyalı olması yine birçok tarihçiye göre Ermeni kökenli olduğunu düşündürüyordu. Ancak Ermeniler üzerinde uyguladığı politikalar bu düşünce ile de çelişiyordu⁴⁰².

İmparator Mavrikios döneminde doğudaki gelişlere bakacak olursak, Bizans 580 – 582 yılları arasındaki Sâsâni çarpışmalarında hep kaybeden taraf olmuştu ancak Bizans açısından büyük bir önem arz etmediğini görmüştük. İmparator Mavrikios döneminde ise Bizans daha atak bir şekilde Sâsânilere üzerine her yerden saldırıya geçti. Bizans'ın Magister Militum per Orientem'i olan Philippikos Diyarbakır ve Mardin civarındaki Solokhon'da kazandığı bir zafer ile

³⁹⁸ Kuzeybatı Anadolu'nun, aşağı yukarı bugünkü Balıkesir ilini oluşturan parçası ile Çanakkale ili Anadolu bölümünün Troas (Troia kenti ve yakın yöresi) bölgesi dışında kalan parçasıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.594; Bunson, *Roman Empire*, s.379.

³⁹⁹ Günümüzde İzmir'in Bergama ilçesinin olduğu bölgenin Helenistik dönemdeki adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.653.

⁴⁰⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.238-239.

⁴⁰¹ Theophylact Simocatta, *The History of Theophylact Simocatta*, çev: Mihael Whitby, Mary Whitby, New York: Oxford University Press, 1997, s.57-58; Whitby Michael, *The Emperor Maurice And His Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*, Oxford: Clarendon Press, 1988, ss.3-9; Paschale, *Chronicon*, s.139; Vasiliev, *Bizans*, s.158 aynı eser çev: Mansel, s.166-167; Foord, *Byzantine*, s.89-90; Shepard, *Byzantine*, s.126

⁴⁰² Whitby Michael, *Maurice* ss.3-9; Vasiliev, *Bizans*, s.158 aynı eser çev: Mansel, s.166-167; Foord, *Byzantine*, s.89-90; Shepard, *Byzantine*, s.126; Warren Treadgold eserinde Mavrikios'un (Maurice) İtalyan kökenli bir aileden gelebileceğini de vurgulamıştır. Ancak onun Latince yerince Grekçe konuşması bu ihtimali de şüpheli kılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Treadgold, *Byzantine*, s.227.

Arzenene'ye girdi. Çok seyrek devam eden küçük çaplı savaşlar olmasına rağmen Sâsâniler 589 yılında Martyropolis'i Bizanslılardan aldılar. Buna karşılık Bizans bu şehrin yakınına imparatorun adını taşıyan Mavrikiopolis adında bir şehir inşa etti⁴⁰³. Ancak Sâsânilerin bu başarısı çok uzun sürmedi ve hanedanı kökünden etkileyen tarihi bir olaya, Behram Çubin'in isyanına maruz kaldılar.

3.3.3.3.1. Behram Çubin'in İsyanı ve Sâsâni İmparatorunun Bizans'a İlticası

590 yılına gelindiğinde doğudaki atmosfer Sâsâniler açısından hiç de iyi gözüküyordu. Sâsâni ordusunda önemli bir yere sahip olan Behrâm Çubin (Vehrâm Çoben – Bahrâm – i Chubin) 590 yılında büyük bir isyan başlatmıştı. Bu isyan Sâsâni tarihinde emsalsiz bir isyan olarak nitelendirilir ki Ermeniler haricinde hiç kimse Sâsâni İmparatorluğu içinde meşru hükümdarlığı sorgulayacak cüreti gösterememişti. Behram'ın bu cüreti İmparator IV. Pervîz'in seleflerinin politikalarını ve reformlarını devam ettirmesi, yanlış politik hamleler ve Sâsânilerin doğuda (Türk – Akhunlar) ve batıda (Bizans) aldığı darberlerin bir sonucu⁴⁰⁴.

⁴⁰³ Whitby, Maurice, ss.278-292; Treadgold, Byzantine, s.227; Grousset, Ermeniler, s.239; Venning, Chronology, ss.131-133; Foord, Byzantine, s.90-91; Honigmann, Bizans, ss.23-25; Kaegi Walter Emil Kaegi, Heraclius Emperor of Byzantium, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s.21-22.

⁴⁰⁴ Pourshariati, Sâsânian, ss.122-127; Grousset, Ermeniler, s.240. Mesudî'nin eserinde verdiği bilgiye bakarsak Behrâm olayını şu şekilde aktarıyor: Sâsânilere karşı hareket eden bir Türk hükümdarı olan Şabe b. Şeb (Şeyabe b. Şiyb ya da Şane b. Şeb) 400.000 kişilik bir ordu ile Sâsâni topraklarına saldırmıştı. Behrâm Çubin adındaki komutan bu Türk hakanını durdurdu ve kellesini alarak ve birçok ganimet ile Sâsâni İmparatoruna gönderdi. Behrâm'ın başarısını çekemeyen Sâsâni veziri ganimetler için “*Bir at bile bu kadar yükü taşımaya utanır*” diyerek imparatoru Behrâm'a karşı kıskırtmıştı. Behrâm bunun üzerine isyan etti. Sonra bir hileye başvurarak imparatorun oğlu Pervîz adına sikkeler kestirerek bunları ahaliye dağıttı. Bu durumu gören Hürmüz oğlu Pervîz'in iktidarında gözü olduğunu düşündü. Babası'nın kendisini öldüreceğinden korkan Pervîz kaçarak Azarbeycan, Ermenistan, Er-Rân ve Balekân tarafına gitti. Daha sonra Hürmüz oğlu Pervîz'in Bistâm ve Bindeveyh adlı dayılarını hapsedti. Ancak bunlar kaçarak hapisten kurtuldular ve Hürmüz'ün odasına girip gözlerine mil çektiler. Pervîz daha sonra babası'nın yanına gelerek bu olanları kasten yapmadığını anlattı ve babası tahtını ona verdi. Behrâm bu haberi alınca ordusu ile saraya doğru ilerledi. Pervîz'de kendi ordusu ile onu karşılamaya çıkınca iki ordu Nehrem sahilinde karşılaştı. İkise de karşılıklı küfürleşme ve laf atışmasından sonra çarpışmaya başladı ancak Pervîz'in safında olanlar Behram'ın safına geçmeye başlayınca Pervîz kaçmak zorunda kaldı. Hürmüz'ün yanına gelen Pervîz'e babası Rum (Bizans) Kayzerine sığınmasını ve yardım talep etmesini söyledi. Dayıları ile yola çıkan Pervîz Dicle Nehri'ni geçerek Bizans'a doğru yola çıktı. Ancak Pervîz'in dayılarının şüpheleri vardı ve Pervîz'e; “*Behrâm'in baban Hürmüz'ün huzuruna girmesinden, onun da kör olması sebebiyle iktidar tacını onun başına koymasından endişe ediyoruz. Böylece Behrâm feremzâr (emir el – ümer'a) olur ve baban Hürmüz'ün ağzından Rum Kayzerine oğlum Pervîz ve yanındaki kişiler bana suikast tertipleyerek gözlerime mil çektiler, onları bana gönder diyer yazabilir ve Rum Kayzeri de bizi iade eder. O zaman Behrâm Çubin bizim işimizi bitirir. En iyisi biz babana dönelim ve onu boğalım*”. Pervîz böyle bir şey yapmalarını istedi ancak onlar geri dönerek Hürmüz'ü öldürmüşlerdi. Behrâm

İsyanın sonucunda İmparator IV. Pervîz kaçmak zorunda kaldı ve denize düşen yılanı sarılır misali hiç umulmadık bir devlete Bizans'a sığındı. Ezeli düşmanı ve rakibine sığınan imparator Bizans tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştı. Behrâm Çubin ise kısa süreliğine de olsa Sâsâni tahtına oturmuştu ve imparatorluğunu ilan etmişti (590-591)⁴⁰⁵.

Sepeos'un kroniğinde verdiği bilgilere göre, kral IV. Pervîz, imparator Mavrikios'a şöyle bir teklifte bulunmuştu: *"Atalarımın ve soyumun tahtını bana ver; Bana düşmanımı yenebileceğim bir ordu gönder ve krallığımı tekrar tesis edeyim; O zaman ben oğlun olacağım. Size Suriye bölgesini sunacağım - tüm Aruastan kadar Nisibis şehrini - ve Ermenistan topraklarında Ararat ve Divin şehri ile Bzunik'in göl kıyısına kadar olan bölgesine, Arestawan'a ve Iberia topraklarından Tiflis şehri kadar büyük bir bölümünü vereceğim. Aramızda bir barış antlaşması yapalım ve bizden sonrada saltanat oğullarımız arasında bu yemini güvence altına alsın"*⁴⁰⁶. Bizans açısından çok kârlı görünen bir teklifi ve imparator bu teklifi kabul ederek IV. Pervîz'i protektorası altına aldı⁴⁰⁷.

IV. Pervîz iktidarını geri almaya çalışırken, Behram Çubin'de boş durmayıp kendine destek aramaya başladı. İlk olarak Sâsânilere en çok isyan eden topluluk olan Ermeniler ile konuştu. *"Efendinize sadakatini bu kadar zamansız gösteren ey siz Ermeniler, ülkenizi yakıp yikan ve bağımsızlığınıza son veren Sâsâni hanedanlığı*

askerleri ile oraya gelse de onları ellerinden kaçırmıştı. Behrâm bu durum üzerine Medâine (Ktesiphon) de kendini Sâsâni İmparatoru ilan etmişti. Bu sırada Pervîz Urfa'ya gelmişti. Dayısı Bistâm ve yanındakiler Rum Kayzeri Mavrikios'a bir mektup gönderdi. Mektup'ta düşmana karşı kendisine yardımda bulunmasını, para yardımı yapması ve ordusunun ihtiyaçlarını karşılamasını isteyerek, adamlarından öldürülenlerinin diyetlerini kendisine ödeyeceğini ve başka şartları yerine getireceğini belirtti ve Rum imparatoruna çeşitli hediyeler yolladı. Mavrikios ise ona 12.000 dinar ve 100.000 süvari göndermişti. Ancak Mavrikios, Pervîz'den bazı taleplerde bulundu. Tahtı geri aldığı Şam ve Mısır (burada Dara ve Meyafarikikeyn olması gerekirken Mesudî yanlış bir bilgi vermiştir)'dan vazgeçmesini istemiştir. Pervîz orduları toplayınca Azerbaycan'a gitti ve burada da ordu topladı. Behrâm bu haberi alınca o da ordusuyla harekete geçti ve iki ordu Gandzak'da karşı karşıya geldi. Pervîz'in üstün gelmesi Behrâm'ın Türk hakani'nin yanına (Belh'e) kaçmasına neden oldu. Orada bir süre yaşadktan sonra ölmüştür. Detaylı bilgi için bkz: Mesudî, *a.g.e.*, ss.241-250.

⁴⁰⁵ Sebeos, *History*, s.17-18; Paschale, *Chronicon*, s.140; Pourshariati, *Sâsânian*, s.127; Whitby, *Maurice*, ss.292-297; Norwich, *Bizans*, s.224; Venning, *Chronology*, s.133-134; Garthwaite, *Persians*, s.109; Treadgold, *Byzantine*, s.230-231; Grousset, *Ermeniler*, s.240; Uras, *Ermeniler*, s.69; eserin ing, s.287; Bournoutian, *Ermeni*, s.77; Bournoutian, *Armenian*, s.66; Dedeyan, *Ermeni*, s.178; Shepard, *Byzantine*, s.169; Shepard, *Byzantine*, s.127; Honigmann, *Bizans*, s.25.

⁴⁰⁶ Sebeos, *History*, s.18-19.

⁴⁰⁷ Treadgold, *Byzantine*, s.231; Norwich, *Bizans*, s.224; Venning, *Chronology*, s.134; Garthwaite, *Persians*, s.109; Foord, *Byzantine*, s.91; Grousset, *Ermeniler*, s.240; Uras, *Ermeniler*, s.69; eserin ing, s.287; Dedeyan, *Ermeni*, s.178; Shepard, *Byzantine*, s.127; Honigmann, *Bizans*, s.25-26.

*değil miydi? Neden atalarınız onlara karşı ayaklandı, neden tutsaklık zincirini kırdılar ve ülkeniz uğruna savaştılar? Eğer Parviz kazanırsa, Sâsâni ve Bizans sizi yok etmek için birleşecekler. Ama siz benimle birlikte olursanız yüce tanrı Oharmazd üzerine, Güneş tanrısı, Ay tanrısı, Ateş tanrısı ve Su tanrısı, Mihr ve bütün tanrılar üzerine yemin ederim ki, Ermenistan krallığını size vereceğim, istediğinizi kral seçeceksiniz. Bütün Ermenistan ülkesini Kafkasya'ya kadar ve Ağvanların kapısına kadar size vereceğim, Suriye tarafında Arvasdan'ı ve Persia hudutlarına kadar Urmiye'yi ve batıda Kapadokya'daki Kaisareia'ya kadar. Bana gelince, Aras'ı geçmeye kalkışmayacağım*⁴⁰⁸.

Ermeniler için büyük bir teklifti ve tekrardan bağımsız olmaları için büyük bir şanstı. Ancak Ermeni Beyleri Behrâm Çubin'in bu teklifini geri çevirmişlerdi. Bunun en büyük nedeni şüpesiz Bizans'ın Sâsâni İmparatoru'nu protektorası altına almasıydı ve Ermenilerin yapacağı kötü bir seçim onları ileriki süreçte hamileri olan Bizans ile karşı karşıya getirebilirdi. Ancak Ermeniler Behram Çubin'in teklifini kabul etmese bile bu karşılık içinde kendi bağımsızlıklarını kendileri sağlayabilirdi. Ama bu güçlerini IV. Pervîz'i Sâsâni tahtına tekrar çıkarmak için kullandılar. Bizans orduları altında Ermeniler Muşeg Mamigonyan önderliğinde 12.000 – bazılarına göre 15.000 – kişilik bir orduyla Azerbaycan'a doğru ilerlediler⁴⁰⁹. Behrâm Çubin'in orduları ile Udyā eyaletinde karşılaşan Bizans – Ermeni ordusu büyük ve kanlı bir savaş gerçekleştirdiler. Ermeni kroniklerinde (Sepeos, Hovhannes Mamigonyan) destansı bir şekilde anlatılan bu savaş Bizans'ın ve doğal olarak IV. Pervîz'in lehine sonuçlanmıştı. Yenilen Behram Çubin, Belh şehrine kaçarak Türk hakanına sığındı ve bir süre sonra orada öldü⁴¹⁰. Behram'ın bu isyanı Sâsâni hanedanının sonunu getirecek olan bir isyandı ve hanedanın zayıflığını çok net bir şekilde göstermişti⁴¹¹.

Sâsâni tahtına tekrardan oturan İmparator IV. Pervîz, Bizans'a karşı vaat ettiği şeyleri bir bir gerçekleştirdi ve Bizans'a; Mezopotamya'daki Dara ve Martyropolis kalelerini, Dıvin'e kadar bütün Ermenistan'ı geri verdi. İmparator I. Theodosios döneminde çizilen kesin sınırlar – bazı ufak değişiklikler olsa da – İmparator

⁴⁰⁸ Sebeos, *History*, s.20-21; Grousset, *Ermeniler*, s.240-241.

⁴⁰⁹ Pourshariati, *Sâsânian*, s.127; Grousset, *Ermeniler*, s.241.

⁴¹⁰ Sebeos, *History*, s.22-23; Venning, *Chronology*, s.134; Garthwaite, *Persians*, s.109.

⁴¹¹ Pourshariati, *Sâsânian*, ss.128-130; Treadgold, *Byzantine*, s.231; Grousset, *Ermeniler*, s.241-242; Dedeyan, *Ermeni*, s.178; Shepard, *Byzantine*, s.127.

Mavrikios döneminde yeniden çizilmiş oluyordu. Bu toprak paylaşımına göre Bizans ile Sâsâniler arasındaki yeni sınır Hırızdan ve Asad (Azad) ırmakları oluyordu. Ancak Sepeos'da verilen bilgi de Bizans'ın Godayk'daki Karin kasabasına kadar geldiklerini söylemesi yukarıdaki sınırlar ile uyuşmuyordu⁴¹². René Grousset kendi kitabında aktardığı bilgilere göre ise Bizans – Sâsâni sınırını Van gölünün güney kıyısındaki İnçak veya İnçakisar bölgesiydi⁴¹³.

Bu toprak paylaşımıyla Bizans Ermenistan'ı kuzeyde Theodosiopolis'ten Sevan Gölü'ne kadar, güneyde Martyropolis'ten Van Gölü'ne kadar genişletti. İberyâ bölgesinden'de toprak alan Bizans uzun bir sürenin ardından doğuda istediği politikaları gerçekleştirdi ve istediği topraklara elde etti. Sâsâniler ise büyük bir çöküş yaşadı. İsyanın getirdiği zayıflık otorite zafiyetini göstermişti ve bu durum Sâsâniler için büyük toprak kayıplarına mâl oldu. Ermeniler için ise durum hepten farklı bir boyuttaydı. Topraklarının önemli bir kısmı – neredeyse üçte ikisi – hamileri olan Bizans'ın sınırlarına dâhil olmuştu. Bu bir nevi Hıristiyan Ermeniler için iyi görünebilirdi. Ancak Bizans'ın kilise aracılığıyla Ermenileri kendi içinde eritmeye çalışması Sâsânilerin Mazdacı politikasından pek de farklı değildi. Siyasi açıdan ise Bizans'ın Ermeni toprakları üzerindeki değişimleri de Ermeni nüfusunu kendi içinde eritmek istediğinin bir göstergesiydi. İmparator Mavrikios tıpkı seleflerinden olan İmparator İustinianos gibi Ermeni topraklarının idari dağılımını değiştirmişti. *Armenia Prima* olan Theodosiopolis ve Pontus şehirleri Malatya'ye bağlanmıştı. *Armenia Secunda* Kapadokya'daki Sebastia diyarı olarak kaldı. Arabissos, Komana ve Kokoussos şehirlerinden meydana gelen *Armenia Tertia* ortadan kalktı ve yerini yukarı Fırat vadisini içeren “*Büyük Ermenistan*” aldı. *Armeia Quarta*'nın merkezi olan Martyropolis, Mezopotamia adını aldı ve İmparator Mavrikios buraya Dadyma⁴¹⁴ ve Arsamosata⁴¹⁵ şehirlerini içeren ikinci bir *Armenia Quarta* ya da diğer adıyla *Iustinia Quarta*'yı ekledi. Sâsâniler ise ellerinde kalan Ermeni topraklarını “İç

⁴¹² Grousset, *Ermeniler*, s.242; Whitby, *Maurice*, ss.297-303; Treadgold, *Byzantine*, s.232; Uras, *Ermeniler*, s.69; eser in ing, s.287; Bournoutian, *Ermeni*, s.71; Bournoutian, *Armenian*, s.66; Dedeyan, *Ermeni*, s.178; Honigmann, *Bizans*, s.26.

⁴¹³ Grousset, *Ermeniler*, s.242.

⁴¹⁴ Günümüzde Kastamonu ilinin Safranbolu ilçesini kapsayan bölgenin eski dönemdeki adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.194.

⁴¹⁵ Elazığ ilinin Palu ilçe merkez bucağına bağlı Haraba veya Kharaba (günümüzde Örencik) Köyü yakınında Şimşat Kalesi denen kalıntılar arasında bulunan tarihsel kentin adıdır. Detaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.111.

Ermenistan” ve “*Aşağı Ermenistan*” olarak ayırdı. İç Ermenistan; Çoruh vadisinden Aras nehrine kadar, Erzurum ile Kars arasındaki yöreyi oluşturuyordu. Aşağı Ermenistan ise; Kars ile Sevan Gölü arasında uzanıyordu⁴¹⁶.

3.3.3.3.2. Bizans Asimilasyonu ve Ermenilere Karşı Bizans – Sâsâni İttifakı

Ermeni topraklarının büyük bir bölümü Bizans’a geçse de Ermenistan’ın merkezi olan Dıvin Sâsânilerde kalmıştı. IV. Pervîz’i tekrar tahtına geçirmek için bütün kuvvetleriyle yardım eden Muşeg Mamigonyan bu çabaları karşılığında kral tarafından Dıvin’e yerleştirildi ve Ermenistan Marzbanı oldu. İtibarı ve otoritesi gün geçtikçe artan Muşeg’in bu günleri çok uzun sürmedi. Feodal Ermeni beylerinin her zamanki haseti, atalarının başına geldiği gibi bu seferde Muşeg’in başına gelmişti. İmparator IV. Pervîz’in huzurunda bazı beyler Muşeg’in, Behrâm Çubin ile yapılan savaşta onu esir aldığını ancak daha sonra ona bir at ve erzak verip savaş meydanından kaçmasını sağladığını söylemişlerdi. İmparator bu hikâyeye inanmış olmalı ki Muşeg’i huzuruna çağırıldı. Emrindeki adamlara emir veren imparator Muşeg’in huzuruna gelir gelmez öldürülmesini emretti. Bu konuda Sepeos kronğinde şöyle bir bilgi vermektedir: “*Dikkatli olun, o bir yiğittir, ya beni öldürür ya da öldürülür ve öldürülen o olursa, imparatorun (Mavrikios) gözünde bunun sorumlusu ben olurum*”⁴¹⁷. İmparatorun bir yardıma ihtiyacı olduğunu sanan Muşeg yanına aldığı 2.000 kişilik bir kuvvetle Sâsâni ülkesine gitti. İmparatorun huzuruna askerleriyle gelen Muşeg, kralın askerleri tarafından silahsızlandırılmak istendi ancak Muşeg kralın niyetini anlamış olmalı ki bu isteği reddetti ve imparatorun çadırına silahlı bir şekilde girdi⁴¹⁸. İmparator IV. Pervîz ile soğuk geçen bir görüşmenin ardından tekrardan Bizans Ermenistanı’na giden Muşeg, kendisine karşı planlanan bu olayı Patricius Ioannes’e anlattı. İmparator Mavirkios’a iletilen bu haber onun gözünde küçük bir olaydı ve bunun için Sâsâniler ile yapılan ittifakı bozmaya bile değmezdi⁴¹⁹.

⁴¹⁶ Grousset, *Ermeniler*, s.243; Bournoutian, *Ermeni*, s.71; Bournoutian, *Armenian*, s.66; Dedeyan, *Ermeni*, s.178; Honigmann, *Bizans*, s.27-28.

⁴¹⁷ Sebeos, *History*, s.24-25.

⁴¹⁸ Sebeos, *History*, ss.25-27.

⁴¹⁹ Sebeos, *History*, ss.27-29; Grousset, *Ermeniler*, s.244-245.

Sâsâni İmparatorluğun'da yaşanan sıkıntılar, Ermeniler açısından Bizans İmparatorluğun'da da yaşanıyordu. İmparator Mavrikios komutanlığı döneminde başlamış olan Ermeni politikasını imparatorluğu döneminde de etkili bir şekilde devam ettiriyordu. Sepeos'un kroniğinde aktardığı İmparator Mavrikios'un Sâsâni İmparatoruna yazdığı mektup, imparator'un Ermenilere bakışını çok iyi açıklıyordu: “*Onlar (Ermeniler) hilekâr ve itaatsizler. Bizim aramızda yaşıyorlar ve kargaşaya neden oluyorlar. Ben kendi topraklarımda olanları toplayıp Trakya'ya süreceğim, sen de senin topraklarında olanları Doğu'ya sür. Oralarda ölürlerse, ölenler düşmanlarımız olacak fakat öldürürlerse düşmanlarımızı öldürmüş olacaklar. Biz ise barış içinde yaşayacağız. Fakat kendi topraklarında kalırlarsa rahat yüzü görmeyeceğiz*”.⁴²⁰ René Grousset kitabında bu mektubu uydurma bir mektup olarak nitelese de İmparator Mavrikios'un yaptığı ve daha da yapacağı faaliyetler aslında bu mektubu ya da bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir. Öyle ki İmparator Mavrikios, Bizans Ermenistanı'ndaki Ermenileri Trakya'ya nakletmek için emir vermişti. Her zaman protektorası altına girmek istedikleri hamileri şimdi Ermeniler için en büyük tehlikeyi teşkil ediyordu. İmparator'un buyruğuna karşı gelen Ermeniler toplu halde Persarmenia'ya doğru göç etmeye başladılar. İmparator mektubunda yazdıklarını doğrularken, Sâsâni İmparatoru IV. Pervîz aksi bir politika seyretti. Yoğun Ermeni nüfusunu doğuda ve batıda etkin bir güç olarak kullanmayı düşünmüş olacak ki Bizans Ermenistanı'ndan gelen Ermenileri hoş bir şekilde karşıladı. Sâsâni İmparatorluğu bu politikası ile Ermenilerin yeni hamisi oluyordu. Daha fazla Ermeniyi kendi tarafına çekmek isteyen imparator altın yüklü kervanları göçen Ermenilerin bulunduğu yere gönderdi. Ancak kervan Adad Khorkhoruni, Mamag Mamigonyan, Sünikli Isdepanos, Godid Amaduni ve Teotoros Dırbaduni gibi Ermeni Beylerinin bulunduğu bir grup tarafından basıldı ve altınlara el konuldu⁴²¹. Bu hareket ile Bizans'ın yanınada Sâsânileri de karşılarına alan Ermeniler ellerindeki mevcut altınlar ile Bizans ve Sâsânilere karşı savaşıyorlardı. Ancak feodal zihniyet tekrardan Ermenilerin bölünmesine neden oldu ve birbirlerine güvenmeyen beyler ganimetleri bölüşmek zorunda kaldılar⁴²².

⁴²⁰ Sebeos, *History*, s.31.

⁴²¹ Sebeos, *History*, s.32.

⁴²² Grousset, *Ermeniler*, s.246-247.

Ermenilerden bu tür bir hareket beklemeyen Kral IV. Pervîz, imparator Mavrikios'un mektubunda dediklerini anlamış olmalı ki, yaşanan bu olaydan sonra hemen kendisiyle irtibata geçti. IV. Pervîz Persarmenia'ya bir ordu gönderirken, Bizans'da Herakleios (İmparator Herakleios'un babası) adındaki bir komutanını Ermenilerin üzerine gönderdi. İki devletin orduları Nahcivan'da buluştular ve Ermeni Beylerine teslim olurlarsa bağışlanacaklarını buyurdular. Bu iki büyük güçten korkan Mamag Mamigonyan, Godid Amaduni ve Sünikli Isdepanos aftan yararlanmak için Sâsânilere teslim oldular ve imparatora biat ettiler. Adad Khorkhoruni ve Samuel Vahevuni gibi isimler ise Albania tarafından Kura bölgesine geçip Hun kabilelerinden yardım talep etmek istediler ancak tehlikeli olduğunu anlayıp geri döndüler ve IV. Pervîz'e biat ettiler. Sâsâni İmparator ise kendine biat edenleri şan ve şeref ile onurlandırdı ve onlara ceza vermeyerek mülklerine geri dönmesine izin verdi.⁴²³

Bizans'ta ise Adad Khorkhoruni adındaki bir Ermeni beyi isyan etmişti ancak Bizans karşısında dayanamayınca teslim olmuştu. İmparator Mavrikios bu Ermeni beyini affederek sarayına çağırdı ve onu iltifatlara ve rütbeye boğarak *patricius* unvanını verdi. Daha sonra ise bu Ermenileri Trakya'ya gönderdi. Sâsâni ve Bizans politikasına bakınca ikisi de Ermeniler üzerinde ustalıklı bir yatıştırma politikası izliyorlardı. Tek fark Bizans'ın Sâsâniler gibi Ermenileri ödüllendirmesi ancak onları yine de Trakya'ya sürmesiydi. Bu da İmparator Mavrikios'un politik kararlılığını çok net bir şekilde gösteriyordu⁴²⁴. Ancak Adad Khorkhoruni Trakya'ya giderken birden fikrini değiştirerek deniz yoluyla Ermenistan'a döndü ve Bizans'ın gazabına uğrayacağını bildiği için hemen Sâsânilere sığındı. Sâsâni İmparatoru IV. Pervîz ise Adad'ı diğer Ermeni beyleri gibi büyük bir mutlulukla karşıladı ve kendi protektorasına aldı⁴²⁵.

Bizans'ın isyancı Ermenileri Trakya'ya nakli Vahevuni sülalesini endişelendirmişti ve kendilerinin de aynı sonu yaşayacaklarını bildiklerinden isyan etmişlerdi. Samuel Vahevuni ve Teotoros Dırbaduni de bu isyana katılarak isyanın

⁴²³ Sebeos, *History*, s.33; Grousset, *Ermeniler*, s.247-248.

⁴²⁴ Sebeos, *History*, s.34; Grousset, *Ermeniler*, s.248.

⁴²⁵ Sebeos, *History*, ss.54-56; Grousset, *Ermeniler*, s.254-255.

çapını büyütmişlerdi. Theodosiopolis civarında Bizans'ın *curator*'ünü⁴²⁶ öldürmek isteyen Ermeniler harekete geçtiler ancak *curator*'un durumu öğrenmesi üzerine dağlara kaçtılar. Bu isyancıları yakalamak için Herakleios komutasında bir birlik bölgeye gönderildi. İşin ilginç tarafı Herakleios'un yanında Hamazasp Mamigonyan adında bir Ermeni komutanı da vardı. Özellikle Mamigonyan ailesinden olması ilginçtir ki bu durum Ermenilerin kendi içlerinde bile nasıl bölündüğünü çok güzel bir şekilde gösterir. Feodal Ermeni beylerinin yanında aynı aileye mensup olan kişiler bile kendi aralarında bölünmüşlerdi. Bizans birliklerinin peşlerinde olduklarını gören isyancılar Botan suyunu geçip bir kaleye (René Grousset kitabında bu kalenin muhtemelen Zriel kalesi olduğunu söylüyor) sığındılar. Ancak Bizans birlikleri kaleyi muhasara ederek ele geçirmeyi başardılar ve isyancıları Theodosiopolis'e götürerek kellelerini vurdular. Sâsâni topraklarına kaçan Ermeniler ise bu kez IV. Pervîz'in hosgörüsünü göremediler. İki hükümdarın iş birliği isyancı Ermenilerin aleyhine sonuçlanmıştı. IV. Pervîz bu isyancıları (Teotoros Dırbaduni vd.) imparatora teslim etti ve ağır işkencelerden sonra idam idam edildiler⁴²⁷.

İsyan bastırılıp sükûnet sağlandıktan sonra imparator Mavrikios, Ermenileri Trakya bölgesine sürmeye devam etti. Trakya'ya giden Ermeniler içinde en göze çarpan isim ise şüphesiz ki Muşeg Mamigonyandı. Kalabalık Avar boylarıyla çarpışmak için bölgeye gönderilen Muşeg birçok Ermeni ile birlikte buradaki Türklerin gazabından kurtulamadı ve can verdi⁴²⁸. Daha fazla askere ihtiyacı olan imparator tekrardan Ermenilere yöneldi ve Sahak Mamigonyan ve Simpat Pakraduni'nin komutasından oluşan 2.000 kişilik bir ordu hazırladı. Sahak'ın emri altındaki birlikler Kontantinopolis'e ulaştı ancak Simpat'ın emri altındaki askerler Pontus civarına (Trabzon) varınca Trakya'ya gitmeyi reddederek ayaklandılar⁴²⁹. Bizanslı memurlar, Ermeni askerlerini yatıştırmak için evlerine gönderileceklerine dair vaatte bulundular. Askerlerin isyanı bırakması ile Bizanslı memurlar bütün

⁴²⁶ İmparatorluk ajanı ve imparatorluğun çeşitli şehirlerinde o şehrin finansmanını denetleyen devlet memurudur. Bu kurum büyük ihtimalle Roma döneminde İmparator Trajan tarafından başlatılmıştı. Trajan, kentlerin hesaplarını incelemek için bazı senetoryal rütbeli güvenilir görevlileri gönderiyordu. Bu memurların asıl rolü, danışman olarak yolsuzluğa engel olmaktı. Bununla birlikte imparatorluğun içinde bir bürokratik kontrol aracı sağlandı. Bu da imparatorluğun içinde artan merkeziyetçiliğin kaçınılmaz bir sonucuydu. Detaylı bilgi için bkz: : Bunson, *Roman Empire*, s.159.

⁴²⁷ Sebeos, *History*, s.34-35; Grousset, *Ermeniler*, s.248-249.

⁴²⁸ Sebeos, *History*, s.36.

⁴²⁹ Sebeos, *History*, s.38.

askerleri Trakya'ya sürdü. Simpat Pakraduni ise imparatora yaptığı hizmetlerden dolayı Ermenistan'a dönmesine izin verildi⁴³⁰. Tek tek Trakya'ya sürülen Ermeniler çaresizce bir araya gelerek tekrardan Bizans'a karşı isyan etmek istedi. Ancak birlik ve beraberlik duygusundan yoksun olan Ermeniler, birbirlerine düşmanlıkları nedeniyle yine birleşememişlerdi. İmparator Mavrikios'un da bu planlardan haberdar olması Ermenilerin durumunu iyice kötüye sokmuştu. İlk önce Simpat Pakraduni Bizans tarafından tutuklandı ve Konstantinopolis'e götürüldü. Sepeos, Simpat'ın başına gelen olayları ve ölümden nasıl kurtulduğunu destan ötesi bir şekilde anlatmıştır⁴³¹. Bu anlatım tarzı genel olarak Ermeni kronikçilerinin hepsinde olup Hint – İran masalları gibidir. Netice olarak Simpat Konstantinopolis'de öldürülmesi bile Bizans'ın Afrika'daki lejyonlarına sürgüne gönderildi⁴³².

İmparator Mavrikios sadece siyasi ve sosyal alanda değil, dini alanda da Ermenileri parçalayıp imparatorluk içinde eritmeye çalışıyordu. Bunun için imparator ilk iş olarak kendi topraklarındaki Ermenileri ve kiliselerini Kalkedon Konsili'nin itikadı içine almaya çalıştı. Hatta "*Ermenistan'daki bütün kiliselerde Khalkedon doktorininin vaaz edilmesini emretti*"⁴³³. Bu Ermeniler için Trakya'ya zorunlu göçten sonra ikinci bir yıkım oluyordu. Birçok Ermeni imparatorun bu dini baskısını reddedip Sâsâni ülkesine sığındı, din adamları ise mücadele etmek için yerlerinde kaldılar bazı Ermeniler ise imparatorun emirlerine boyun eğdiler. Bu da siyasa alanda olduğu gibi dini alanda da Ermenilerin bölündüğünü gösteriyordu. İmparator Mavrikios Ermeni kilisesini Greek kilisesi çatısı altına almak için başkent Konstantinopolis'te bir ruhani toplantı yapmak istedi ancak Ermeni Gatoğigos'u II. Movses bu çağrışı reddetti. Tabii Ermeni kilisesinin Dıvin'de yani Sâsâni toprakları içinde yer alması imparatora karşı böyle cüretkâr bir tavrı kolaylaştırmıştı. Ermeni kilisesinin Bizans topraklarının dışında kalması imparator Mavrikios'un dini politikasına büyük bir engel teşkil ediyordu. İmparator bunun üzerine 590 yılında Dıvin'in kuzeyindeki Avan kasabasına yeni bir Ermeni kilisesi kurdu ve Ermeni

⁴³⁰ Sebeos, *History*, s.38.

⁴³¹ Hikâye için bkz: Sebeos, *History*, s.39-40.

⁴³² Grousset, *Ermeniler*, s.249-250.

⁴³³ Sebeos, *History*, s.37

eyaletlerine patrik olarak da Pakaranlı Hovhannesi atadı ve böylece dinsel alanda da Ermenileri ikiye böldü⁴³⁴.

Bizans'ın aksine Sâsânilere bakacak olursak, Ermeniler İmparatorun sofrasında kendilerine yer bulmuşlar ve el üstünde tutulan bir prens gibiydiler. Sepeos'un verdiği isim listesinde olan: Gagik Mamigonyan, Mamag Mamigonyan, Bab Pakraduni, Hüsrev Vahevuni, Vartan Ardzıruni, Sünikli Ispdepanos ve Godid Amaduni gibi beyler⁴³⁵ IV. Pervîz tarafından Destgerd'deki sarayında kabul edilip onları şan, şeref ve hediyelere boğdu⁴³⁶.

Bizans Ermenistanı'nda ezilen Ermeniler, Sâsânilerin yanında el üstünde tutulmuştu. Ancak herkesin bir çıkarı sonucunda bu gelişmeler yaşandı. Nasıl ki İmparator Mavrikios batıda kendisini tehdit eden Avarlara ve diğer kavimlere karşı Ermenileri askeri bir güç olarak kullanmak istiyor ve onları zorunlu göçe tabi tutuyordu, Sâsâniler'de kendi iç meseleleri ve sınır boylarındaki kavimler karşı Ermenileri kullanmak istiyordu. Buna örnek olarak IV. Pervîz'in amcası olan Vısdam'ın yeğenine karşı ayaklanmasında Ermenilerden istifade edilmişti ve Rey şehri yakınlarında yapılan savaşta Ermeniler büyük yarar sağlayarak savaşın kazanılmasında önemli rol oynamışlardı⁴³⁷.

Buradaki temel nokta iki büyük gücünde Ermenilere karşı muamelesiydi. Sâsâniler eski Mazdacı zihniyetlerini terk edip, otonomcu bir politika benimseyerek Ermenilere farklı bir açıdan yaklaşırken, Bizans sert ve katı politikası, merkeziyetçi devlet tutumu ve Ermenileri yok sayması, Ermenilerin bu denge siyasetinde tarafının değişmesine neden olmuştu. Roma ve Part döneminde Ermeniler üzerinde tam tersi bir politika izlenirken – Roma'nın otonomcu, Partların merkeziyetçi anlayışı – Bizans ve Sâsâni döneminde ise yerel idareye ve coğrafya'ya bakış açısı değişmişti ve bundan da en çok etkilenen Ermeniler olmuştu.

⁴³⁴ Sebeos, *History*, s.37; Grousset, *Ermeniler*, ss.255-257; Venning, *Chronology*, s.136.

⁴³⁵ Ermeni Beylerinin isimleri ve listesi için bkz: Sebeos, *History*, s.40-41.

⁴³⁶ Sebeos, *History*, s.41; Grousset, *Ermeniler*, s.251.

⁴³⁷ Sebeos, *History*, s.41-42; Grousset, *Ermeniler*, s.251; Bournoutian, *Ermeni*, s.71; Bournoutian, *Armenian*, s.66.

IV. BÖLÜM

BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA ERMENİ ASILLI İMPARATORLAR DÖNEMİ: PHOKAS, HERAKLEİOS HANEDANLIĞI VE ERMENİLER

4.1. Phokas İsyanı ve Mavrikios'un Sonu

İmparator Mavrikios imparatorluğun maddi sıkıntılarına rağmen iyi bir yönetim sergiledi. Seleflerinin keyfi tutum ve harcamaları Mavrikios'un kemer sıkma politikası uygulamasına neden oldu. Kendi iktidarı döneminde de doğu ve batıda süren savaşlar imparatorluk ekonomisini iflasın eşiğine getirdi. Tabii bu durumdan en çok rahatsız olan kesim ise askerler oldu. Hem uzun süren savaşlar hem de ücretlerinin kısılması askerler arasında bir infiale yol açtı. Batı cephesindeki askerler kendi aralarında birkaç toplantı düzenleyerek Bizanslı komutanlardan biri olan (Yüzbaşı) Phokas'ı geleneksel bir ritüel ile kalkanlarının üstüne kaldırarak liderleri ilan ettiler. İmparator Mavrikios'a mektup yollayan isyancılar Phokas'ı imparatorları ilan ettiklerini bildirdiler. Bu olay 532 Nika isyanından bu yana Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan ikinci büyük iç sorundu. Konstantinopolis'e yürüyen isyancılar şehre girmeden İmparator Mavrikios eşini ve çocuklarını alarak Nikomedia şehrine kaçtı. Amacı Sâsâni İmparatoru IV. Pervîz'e sığınmaktı. Çünkü IV. Pervîz iktidarını Mavrikios'a borçluydu⁴³⁸.

İmparator Mavrikios kaçtığı sırada Phokas askerleri ile 25 Kasım 602'de Konstantinopolis'e girdi ve devlet erkânını bir araya toplayarak kendi imparatorluğunu bir tiran gibi ilan etti. Mavrikios'un hala bir tehlike olduğunu bilen Phokas, Anadolu'ya birkaç birlik yolladı ve Mavrikios'u yakalattı. Zaten gut hastası olan Mavrikios artık kaçmaya da yeltenmedi ve direkt teslim oldu. Onu almaya gelen

⁴³⁸ Norwich, *Bizans*, s.226; Mitchell, *Roman*, s.447-448; Treadgold, *Byzantine*, s.236-237; Foord, *Byzantine*, s.95-96.

cellâtlar küçük çocuklarını gözlerinin önünde öldürdükten sonra cellât tek bir darbe ile Mavrikios'u da öldürmüştü⁴³⁹.

4.2. Phokas'ın Saltanatı ve Bizans Ermenistanı'nın Kaybedilmesi

Phokas'ın bir tiran gibi Bizans İmparatorluğu'nun başına geçmesi iç ve dış bazı kesimlerce hoş karşılanmadı. Özellikle imparatorluğun en büyük rakibi olan Sâsâniler bu yönetimi tanımıyordu. Mavrikios'un oğullarından olan Theodosios'un da sözde Phokas'ın zulmünden kaçıp IV. Pervîz'e sığınması da Sâsâniler'in Bizans yönetimini tanımamasında etkiliydi. Tabi ki bu durum doğu kaynaklarında geçen bir uydurmaydı. Sâsâniler'in eski İmparator Mavrikios döneminde kaybettiği toprakları geri alması için ideal bir ortamdı. İmparator IV. Pervîz hem Mavrikios'a olan vefa borcu hem de sözde kaçan oğlunu bahane ederek Bizans'a karşı yirmi beş yıl sürecek bir savaş başlatmış oldu. İki imparatorluğu da yıpratmak olan bu savaş, bu iki büyük gücün yanında onların tampon bölgesin konumunda olan Ermenilere de yansıtacaktı⁴⁴⁰.

604 yılında başlayan ilk seferde Sâsâni orduları Dıvin'e gelerek kışı burada geçirdiler ve Cıvan-veh adındaki bir komutan ile ikmallerini burada tamamladılar. Bizans orduları ise Hırazdan ırmağının batısındaki, Erivan'ın kuzeybatısındaki Yeğevart (Yeğvart) kasabasında konuşlandılar. Sâsâni orduları hücumu geçerek Bizans ordularının bulunduğu bölgeye saldırıda bulundular ancak büyük bir hazimete uğradılar. Ertesi yıl Tadoyian (Dadoes) adındaki bir Sâsâni komutanı Bizans Ermenistan'ını istila etti. Bizans bu durum üzerine ordularını Şiragavan'dan, Akaniş ovasına çekti ve bu bölgede bulunan Kedig köyü civarında Sâsâniler ile bir savaş başladı. Ermeniler ise Sâsâniler ile iyi ilişki içerisinde olmalarına rağmen Bizans ordusu safında yer aldılar ve Sâsâni artçı birliklerine karşı büyük bir başarı gösterdiler. Ancak Sâsânilerin üstün gelmesi Bizans ordularının dağılmasına ve kaçmasına neden oldu. Ermeniler ise yanlış tercihlerinin kurbanı oldular. Sepeos'un

⁴³⁹ Sebeos, *History*, s.56-57; Paschale, *Chronicon*, ss.142-144; Theophanes, *Chronicle*, s.418; Brosset, *Gürcistan*, s.189; Venning, *Chronology*, s.137-138; Foord, *Byzantine*, s.94; Norwich, *Bizans*, s.227; Mitchell, *Roman*, s.448-449.

⁴⁴⁰ Mitchell, *Roman*, s.449; Grousset, *Ermeniler*, s.260; Pourshariati, *Sâsânian*, s.140; Garthwaite, *Persians*, s.110; Haldon, *Byzantium*, s.35.

verdiği bilgilere göre otuz üç Ermeni köyü Sâsâniler tarafından Azerbaycan'a sürgün edildi⁴⁴¹.

Bizans ordularının dağılmasında komutan Narses'in isyanı da etkiliydi. Phokas'ın tirani yönetimine itaat etmeyen Narses Edessa (Urfa) yakınlarında ordusu ile büyük bir isyan başlattı⁴⁴². IV. Pervîz'den yardım alan Narses Bizans ordusunun dağılmasında büyük bir rol oynadı. Batıda Avarlar, Doğuda Sâsâniler ve Bizans'ın elinde kalan tek üst düzey ve tecrübeli komutan olan Narses'e karşı koyamayacağını anlayan Phokas barış istemek zorunda kaldı. Güvence ile Konstantinopolis'e gelen Narses, Phokas'ın oyununa geldi ve şehre girer girmez diri diri yakıldı. Phokas kendine bir başarı kazandığını düşünebilirdi ancak daha önce yaptığı gibi imparatorluğun ehil ve tecrübeli insanlarını yok ediyordu. Bu durum ise doğuda Sâsânilerin işine yarıyordu⁴⁴³.

Bizans ile Sâsâniler arasındaki savaş daha sonra Ankğn denen bir bölgeye taşındı. Bir Bizans ordusu feodal Ermeni beyi Teotoros Khorkhoruni komutasında bu bölgeye konuşlanmıştı. Ancak Sâsânilerin ani baskını Bizans ve Ermenileri hazırlıksız yakalamıştı. Bu olayı Sepeos "*Daha hiçbirini ne zirhını giymiş ne de atını eyerlemişti. Düşmanın okları hem insanlara hem atlara isabet ediyordu. Hâlâ çadırların girişindeki yemliklere bağlı olan atlar şahlaniyor, her şeyi ayaklar altına alıp eziyordu. Persler siperi zorladılar, ordugâha daldılar ve korkunç bir katliam başladı. Sonunda bir geçit açan Grekler, bazısı yayan, bazısı eyersiz atlara binmiş, ordugâhtan çıktılar ve kaçtılar*"⁴⁴⁴ şeklinde aktarır.

Bizanslılar, Sâsâni askerlerinin önünden kaçarken Ermeniler Teotoros Khorkhoruni ile birlikte Ankğn kalesine sığındılar. Sâsâni ordularına dayanamayan Teotoros kaleyi teslim etti ve İmparator IV. Pervîz'in huzuruna çıktı. Kaleyi teslim etmesine karşılık onurlandırılan Teotoros, Bizans'a sadık olduğundan şüphelenilerek daha sonra idam edildi⁴⁴⁵.

⁴⁴¹ Sebeos, *History*, s.60; Grousset, *Ermeniler*, s.260.

⁴⁴² Sebeos, *History*, s.58; Zuqnin, *Chronicle*, s.140; Treadgold, *Byzantine*, s.238.

⁴⁴³ Theophanes, *Chronicle*, s.421; Norwich, *Bizans*, ss.228-231; Mitchell, *Roman*, s.450; Venning, *Chronology*, s.138-139; Treadgold, *Byzantine*, s.238.

⁴⁴⁴ Sebeos, *History*, s.60-61.

⁴⁴⁵ Sebeos, *History*, s.61-62; Grousset, *Ermeniler*, s.260-261.

Bizans ile Sâsâniler arasında Theodosiopolis’de (Erzurum) de bir savaş gerçekleşti. Sepeos’un veridiği bilgilere göre; “*Aşdad Yesdayar adlı bir Pers komutanı Ermenistan’a girdiğinden, Grekler ordularını Basean’da (Pasin) topladılar ve Pers ordularının üzerine yürüdüler. Ancak Grek orduları ezilmiş ve büyük bir katliama uğramıştı. Galip gelen Persler, ordusu firar eden Gereklere Satala’ya (Erzincan) kadar takip ettiler*”⁴⁴⁶.

Theodosiopolis ise Bizans’ın çöküşünün ardından Sâsâniler tarafından kuşatıldı. Yine Sepeos’un aktardığı bilgilere göre; “*Şehrin sakinleri Persler’in beraberinde getirdikleri ve Mavrikios’un oğlu Theodosios olduğunu iddia ettikleri biri ile şehre geldiler. Daha sonra Theodosios ileri çıkarak: ‘Ben İmparatorum dedi’. İkna olan şehir sakinleri şehri Perslere teslim ettiler*”⁴⁴⁷. Mavrikios’un bu sözde oğlu’nun varlığı Sâsâni iradesinin tesisini sağlamlaştırdı. Theodosiopolis’in Sâsâniler tarafından alınışı dönemin Ermeni kornikçilerince “*Roma (Bizans) için büyük bir eziyet*” şeklinde aktarılmıştır⁴⁴⁸. Ancak Bizans kadar Ermeniler içinde büyük bir eziyet olmuştur.

Sâsâniler Theodosiopolis’e bir askeri garnizon kurduktan sonra sırasıyla Hasdiank’taki Dzitariç’i, Pontus Kapadokyası’ndaki Lykos (Kelkit Çayı) kıyısındaki Nikopolis’i ele geçirdiler⁴⁴⁹. Sâsâniler böylece Bizans Ermenistanı’nın büyük bir kısmını egemenlikleri altına almış oluyordular. 609 yılına kadarda Mardin, Amida ve Edessa’da Sâsâni egemenliğine giren bölgelerdendi. Böylece IV. Pervîz, Mavirkios döneminde kaybettiği toprakları fazlasıyla geri almış oldu⁴⁵⁰.

Sâsâniler Theodosiopolis şehrine *badkosabanı* (vali) unvanı olan yüksek rütbeli bir memur atadı. Bizans’ın son kalıntılarını da bölgeden Şahen adında bir Sâsâni komutanı temizledi⁴⁵¹.

Theodosiopolis’in nüfusu ağırlıklı olarak Ermenilerden oluşuyordu. Sâsâniler şehri ele geçirince kendi düzenlerini tesis ettiler ancak Ermenilerin Bizans safına

⁴⁴⁶ Sebeos, *History*, s.63.

⁴⁴⁷ Sebeos, *History*, s.63.

⁴⁴⁸ Kaegi, *Heraclius*, s.68.

⁴⁴⁹ Sebeos, *History*, s.63.

⁴⁵⁰ Grousset, *Ermeniler*, s.261; Venning, *Chronology*, s.141; Treadgold, *Byzantine*, s.239.

⁴⁵¹ Sebeos, *History*, s.64.

geçme ihtimalinden dolayı şehrin demografik yapısıyla oynadılar. Ermeniler Sâsâni İmparatoru'nun isteği üzerine İran'ın Hemadan şehrine sürüldüler⁴⁵².

4.3. Phokas'ın Düşüşü

Bizans'ın aldığı bu ağır darbeler ve devamında gelen büyük toprak kayıpları Phokas'ın otoritesini kötü bir şekilde etkiledi. Phokas imparatorluk içindeki keyfi yönetimi ile halkın nefretini kazanmasının yanında dış politikadaki başarısızlığıyla da diğer kesimlerin de nefretini kazandı. Bu tiran'dan kurtuluş beklenmedik bir şekilde Kartaca *Eksark*'ı Herakleios ve onunla aynı adı taşıyan oğlu tarafından gelecekti. Kartaca Eksarklığı eski İmparator Mavrikios döneminde kurulmuştu. İmparatorluk içindeki bu eyalet tarzı yapılaşma *thema* sisteminin ilk adımlarıydı. Bu eksarklığın başındaki kişiler en az imparator kadar otoritesi olan ve sözü geçen kişilerdi. Ayrıca imparatorluk içinde yaşanan olumsuz bir durumda mevcut imparatora rakip olacak en güçlü adaydı. Phokas'ın da bir tiran olması Herakleios'un rakibi olmasına neden oldu⁴⁵³.

Eksark Herakleios ilk iş olarak 608 yılında yeğeni Niketas'ı bir filo ile İskenderiye'yi ele geçirmesi için yolladı. Amacı Konstantinopolis'in tahıl ambarını kesmekti ve böylece başkentte kıtlık baş gösterecekti⁴⁵⁴. Daha sonra Kıbrıs Adası Herakleios'un kuvvetleri tarafından ele geçirildi. İki sene boyunca askeri hazırlıklarını tamamlayan Herakleios'un oğlu, 610 yılının Eylül ayında donanması ile Kıbrıs'tan Konstantinopolis'e doğru yelken açtı. Phokas şehrin surlarına güvense de Maviler ve Yeşillerce seilmeyen biri olduğu için bu gruplar limanları ele geçirerek Herakleios'u şehre aldılar. Phokas yakalanarak Herakleios'un huzuruna çıkarıldı. Herakleios Phokas'a sert ve katı bir şekilde; “*Ey sefil devleti böyle mi yönetiyorsun?*”⁴⁵⁵ diye bir soru yöneltti. Phokas buna cevaben; “*Şüpesiz sen devleti*

⁴⁵² Kaegi, *Heraclius*, s.67; Grousset, *Ermeniler*, s.262.

⁴⁵³ Kaegi, *Heraclius*, ss.25-29; Mitchell, *Roman*, s.450; Vasiliev, *Bizans*, s.209-210 aynı eser çev: Mansel, s.219-220; Norwich, *Bizans*, s.228-229.

⁴⁵⁴ Norwich, *Bizans*, ss.229-231; Venning, *Chronology*, ss.141-147; Foord, *Byzantine*, s.97; Treadgold, *Byzantine*, s.239; Haldon, *Byzantium*, s.41.

⁴⁵⁵ Kaegi, *Heraclius*, s.50; Venning, *Chronology*, s.147; Foord, *Byzantine*, s.97-98; Haldon, *Byzantium*, s.41.

*daha iyi yöneteceksin*⁴⁵⁶ dedi. Phokas'a karşı kinini söylemleriyle gösteren Herakleios onu parçalara ayırttırarak öldürüldü (5 Ekim 610) ve Kartaca Eksarkı'nın oğlu Herakleios Bizans'ın yeni imparatoru oldu⁴⁵⁷.

4.4. Herakleios Hanedanı Devri

Herakleios ve kurduğu hanedan Bizans İmparatorluğu tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Phokas'ın isyanı ile karanlık bir döneme giren Bizans Herakleios ile tekrardan bir yükseliş dönemine geçti. Bizans İmparatorluğu diğer devletlerin siyasi oluşumundan farklı olarak yönetim açısından belirli bir etnisiteye tabi değildi. İmparatorluk yapısının getirdiği bir faktörden dolayı gücü olan kişi hangi milletten olursa olsun başa geçip kendi hanedanlığını kurabilirdi. Herakleios da bu kişilerden biriydi. Herakleios'un kökeni tartışmalı olsa da büyük ihtimal Ermeni asıllıydı. Herakleios'un Ermeni kökenli olması ihtimali tezimiz açısından da ağırlık vermemiz gereken bir konudur. Herakleios Hanedanı geniş bir dönemi kapsasa da biz tezimizin sınırı açısından 641 yılını yani Herakleios'un ölüm yılına kadar olan kısmı genel hatlarıyla ve Ermenilerle olan münasebetleri çerçevesinde aktaracağız.

4.4.1. Herakleiosların Menşesi Meselesi

Herakleios 575 yılında aynı adı taşıdığı babası Herakleios ve Epiphaniaca'nın oğlu olarak doğdu. Erken ve geç dönem kroniklerinde Herakleios'un doğum yeri Kapadokya olarak geçmektedir. Bu bağlamda Herakleios'un menşesi tezimizin konusu açısından büyük önem ihtiva etmektedir. Herakleios'un menşei hakkında Afrikalı, Suriyeli veya Ermeni olduğu hatta Kapadokya doğumlu olup Ermeni olmadığı gibi çeşitli görüşler vardır. Herakleios'un doğum yeri menşesi hakkında bize bilgi verebilir mi? Baba Herakleios'un doğum yeri kaynaklarda tartışmalı ve belirsiz olsa da Theodosiopolis (Erzurum) olarak geçmektedir⁴⁵⁸. Herakleios'un

⁴⁵⁶ Kaegi, *Heraclius*, s.50; Venning, *Chronology*, s.14; Foord, *Byzantine*, s.98; Haldon, *Byzantium*, s.41.

⁴⁵⁷ Sebeos, *History*, s.65; Paschale, *Chronicon*, ss.149-153; Theophanes, *Chronicle*, s.428; Brosset, *Gürcistan*, s.190; Kaegi, *Heraclius*, s.50; Haldon, *Byzantium*, s.41-42; Mitchell, *Roman*, s.450; Vasiliev, *Bizans*, s.210-211 aynı eser çev: Mansel, s.220-221; Norwich, *Bizans*, ss.229-231; Venning, *Chronology*, s.147; Foord, *Byzantine*, s.98; Treadgold, *Byzantine*, ss.239-241.

⁴⁵⁸ Kaegi Walter Emil, *Byzantium and The Early Islamic Conquest*, New York: Cambridge University Press, 1992, s.181.

annesi Epiphaniaca ise Kapadokya kökenlidir. Dönemin kaynaklarında demografik olarak kesin bilgilerin olmaması Theodosiopolis ve Kapadokya bölgelerindeki Ermeni nüfusu hakkında bilgi sahibi olmamızı engelliyor. Ayrıca Kapadokya bölgesi günümüzden çok farklı olarak Bizans Anadolu'sunda Tuz Gölü'nden Fırat Nehri'ne kadar olan büyük bir bölgeyi kapsayan alandı⁴⁵⁹. Bu durum Herakleios'un etnisitesinin kesinliği hakkında bize fazla bir kanıt sunmuyor. Menşei meselesinin tam olarak belirlenememesinin en büyük nedenlerinden biri de dönemin Grek panegiristlerinin Herakleios'un kökenine Ermeni olsun ya da olmasın dikkat etmemeleri veya bunu belirtmek istememeleridir⁴⁶⁰. Ayrıca bu panegiristler Herakleios'un hangi dillere vakıf olduğunu da belirtmedikleri için menşei sorunu bu noktadan da belirsiz kalmaktadır. Herakleios'un bilingual (Grekçe ve Ermenice ya da Latince) bir kişilik olması kuvvetle muhtemeldir. İmparatorluk dilini (Latince daha sonra Grekçe) kesin olarak bilmesinin yanında mensup bulunduğu milletin dilini de konuşuyordu ancak verilerin eksikliği yüzünden bu bilgiden de mahrum kalıyoruz⁴⁶¹.

Herakleios'un Ermeni kökenli olduğuna vurgu yapan yine Ermeni kökenli bir kronikçi olan Sepeos'dur. Eserinde Herakleios'un Ermeni Arsacid hanedanlığıyla akraba olduğunu yazar. Ancak Herakleios'un fiziki görünüşü hakkında bilgi veren diğer kaynaklar ise altın sarısı renginde saçları olduğunu vurgular⁴⁶².

Herakleios – Ermeni olduğunu varsayarsak - Ermeni olduğundan daha çok bir Bizanslı idi⁴⁶³. Aldığı eğitim ve yetiştirilme tarzı hakkında dönemin kaynaklarında bir bilgi olamasa da o bir Ermeni'den daha çok imparatorluğun getirdiği kozmopolit yapıdan dolayı bir Bizanslı idi. Ancak Herakleios kendi yönetimi döneminde ve sonrasında (halefleri) Ermenileri sarayda ve orduda önemli pozisyonlara getirmesi bize Ermeni olduğu hakkında bir fikir veriyor. Çünkü Bizans tarihinde genel olarak hangi hanedan başa geçerse mensup olduğu millettten insanları

⁴⁵⁹ Kappadokia Orta Anadolu'nun doğu yanında büyük bir bölgenin adı, daha doğrusu o adın Hellen ağzındaki biçimidir. Roma çağının anlayışına göre Kappadokia, batıda, Tuz gölü kıyısına; güneybatıda, Toroslara; güneyde keza Toroslara; doğuda ve güneydoğuda, Fırat Irmağına; kuzeyde, Sivas yakınlarına uzanır. Detyaylı bilgi için bkz: Umar, *Adlar*, s.378.

⁴⁶⁰ Kaegi, *Heraclius*, s.21

⁴⁶¹ Kaegi, *Heraclius*, s.22.

⁴⁶² Vasiliev, *Bizans*, s.229 aynı eser çev: Mansel, s.246.

⁴⁶³ Kaegi, *Heraclius*, s.22.

devletin önemli yerlerine getirirdi. Leon Hanedanı döneminde Isaurialıları, Iustinyan Hanedanı döneminde Slavları getirdikleri gibi.

4.4.2. Herakleioslar'ın Yükselişi – Magister Militum per Armenia ve Kartaca Eksarklığı

Baba Herakleios 585 – 588 yılları arasında doğunun en büyük bölgesel komutanlığı olan Magister Militum per Orientem altında ikinci büyük komutandı. General Philippikos altında ikinci adamdı ve bu mevkiye İmparator Mavrikios tarafından atanmıştı. Baba Herakleios, Philippikos'un yokluğunda en üst düzey yetkiliydi. 587 yılında General Philippikos hastalığı yüzünden Konstantinopolis'e gitmek zorunda kaldı ve onun yerine imparator Prikos adındaki bir generali doğu komutanlığına atadı. Baba Herakleios, Prikos'u emri altında Nisbis yakınlarında da görevlerde bulunduğu ve Sâsânilere karşı başarılı savaflara katıldı. Baba Herakleios'un askeri faaliyetleri hakkında bilgi varken oğlu Genç Herakleios hakkında bu dönem için bilgi mevcut değildir. Genç Herakleios bu dönemde ya babası ile birlikte Bizans Ermenistanı'nda ya da Konstantinopolis'te idi⁴⁶⁴.

595 yılına gelindiğinde Baba Herakleios Ermeniler ile iyi ilişkilerinden dolayı Ermenistan'a Magister Militum per Armenia olarak atandı. Baba Herakleios'un geldiği bu mevki genç Herakleios için büyük bir fırsattı. Hem bulunduğu coğrafyayı ve insanlarını iyi bir şekilde tanıyor hem de ileride mücadele edeceği düşmanları hakkında fikir sahibi oluyordu. Ancak dedeğimiz gibi genç Herakleios'un nasıl büyüdüğü, nasıl yetiştirildiği ve nasıl bir eğitim aldığını bilemiyoruz⁴⁶⁵. Ama babasının yanında iyi bir asker olarak yetiştiği ve gençlik yıllarında yanında bulunduğu olası bir durumdur. Yaşlı Herakleios'un bu görev döneminde bölgedeki önemli Ermeni aileleri ile kurduğu iletişim ilereki dönemde Genç Herakleios'un Sâsânilere karşı savaşında çok işine yarayacaktı.

Yaşlı Herakleios ya 600 ya da 602 yılında – Mavrikios iktidardan düşmenden – Kartaca (Kuzey Afrika) Eksark'ı olarak atandı⁴⁶⁶. Yukarıda da daha önceden

⁴⁶⁴ Kaegi, *Heraclius*, s.22-23.

⁴⁶⁵ Kaegi, *Heraclius*, s.23.

⁴⁶⁶ Timoty Venning'in hazırladığı kronolojik Bizans tarihi kitabında bu tarihi 598 olarak verir. Detaylı bilgi için bkz: Venning, *Chronology*, s.136.

belirttiğimiz gibi Eksarklık çok büyük bir makamdı ve imparatora eş değer bir güce sahipti. Eksarklık makamı önceleri sadece Avrupa'nın belirli yerlerinde varken İmparator Mavrikios döneminde Kartaca'ya da kurulmuştu. Yaşlı Herakleios bu eksarklığa getirilerek kendine zengin bir toprak bulmuş oluyordu. VII. yüzyıl Bizansı'nda Kartaca ekonomi ve demografik bakımdan imparatorluğun diğer bölgeleri gibi gerileme yaşamıyordu. Ayrıca maden, gıda vb. gibi kaynaklar açısından çok zengin bir bölgeydi. Bu imkamlar Baba Herakleios'un güçlenmesinde ve sağlam bir otorite kurmasında çok etkiliydi⁴⁶⁷.

602 yılında Phokas'ın isyan ile başa gelişi ve sekiz yıllık saltanatı Bizans'ın karanlık bir döneme girmesine neden oldu. Uyguladığı yanlış politikalar üst ve alt kesimlerin düşmanlığını kazanmasına neden oldu. Çaresiz olan halk bu tiran'a karşı Baba Herakleios'dan medet umdu ve ondan yardım istediler. Herakleios ilerlemiş yaşından dolayı bu görevi oğlu Genç Herakleios'a verdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Herakleios Phokas'a karşı ani bir harekette bulunmayarak yavaş bir şekilde onun sonunu hazırladı. Phokas'ı tahtan indirmek için asker toplamanın yanı sıra Herakleios kendi adına gümüş sikkeler bastırarak amacını Phokas'a gösteriyordu. İki yıl süren bir hazırlık aşamasından sonra Eylül 610'da Konstantinopolis'e giren Genç Herakleios Phokas'ı devirerek Bizans'ın yeni imparatoru oldu⁴⁶⁸.

4.4.3. İmparator Herakleios ve Politikası

Herakleios imparatorluğun başına geçtiğinde ülke tam bir kaos içindeydi. Belki de Bizans İmparatorluğu kurulduğundan beri hiçbir imparator ülkeyi bu durumda ele almamıştı. Batıda Avar ve Slavların Balkanları istilasını, doğuda Sâsânilerin ilerleyişi Bizans'ı iki büyük güç arasında sıkıştırdı. Başkent Konstantinopolis'in konumu ve surları bir nebze Bizans'ı istilalara karşı rahatlatıyordu.

İmparator Herakleios ilk iş olarak iki taraf arasında da barış yapmalıydı. Özellikle Sâsâniler ile yapacağı barış imparatorluğun kendini toparlaması açısından önemliydi. Herakleios Sâsâni İmparatoru ile barış görüşmeleri yapmak istedi ve IV. Pervîz'e kıymetli hediyeler yolladı. Ancak IV. Pervîz Phokas'a yaptığı muameleyi

⁴⁶⁷ Kaegi, *Heraclius*, ss.26-30.

⁴⁶⁸ Kaegi, *Heraclius*, ss.29-50; Venning, *Chronology*, s.147; Haldon, *Byzantium*, s.41-42.

Herakleios'a da yaptı. Burada IV. Pervîz'in Mavrikios'un oğlu olduğunu iddia etti kişi ile Bizans üzerinde hak sahibi olması da etkiliydi. Sepeos bu konu ile ilgili IV. Perviz'in şu sözlerini aktarır: “*Bu imparatorluk (Bizans) benim ve imparator olarak (iktidarı) Mavrikios'un oğlu Theodosios için kurdum. Ama bu (Herakleios) bizim iznimiz olmadan imparator oldu ve bize hediye olarak kendi hazinemizi sunuyor. Ancak onu (iktidarı) elime alana kadar bırakmayacağım.*”⁴⁶⁹,

Sâsâniler komutan Şahen (Şahin) önderliğinde 610/11 yılında Kapadokya bölgesini ve başkenti Caesarea'yı işgal ettiler. Bu işgal İmparator Herakleios açısından bir utanç olabilirdi. Çünkü Herakleios'un annesi ya da akrabaları bu bölgenin insanıydı⁴⁷⁰. İstilalarına devam eden Sâsâniler aynı yıllarda Antakya ve Apamea ve Emesa'yı, 613 yılında da Dimaşk'ı ele geçirdi. Bizans için stratejik önemi olan bu bölgeleri tekrar ele geçirmek isteyen Herakleios Antakya'ya doğru hareket etti. Ancak daha tecrübesiz bir lider ve komutan olan Herakleios Sâsâniler karşısında hezimete uğradı. Kilikya kapılarının kuzeyine doğru çekilen Herakleios bölgeyi Sâsânilere bırakmak zorunda kaldı⁴⁷¹.

615 yılına doğru Şahen birlikleri ile Kadıköy'e kadar geldi. Bizans barış için elçiler yollasa da elçiler Sâsâniler tarafından öldürüldü. Boğazı geçmeyip şehri muhasara etmeyen Sâsâniler geri döndüler. 617 yılında Sâsâni birlikleri deniz yoluyla Kıbrıs'a gittiler ve adayı işgal ettiler⁴⁷².

Diğer taraftan 614 yılında Kudüs'ün Sâsâniler tarafından alınması Hıristiyan dünyası ve onun hamisi Bizans için korkunç bir olaydı. Ayrıca şehrin alınmasının yanında kutsal emanetlerinde Ktesiphon'a yollanması manevi açıdan da bir yıkımdı.

⁴⁶⁹ Sebeos, *History*, s.66.

⁴⁷⁰ Theophanes, *Chronicle*, s 429; Kaegi, *Heraclius*, s.68; Reinink Gerrit, Stolte Bernard, *The Reign of Heraclius (610 – 641) Crisis and Confrontation*, Leuven: Peeters, 2002, s.2; Pourshariati, *Sâsânian*, s.141; Garthwaite, *Persians*, s.110; Haldon, *Byzantium*, s.42; Venning, *Chronology*, s.148; Treadgold, *Byzantine*, s.288.

⁴⁷¹ Mitchell, *Roman*, s.451-452; Pourshariati, *Sâsânian*, s.141; Garthwaite, *Persians*, s.110; Haldon, *Byzantium*, s.42; Venning, *Chronology*, s.148-149; Foord, *Byzantine*, s.100; Treadgold, *Byzantine*, s.288-289.

⁴⁷² Mitchell, *Roman*, s.452; Reinink, Stolte, *Heraclius*, s.3; Pourshariati, *Sâsânian*, s.141; Garthwaite, *Persians*, s.110; Haldon, *Byzantium*, s.43; Venning, *Chronology*, s.150-151; Foord, *Byzantine*, s.101; Vasiliev, *Bizans*, s.232 aynı eser çev: Mansel, s.250.

616/17 yıllarında ise Plesium ve 619 yılında da İskenderiye Sâsâni kontrolüne geçti. Bu Bizans için Yakın Doğu ve Mısır'ın kaybedilmesi demektir⁴⁷³.

İmparator Herakleios 618 yılında batı ve doğudaki bu iki güçle başa çıkmak için babasının eksark olduğu Kartaca'ya gitti. Konstantinopolis'teki bürokratik ve dini zümrenin baskısından uzak bir şekilde imparator yeni bir ordu tesis etmeye başladı ve Kartaca'da geçirdiği süre içerisinde gereksiz protokoller yapmadığı için hezineden kâr bile elde etti⁴⁷⁴.

618 yılına kadar İmparator Herakleios iktidarda sekiz yılını doldurmuştu. Dönemin kaynakları bu dönem hakkında çok az bilgi vermektedir. İmparator Herakleios'un yapacağı seferler çok önemliydi. Aceleye getirilen ve sonucunda alınan bir mağlubiyet Herakleios'un saltanatının yanında imparatorluğunda yıkılmasına zemin hazırlayabilirdi.

İmparator Herakleios seleflerinden olan Mavrikios gibi iyi bir askerdi. Mavrikios'un Kartaca'da kurduğu eksarklıkta gençliğini geçirdi ve ona göre bir askeri eğitim aldı. İmparator önce doğuda sıkı bir teşkilat kurarak işe başladı. Seleukia'nın (Silifke) kuzeydoğusunda Akdeniz kıyısına, Karadeniz'de Rhizos'a (Rize) kadar uzanan dört ana thema oluşturdu. Bunlar Kuzeybatıda Opsikion, Kuzeydoğuda Armeniakon, Orta bölgede Anatolikon ve son olarak güney kıyısında Kibyrioton idi⁴⁷⁵.

Herakleios imparatorluğun mali durumunu da düzelttikten sonra 622 yılında Sâsânilerin karşısına çıkmaya karar verdi. On iki yıl uzun bir süreçti ve bu Bizans için dinlemiş ve motive olmuş savaşa hazır bir ordu demektir. Diğer önemli bir nokta ise Herakleios, İmparator I. Theodosios'tan sonra Bizans'ta asker – komutan olan ve ordusunun başında savaşa giden ikinci liderdi. Askerlik vasfını liderlik vasfı ile birleştiren Herakleios Sâsâniler üzerine yapacağı seferlerde bunun faydasını görecekti.

⁴⁷³ Theophanes, *Chronicle*, s. 432-433; Mitchell, *Roman*, s.452; Reinink, Stolte, *Heraclius*, s.2-3; Pourshariati, *Sâsânian*, s.141; Garthwaite, *Persians*, s.110; Haldon, *Byzantium*, s.42-43; Vasiliev, *Bizans*, s.231-232; aynı eser çev: Mansel, ss.248-250; Venning, *Chronology*, ss.149-151; Foord, *Byzantine*, s.100-101; Treadgold, *Byzantine*, ss.289-293.

⁴⁷⁴ Norwich, *Bizans*, s.232-233; Foord, *Byzantine*, s.101-102.

⁴⁷⁵ Norwich, *Bizans*, s.233-234.

4.4.4. Bizans – Sâsâni Savaşları

İmparator Herakleios imparatorluğun dört bir yanından topladığı ordular ile 5 Nisan 622 yılında Sâsânilere karşı büyük bir sefer başlatmış oldu. Konstantinopolis'ten gemiye binen imparator, Anadolu'da karaya çıktı ve Kaisareia şehrine gitti⁴⁷⁶. Bu sırada Sâsâniler Şahrvaraz adlı bir komutan altında toplanıp Kaisareia şehrinde konuşlanmışlardı. Bizans ordusunun bölgeye gelmesiyle iki büyük güç karşılaşmış oldu ve savaş başladı. İmparator Herakleios'un ilk komutanlık tecrübesiydi. Sâsâni ordusunun başında ise deneyimli bir komutan olan Şahravaz vardı. Ancak on iki yıllık hazırlık meyvesini vermişti. Bizans orduları Sâsâni ordusunu çember içine alarak büyük bir zafer kazandı. Bizans bu galibiyet sayesinde Sâsânileri Kapadokya ve Pontos bölgelerinden çıkardı. Oysa savaş başlamadan önce Sâsâni imparatoru IV. Pervîz Bizans'ı küçümseyerek İmparator Herakleios'a şöyle bir mektup yazmıştı; *“Tanrıların en soylusu, tüm yeryüzünün hükümdarı ve efendisi, büyük Hüzmüz'ün oğlu Hüsrev'den kıymetsiz ve akılsız kölesi Herakleios'a... Bizim hâkimiyetimize boyun eğmeyi reddedip kendine efendi ve hükümdar dersin. Bizim hazinemizi gasp edip dağıtırsın, hizmetkârlarımızı ayartırsın. Haydut çetelerle bize sataşıp durursun. Grekler, ben sizi yok etmedim mi? Tanrı'ya güvendiğini söylüyorsun; Öyleyse Kayseri, Kudüs ve İskenderiye'yi benim elimden ne diye kurtarmadı?... Konstantinopolis'i de yok edemez miydin?”*⁴⁷⁷.

Ancak Herakleios ilk savaşında Sâsânileri büyük bir bozguna uğrattı. İmparator motive olmuş bir ordu ile Sâsânilerin üzerine gidecek iken Avarların Bizans sınırlarını tehdit etmesi Herakleios'un ordusu ile Konstantinopolis'e dönmesine neden oldu⁴⁷⁸.

Avar sorununu halleden Herakleios 623 yılında Sâsâniler üzerine yeni bir sefer başlattı. İlk seferde olduğu gibi denize açılan imparator bu sefer Trabzon şehrinde inip Pontus illerine geçti ve Ermeni topraklarına girdi. Bizans Ermenistanı'nın başkenti Theodosiopolis'ten Sâsâni Ermenistanı'nın başkenti Dvin'e kadar uzun bir yol katederek Nahçıvan'a girdi ve İran Azerbaycanı'na

⁴⁷⁶ Theophanes, *Chronicle*, s.438; Moses, *Alban*, s.140-141; Haldon, *Byzantium*, s.45; Venning, *Chronology*, s.152-153; Foord, *Byzantine*, s.103-104; Treadgold, *Byzantine*, s.294.

⁴⁷⁷ Norwich, *Bizans*, s.232.

⁴⁷⁸ Paschale, *Chronicon*, s.165; Norwich, *Bizans*, s.234-235; Mitchell, *Roman*, s.452-453; Venning, *Chronology*, s.153; Treadgold, *Byzantine*, s.294-295; Grousset, *Ermeniler*, s.262-263; Haldon, *Byzantium*, s.45.

akınlar düzenleyerek Sâsânilerin başkentine doğru ilerledi. İmparatorun Sâsâni başkentine doğru ilerlemesinin bir nedeni de Sâsânilerin Kudüs'ü istilası sırasında Hıristiyanların kutsal emanetlerini almasıydı. Eğer imparator bu emanetleri alırsa Hıristiyanlar üzerindeki etkisini daha da arttırabilirdi. Herakleios'un gelişi ile IV. Pervîz Nine've şehrine kaçtı ve Gandzak⁴⁷⁹ şehri imparator'un gazabına uğrayarak küle döndü. İmparator daha sonra komşu şehir Thebarmes'e geçti ve bu şehir de Gandzak ile aynı sonu yaşadı. İmparator Herakleios düşmanına hiç acımayarak Sâsâni başkenti Ktesiphon'a doğru ilerledi. Ancak kışın gelmesi imparator'un seferi bitirmesine neden oldu. Herakleios ordusunu dinlendirmek için Albania bölgesine gitti. İleriki seferlerinin planlarını yapan imparator Kura, Aras, Albaina ve Ermenistan bölgeleri üzerinde yoğunlaştı⁴⁸⁰.

Baharın gelmesi ile birlikte iki ordu tekrardan savaş için harekete geçti. Sâsâni komutanı Şahrvaraz Ermenistan'daki topraklarının güvenliğini sağlamak için Gardman'dan⁴⁸¹ geçerek Ermeni – İberyâ sınırında, Aparner de denilen Transkafkasya Dikranagerdi'nin etrafındaki karargâha döndü. Diğer bir Sâsâni komutanı olan Şahen de 30.000 kişilik bir ordu ile Şahrvara'a katıldı. İki ordunun karşılaşması neticesinde büyük bir savaş başladı. Şahrvaraz ve Şahen, Herakleios'un ordularını çember için aldı ancak Herakleios Şahen'in bulunduğu kanata saldırdı ve onun ordularını yararak Dziğug yolundan Nahçıvan ovasına indi ve Vrencunig Kasabasından Aras'a geçti. Şahrvaraz ve Şahen orduları ile peşlerine düştü. Herakleios Pakrevant'a ve Abahunik'e doğru indi ve Hreçmunkh denilen bir köye konakladı. Bu sırada Şahrvaraz orduları ile dinlenmeden daha güneye inerek Ağıouit kazasına geldi. 6.000 seçkin adamı ile Van gölünün kuzeydoğu kıyısındaki Erçiş'te mevzilendi. Şahrvaraz, Herakleios'a pusu kurarak kellesini IV. Perviz'e götürmek istiyordu. Ancak casusları aracılığıyla bu pusudan haberdar olan Herakleios 20.000 askeri ile Erçiş'e doğru yürüdü. Gece vakti Sâsâni birliklerine aniden saldıran Bizans ordusu Sâsânileri şehre hapsetti ve şehri ateşe verdi. Sâsâni ordusu şehirde kül olurken sadece komutan Şahrvaraz kaçıp kurtulabildi. Kış ayının gelmesi üzerine

⁴⁷⁹ Ganz – i Şizaghan Azerbaycan'daki Şiz kazasındaki Gancak'tır.

⁴⁸⁰ Norwich, *Bizans*, ss.235-237; Mitchell, *Roman*, s.453; Venning, *Chronology*, s.153-154; Pourshariati, *Sâsânian*, s.149; Garthwaite, *Persians*, s.110; Treadgold, *Byzantine*, s.295; Grousset, *Ermeniler*, s.263.

⁴⁸¹ Sevan gölünün doğu sahili ile Gence yöresi arasındaki bölgedir.

imparator sefere son verdi ve ordusu ile birlikte önce Kaisareia'ya oradan da Amasya yöresine gitti⁴⁸².

Havaların ısınması ile birlikte imparator bu seferde Phokas döneminde kaybedilen Mezopotanya'daki topraklar üzerine yürümeye karar verdi. 625 yılının Mart ayında İmparator Herakleios, Martyropolis, Amida, Samosate ve Germanikeia'dan (Kermanige) güney Ermenistan'ın batı kısımlarına akınlar düzenledi ve bu şehirleri Bizans topraklarına kattı⁴⁸³. Sâsâni komutanı Şahrvaraz yeni bir ordu ile Bizans'ın bu ilerleyişini durdurmak için peşlerinden gitti. İmparator Herakleios'u Martyropolis ve Amida şehri arasında sıkıştırdı. Güneye doğru ilerleyen imparator Adana civarına varınca karşılık vermeyi göze aldı ve Sâsâni ordusu ile yeni bir muharebe başlandı. Bizans kronikleri – Theophanes'in kroniği gibi – bu savaşta İmparator Herakleios'a destansı bir kahraman havası vererek Sâsâni ordusunu nasıl yarıp geçtiğini anlatır. Ancak Sâsâni orduları bu savaşta Bizans ordularına çok büyük zayıflıklar verdiler. Aslında bu savaş Bizans açısından bir yenilgi bile sayılabilirdi⁴⁸⁴.

İmparator Herakleios bu zorlu savaştan sonra kışı geçirmek için Sebasteia üzerinden Pontos bölgesindeki Trabzon ili civarına geldi. Sâsâni İmparatoru ise Bizans ile yapılan bu savaşlardan hiç memnun değildi. Bu savaşlara bir son vermek isteyen IV. Pervîz imparatorluk içinde genel bir seferberlik başlattı ve eli silah tutan herkesi Sâsâni ordusuna aldı. IV. Pervîz'in amacı Herakleios'a bir ders vermekten ziyade rakibini yok etmeye ve Bizans'ı tarih sahnesinden silmeye yönelikti. Sâsâni İmparatoru bunun için Bizans'ın batıdaki en büyük düşmanı olan Avarlar ile anlaştı. Herakleios ise elindeki mevcut güç ile Sâsânilere ve yeni müttefikine karşı koymanın yollarını bulmaya çalışıyordu. Ordusunu üçe bölen Herakleios, ilk ordusunu başkent Konstantinopolis'e yolarak şehrin savunmasını kuvvetlendirdi. Kardeşi Theodoros'u ikinci bir ordu ile Mezopotamya'da bulunan Sâsâni komutanı Şahen (Saes – Şahin)'in üzerine yolladı. Üçüncü ve kendisinin oluşturduğu ordu ile Ermenistan ve Kafkasları zapt edip, buradan da Sâsâni topraklarına saldırmayı planlıyordu⁴⁸⁵.

⁴⁸² Norwich, *Bizans*, ss.237-239; Mitchell, *Roman*, s.453; Grousset, *Ermeniler*, s.263-264; Foord, *Byzantine*, s.104-105.

⁴⁸³ Grousset, *Ermeniler*, s.264; Foord, *Byzantine*, s.105.

⁴⁸⁴ Moses, *Alban*, s.142-143; Norwich, *Bizans*, ss.237-239; Foord, *Byzantine*, s.105-106.

⁴⁸⁵ Norwich, *Bizans*, s.239-240; Mitchell, *Roman*, s.453; Grousset, *Ermeniler*, s.264;

Sâsâniler ise Avarlar ile güçlerini birleştirerek 29 Haziran 626 tarihinde Konstantinopolis'i kuşattılar. Ancak Sâsâniler Avarlara nazaran kuşatmada daha pasif bir rol oynadılar. Bizans'ın barış görüşmelerine katılan Avarlar çok ağır şartlar öne sürdükleri için iki güç arasında bir barış yapılamadı ve kuşatma yaz ayı boyunca devam etti⁴⁸⁶.

İmparator Herakleios bu kuşatma sırasında Karadeniz bölgesindeydi ve Sâsâni – Avar ittifakına karşı kendine yeni bir müttefik aradı. O sırada Karadeniz'in kuzeyinde Hazar Türkleri vardı ve bu Türkleri Ziebil (Cibğu veya Cibgu) adında bir hakan yönetiyordu. Herakleios, Hazar Hakanı'na kızını vermek suretiyle Hazarlar ile ittifak kurmayı başardı. İmparatorun buradaki amacı Transkafkasya üzerinden Sâsâni İmparatorluğunu kuşatmaktı⁴⁸⁷. Ayrıca Herakleios'un yaptığı bu ittifak batıda da etkisini göstermişti. Hem Konstantinopolis'in güçlü surlarını aşamayan hemde Bizans – Hazar ittifakını gören Avarlar kuşatmayı kaldırmışlardı⁴⁸⁸. İmparator batıdaki sorunun çözümü ile kendisini artık doğudaki düşmanına odaklayabilirdi.

İmparator Herakleios Hazar ittifakının yanında ikinci bir hamle olarak İberya'yı da yanına çekmek istiyordu. Ancak İberya Kralı I. Stepannos Ortodoks mezhebinden olmasına rağmen Sâsâni safında durmayı tercih etmişti. Bizans ve Hazar birlikleri İberya'nın bu tutumuna karşılık 627 yılında Tiflis'e girerek şehri muhasa ettiler⁴⁸⁹. Bu iki büyük güce dayanamayan Kral I. Stepannos yenildi ve Hazar Hakanı onun kellesini alarak İmparator Herakleios'a yolladı. Herakleios İberya'nın başına Mthavar I. Adarnase adında birini geçirdi⁴⁹⁰. Bu sayede Bizans kuzey bölgesinde Sâsânilere karşı tam bir üstünlük oluşturdu.

İmparator savaş mevsimini beklerken Hazar Hakanı Ziebil ölmüştü ve Bizans Türklerin askeri gücünden mahrum kalmıştı. Herakleios Sâsânilere karşı yeni yapacağı seferde elindeki askeri imkânlarla yetinmek zorundaydı. Savaş mevsiminin gelmesiyle imparator Ermenistan coğrafyasına indi. Eçmiyadzin yöresinde,

⁴⁸⁶ Paschale, *Chronicon*, ss.168-181; Norwich, *Bizans*, s.241-242; Mitchell, *Roman*, s.453; Venning, *Chronology*, s.155; Foord, *Byzantine*, s.106; Treadgold, *Byzantine*, s.297-298; Haldon, *Byzantium*, s.45-46; Kafesoğlu İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, b.32, İstanbul: Ötüken yay, 2011, s.162.

⁴⁸⁷ Mitchell, *Roman*, s.454; Grousset, *Ermeniler*, s.264; Foord, *Byzantine*, s.106-107; Kafesoğlu, *Kültür*, s.162.

⁴⁸⁸ Norwich, *Bizans*, s.242; Venning, *Chronology*, s.155;

⁴⁸⁹ Brosset, *Gürcistan*, s.191; Moses, *Alban*, s.147; Mitchell, *Roman*, s.454; Grousset, *Ermeniler*, s.264; Venning, *Chronology*, s.155-156; Haldon, *Byzantium*, s.46; ; Kafesoğlu, *Kültür*, s.162.

⁴⁹⁰ Brosset, *Gürcistan*, s.192-193; Grousset, *Ermeniler*, s.264; Venning, *Chronology*, s.156.

Vartanagerd yakınında Aras'ı aştı ve Kogovit eyaletine vardı. Daha sonra Urmiye Gölü'nün kuzeybatısındaki Her ve Zarevant nahiyelerine geçerek güneye Asur'a, Ktesiphon ve Destgerd'deki Sâsâni sarayına gitt. Herakleios'un ilerlemesine engel olmak için Nahçivan bölgesinde konuşlanmış olan Sâsâni komutanı Rozbihan (Roc Vehan) Herakleios'u durduramadı. Sepeos'un verdiği bilgiye göre savaş Zarasp dağı'nın öbür tarafında, Büyük Zap suyunun ovasında oluyordu⁴⁹¹. Herakleios Sâsânileri bu bölgede bekliyordu. 1 Aralık 627'de Büyük Zap'ı geçen Herakleios, Sâsânilerin haberi olmadan hareket ederek Ninova harabeleri'nin yakınına konuşlandı⁴⁹². Sâsâni ordusunun haberi olmadan hızlı manevralarla hareket eden İmparator Herakleios Sâsâni ordularını gafil avlayarak onlara büyük bir hezminet yaşattı. Hatta Sepeos; “*Aniden çark ederek, korkunç bir şekilde onlara saldırdı. Ovaya sis çökmüştü ve Pers birlikleri Herakleios'un dönüşünü çoktan çatışmaya başlamışken öğrendiler*”⁴⁹³ der. 12 Aralık 627 tarihinde Sâsâniler Bizans karşısında belki de hayatları'nın en büyük darbesini almışlardı.

İmparator Herakleios bu büyük zaferine karşı geri dönmek yerine Sâsâni İmparatorunu tahtan indirmek niyetindeydi. Ordusunu birkaç gün dinlendirdikten sonra Sâsâni topraklarına doğru yola çıkan Herakleios yol üzerinde bir Sâsâni ulağını yakaladı ve Sâsâni İmparatoru IV. Pervîz'in komutanı olan Şahrbaraz'ı geri çağırdığını bildiren mektubunu ele geçirdi. Herakleios Sâsâni imparatoru'nun ağzından bir mektup kaleme alarak, Bizans'a ağır bir darbe vurulduğunu ve komutan Şahrvaraz'ın bulunduğu mevkidenden ayrılmaması gerektiğini yazmıştı. Komutan Şahrvaraz'ın bu mektup üzerine yerinde durması İmparator IV. Pervîz'i daha da güçsüz bıraktı. Herakleios'un ilerleyişinin devam etmesi üzerine Ktesiphon'dan da kaçan IV. Pervîz daha da doğuya ilerleyerek Huzistan'a (Suaiana) gitti. Herakleios ordusu ile Ktesiphon'a geldiğinde bomboş ve muhteşem bir mimari eserle karşılaştı. İmparator Herakleios Sâsâni İmparatoru'nun kaçması üzerine bir güç gösterisi olarak imparatorluğun antik başkentini ve sarayını yakmıştı. Bu durum Bizans açısından çok barbarca bir gösteriydi. Şehri ele geçirme imkânı varken imparator ordusuna geri

⁴⁹¹ Sebeos, *History*, s.83-84; Venning, *Chronology*, s.156; Foord, *Byzantine*, s.108-109.

⁴⁹² Norwich, *Bizans*, s.242-243; Grousset, *Ermeniler*, s.264-265; Foord, *Byzantine*, s.109.

⁴⁹³ Sebeos, *History*, s.84.

dönme talimatı verdi ve kışı geçirmek için Azerbaycan'daki Gandzak bölgesine gitti⁴⁹⁴.

4.4.5. Bizans – Sâsâni Barışı ve Ermenistan'ın Geri Alınışı

Sâsâni İmparatoru IV. Pervîz aldığı bu ağır darbelere karşı Bizans ile anlaşmaya yanaşmayarak imparatorluk içinde bir infiale neden oldu. Ayaklanan teba'nın yanında kendisine karşı cephe almış olan oğlu ve devlet erkânı IV. Pervîz'i tahtan indirerek zindana attılar (28 Şubat 628) ve oğlu II. Kavad'ı (Kavad Siroe) yeni imparator olarak ilan ettiler⁴⁹⁵.

İmparator Herakleios bu sırada Tebriz şehrini almıştı ve Sâsâni toprakları üzerindeki faaliyetlerine aralıksız devam ediyordu. Sâsânilerden oluşan bir elçilik grubu İmparator Herakleios'un yanına gelerek II. Kavad'ın tahta çıktığını bildiren mektubu taktim ettiler. Pervîz'e nazaran oğlu II. Kavad daha ılıman bir liderdi ve Herakleios ile barış yapma taraftarıydı⁴⁹⁶. II. Kavad devlet erkânına bir anlaşma yapmanın gerekli olduğunu danışarak; "*İmparator (Herakleios) ile bir anlaşma yapmak ve imparatorluğun (Bizans) topraklarından vazgeçmek gereklidir. Bütün bölge üzerinde bir anlaşma yapmalıyız*"⁴⁹⁷ der.

Herakleios'un şartlarını kabul eden II. Kavad 628 yılında bir barış anlaşması imzaladı⁴⁹⁸. Herakleios'un şartlarına göre Bizans İmparatorluğu, İmparator Mavrikios dönemindeki topraklarına geri dönüyordu⁴⁹⁹. Yani Mezopotamya, Kudüs ve özellikle Ermenistan'ın büyük bir bölümü tekrardan Bizans'a geçmiş oluyordu. Ayrıca toprakların yanında Kudüs'ün alınmasından sonra Sâsânilere geçen kutsal emanetler Bizans'a geri verildi ve Herakleios Hristiyan dünyasında da farklı bir imaj

⁴⁹⁴ Norwich, *Bizans*, s.243-244; Venning, *Chronology*, s.156; Garthwaite, *Persians*, s.110; Foord, *Byzantine*, s.109-110; Treadgold, *Byzantine*, s.298; Grousset, *Ermeniler*, s.265.

⁴⁹⁵ Sebeos, *History*, s.85; Moses, *Alban*, s.156; Paschale, *Chronicon*, s.182-183; Pourshariati, *Sâsânian*, s.153; Mitchell, *Roman*, s.454; Venning, *Chronology*, s.156; Garthwaite, *Persians*, s.110; Foord, *Byzantine*, s.110; Treadgold, *Byzantine*, s.298-299.

⁴⁹⁶ Venning, *Chronology*, s.156; Garthwaite, *Persians*, s.110; Foord, *Byzantine*, s.110.

⁴⁹⁷ Sebeos, *History*, s.85.

⁴⁹⁸ Mitchell, *Roman*, s.454; Pourshariati, *Sâsânian*, s.153; Grousset, *Ermeniler*, s.265; Venning, *Chronology*, s.156; Foord, *Byzantine*, s.111.

⁴⁹⁹ Norwich, *Bizans*, s.245; Mitchell, *Roman*, s.454; Garthwaite, *Persians*, s.110; Treadgold, *Byzantine*, s.299; Foord, *Byzantine*, s.111; Grousset, *Ermeniler*, s.265.

yarattı. Bizans senatosu bu başarılarından dolayı Herakleios'a *Scipio*⁵⁰⁰ unvanını verdi⁵⁰¹.

4.5. Bizans ve Müslüman Araplar Arasında Ermeniler

İmparator Herakleios Sâsâni problemini çözdükten sonra bölgedeki otoritesini tekrar tesis etmeye çalışıyordu. Bu sırada doğu da yeni bir güç ortaya çıkmıştı. İslam dini altında Peygamber Muhammed ve ona inanan Araplar yavaş yavaş birleşerek yeni bir düzen tesis ediyorlardı. Bizans'ın doğuda Sâsânileri etkisiz hale getirmesi ve Sâsânilerin bir iç savaşa sürüklenmesi Müslüman Arapların yapacağı fütühatlar ile Sâsânilerin yerini almasına neden oldu. Böylece doğuda Sâsâniler tarih sahnesine karışırken Müslüman Araplar Bizans'ın yeni rakibi oldu. Bu yeni gücün Ermenilere tesiri ise Sâsânilerin yerini Müslüman Araplar alacaktı ve eski sistem ufak farklılıklar ile devam edecekti. Yani Ermeniler iki büyük güç arasında tampon bölge olma özelliğini koruyacaktı ve zaman içinde güçlü olan tarafın ptotektorası altına girecekti.

4.5.1. Bizans – Arap Savaşları ve Ermeniler

Bizans ile Müslüman Araplar arasındaki ilk diplomatik ilişkiler 628 yılında Peygamber Muhammed'in İmparator Herakleios'a gönderdi İslamiyet'e davet mektubu ile başladı⁵⁰². İmparator Herakleios'un olumsuz cevabından sonra iki güç

⁵⁰⁰ Bu unvan meşhur Romalı komutan Publius Cornelius Scipio Africanus Major'e itafen verilen yüksek bir şeref payesidir. Scipio M.Ö. 236 – 183 tarihleri arasında yaşamış Romalı bir asker ve devlet adamıydı. Kartaca savaşları sırasında Anibal Barka'yı mağlup ederek Kartacayı Roma sınırlarına dahil etmiştir. Kazandığı büyük başarılarından dolayı kendisine Africalı Scipio unvanı verilmiştir. Daha sonraları bu unvan Roma (Bizans)'da bu tarz başarı gösteren devlet adamlarına ve komutanlarına verilmiştir ki İmparator Herakleios'da bunlardan biridir.

⁵⁰¹ Norwich, *Bizans*, s.245; Garthwaite, *Persians*, s.110; Foord, *Byzantine*, s.112.

⁵⁰² Peygamberin yolladığı mektup İslam kaynaklarında şu şekilde aktarılmıştır; “*Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den Bizans İmparatoru Herakleios'a, Hidayete uyanlara selam olsun İslâm'ı kabul et ki, kurtuluşa eresin ve Allah da ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen sorumluluğun altındaki insanların günahını sen çekersin. 'Ey Ehl – i kitap! Sizin ve bizim aramızda müşterek olan söze gelin: Sadece Allah'a kulluk edelim ve Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birimiz diğerine rab edinmesin'. Eğer yüz çevirirlerse 'şahid olun biz Müslümanız' deyiniz.*” İmparator'un cevabı ise şu şekilde verilmiştir: “*İsa'nın müjdelediği Allah'ın Resülü Ahmed'e Bizans meliki Kayser'den, Mektubun elçin aracılığıyla bana ulaştı. Şehadet ederim ki, sen Allah'ın elçisisin. İncil'de senin adını bulmaktayız; Meryem oğlu İsa da seni bize müjdelemiştir. Ben Rumları sana iman etmeye davet ettim, ancak kabul etmediler. Eğer bana itaat etselerdi, onlar için daha hayırlı olurdu. Senin yanında olup sana hizmet etmeyi ve ayaklarını yıkamayı çok isterdim.*” Mektuplar için bkz: Avcı Casim, *İslam – Bizans İlişkileri*, İstanbul: Klasik yay, 2003, ss.51-53. Ayrıca Peygamber Muhammed İmparator Herakleios ve onun valilerine ve vasallarına da çeşitli mektuplar göndererek islama davet etmiş. Detaylı bilgi için bkz: Aynı eser, ss.51-60. İslam kaynaklarında geçen

arasındaki ilk çarpışma da 629 yılında Mu'ta da meydana geldi. Savaşta Peygamber Muhammed hala hayattaydı ve savaşı peygamberin önemli komutanlarından biri olan Halid b. Velid kumanda ediyordu. Ancak Müslüman Arapların henüz güçlü bir orduya sahip olmamaları Bizans karşısında hezimete uğramalarına neden oldu⁵⁰³.

İmparator Herakleios Mu'ta savaşından sonra hac ziyareti için 21 Mart 630'da Kudüs'e gitti. İmparator hac ziyaretinden sonra Konstantinopolis'e döndü ve bu sıralarda da Peygamber Muhammed 632 yılında öldü. İslam Devletinin yönetimini ise halife unvanı ile Ebubekir teslim aldı. Bizans ile Müslüman Araplar arasındaki ilk büyük çarpışmalar Halife Ebubekir döneminde başladı ve Halife Ömer döneminde büyük bir hız kazandı. 634 – 637 yılları arasında Suriye'nin güneyinde iki güç arasında büyük savaşlar yaşandı. Bunlardan en önemlisi Ecnadeyn savaşıydı (634). Bizans ile Müslüman Araplar arasında ilk defa açık alında bir meydan savaşı yapılmıştı ve Bizans büyük bir yenilgiyle karşılaşmıştı⁵⁰⁴. Savaş iki sene sonra (636) Suriye'nin kuzey bölgesine taşındı. Yermük savaşında Müslüman Araplar Şam ve Hims'i Bizans'ın elinden aldılar. Daha fazla hezimete uğramak istemeyen Bizans Theodore Trithurius ve Ermeni Generali Vahan'ı büyük bir ordu ile bölgeye yolladı ancak bir başarı elde edilemedi⁵⁰⁵.

Müslüman Arapların Bizans'a ve Hıristiyan dünyasına karşı ilk büyük akınlarının başında Yermük savaşı geliyordu. Bu savaş bir buçuk aydan fazla sürmüştü. Bizans gibi bir gücün böyle zorlanmasının nedeni Ermeni ve diğer imparatorluk içinde bulunan milletlerden oluşmuş askerlerin Müslüman Araplarla ve onların savaş teknikleriyle daha önce hiç karşılaşmamış olmaları olabilirdi. Ayrıca ordu içindeki ihtilaflar (Trithurius ve Vahan gibi) Bizans'ın birlik duygusunu yok

bu bilgilerin aksine Ermeni kronikçi Sepeos'da eserinde Peygamber ve Herakleios arasındaki yazışmaları bize aktarır. İmparator'un Kudüs topraklarında olması üzerine Peygamber ona şöyle bir mektup yollar; “*Tanrı bu toprağı bir miras olarak babamız İbrahime ve onun soyundan gelenlere verdi. Biz İbrahim'in oğullarıyız. Ülkemizi haddinden fazla bir süre kullanmışsınız. Burayı huzur içinde terk edin ve biz de sizin topraklarınıza girmeyelim. Aksi takdirde, sizin topraklarınızı falasıyla talep edeceğiz (alacağız).*” İmparator Herakleios'un Peygambere cevabı ise; “*Bu topraklar benim, senin mirasının çoğu çöldür. Ülkene barış içinde (selametle) git.*” Detaylı bilgi için bkz: Sebeos, *History*, s.97. İslam kaynaklarında geçen bilgilerin aksine Sebeos'un veridiği bilgiler siyasi gelişmeler de göz önünde bulundurulsa daha doğru bilgiler olduğu görülmektedir.

⁵⁰³ Kaegi, *Conquests*, ss.71-74; Venning, *Chronology*, s.157; Foord, *Byzantine*, s.112-113.

⁵⁰⁴ Kaegi, *Conquests*, ss.98-100; Venning, *Chronology*, ss.158-160; Foord, *Byzantine*, s.115-116; Hoyland Robert, *In God's Path – The Arab Conquests and the Creation of an Islamic Empire –*, Oxford: Oxford University Press, 2015, s.42-43.

⁵⁰⁵ Kaegi, *Conquests*, s.179-180; Venning, *Chronology*, s.161; Foord, *Byzantine*, s.116-117; Haldon, *Byzantium*, s.50; Hoyland, *Conquests*, s.45-46.

ediyordu. Bunun yanında Greek, Ermeni ve Hıristiyan Araplar arasında da bir birlik yoktu. Müslüman Araplar Bizans'ın tam aksine dini duyguları ile bir bütünlük oluşturuyorlardı. Ayrıca Ermenilerden bile Müslüman Arapların safına geçenler oluyordu⁵⁰⁶. Ermenilerin bu saf değiştirme adetleri tıpkı Bizans – Sâsâni döneminde olduğu gibi Bizans – İslam döneminde de oluyordu. Ermeniler kendi içlerinde dini ve milli bir birlik sağlayamadıkları ve feodal zihniyetten kurtulamadıkları için bu dönemde de iki güç arasında kalıyorlardı ve denge siyaseti izliyorlardı.

Greek yazarlarına göre savaşın kaybedilmesi itaatsiz komutanlar ve Ermenileri suçuydu. İmparator Herakleios'un Araplarla meydan savaşından kaçınılması gerektiği sözünü yerine getirmediği için ve ayrıca Bizans askerlerinin Genaral Vahan'ı imparator yapmak için kalkışma yaptıkları yüzünden kaybedildiğini kaydetmişlerdir⁵⁰⁷. Bu durum daha çok Greek yazarların imparatoru haklı çıkarmak ve başarısızlıkları Ermeni ve diğer ordu içindeki askerlere yüklemek için yazdıkları çok açıktı. Ayrıca dönemin Arap kaynaklarında da Ermenilerin Bizans'a karşı bir kalkışma içinde bulunduğu da geçmemektedir.

Yermük savaşından kaçan Bizans ordusunu takip eden İyad b. Ghanm Malatya bölgesine kadar geldi. Bu yaklaşık 800 km bir yoldu. Ghanm buradaki yerel ahalinin (daha çok Ermeni) cizye vergisi ödemesi için bir anlaşma tertipetti ve daha sonra geri döndü⁵⁰⁸. Müslüman Araplar Bizans'ı Suriye'den attıkları gibi Mezopotamya'ya da ilk girişlerini yapmış oluyorlardı.

Suriye'nin kaybedilmesi ve Müslüman Araplar'ın Mezopotamya sınırına dayanması Bizans ve Ermeniler açısından pek olumlu olmadı. Bütün ırkdaşlarını kendi bünyesinde hızlı bir şekilde toplayan Müslüman Araplar, Hıristiyan ve diğer inançlara mensup Arapları da kendi içlerine katıyorlardı. Bu doğuda Bizans için hem nüfus ve askeri hem de dini prestij açısından bir kayıptı. Doğudaki Bizans ordularının önemli bir bölümünü Ermenilerin yanı sıra Hıristiyan Araplar'da oluşturuyordu. Arap nüfusunun azalması Bizans ordusunu Ermeni nüfusuna bağlı kılıyordu ve bu ister istemez Bizans için bir tehlikeydi. Daha öncede görüldüğü gibi Ermeniler kendi içlerinde çok sık saf değiştirebiliyorlardı

⁵⁰⁶ Kaegi, *Conquests*, s.132-133.

⁵⁰⁷ Kaegi, *Conquests*, s.133.

⁵⁰⁸ Kaegi, *Conquests*, s.140; Venning, *Chronology*, s.162.

4.5.2. Mezopotamya'nın İşgali ve İmparator Herakleios'un Ölümü

Müslüman Arapların Suriye'yi ele geçirmesiyle artık İslam orduları Mezopotamya'ya saldırmak için hazırды. Zaten 636 yılında İyad b. Ghanm'ın Malatya'ye kadar gelip yerli halkı vergiye bağlaması Mezopotamya'nın işgali için bir başlangıçtı. Ancak Bizanslılar karşı saldırıya geçince Müslüman Araplar bu bölgede fazla tutunamayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. 637 yılında Müslüman Araplar bölgeden çekilirken Bizans ile Kinnasrin (Chalkis) adında bir anlaşma imzaladılar. Anlaşmayı yapan Bizans valisi John Kates ile İyad b. Ghanm yıllık 100.000 altın vergi karşılığında anlaştilar. Bizans'ın ödeyeceği bu vergi ile Araplar Fırat civarından uzak duracaklardı. Bu anlaşma İmparator Herakleios'un hoşuna gitmemişti. İmparatorluk ekonomisinin bu denli kötü olduğu bir dönemde bu vergi Bizans için çok ağırdı. Anlaşmaya imzasını atan vali Kates imparatorun gazabından kurtulamadı ve sürgün edildi⁵⁰⁹.

John Kates'in yerine atanan yeni vali Ptolemaios barış yanlısı bir vali değildi ve Müslüman Araplar'a vergi vermeyi reddiyordu. Vali'nin bu davranışı barışın bozulmasına ve İslam ordularının Mezopotamya'ya girmesine neden oldu. İyad b. Ghanm komutasındaki İslam orduları Fırat'ı geçerek Urfa'yı ele geçirdi⁵¹⁰. Bölgede kalıcı olabilmek için yerel toprak sahiplerini - özellikle Ermenileri - kendi saflarına çeken Müslüman Araplar bu toprak sahipleri ile anlaşmalar yaptılar. Bizans sayıca üstün bir orduya sahip olsa da Müslüman Araplarla bir savaşı göze almadı⁵¹¹.

Müslüman Araplar ile yapılan son anlaşmadaki taahhüt edilen paranın verilmemesi üzerine İyad b. Ghanm ordusu ile Mezopotamya'ya üzerindeki askeri seferlerini tekrara başlattı (639-40). Ayrıca Amr b. el - As komutasındaki diğer bir İslam ordusu da aynı tarihte Mısır'ı ele geçirdi. Bizans'ın tahıl deposu Müslümanların eline geçmişti ve bu Bizans'ın gıda yönünden büyük bir sıkıntı yaşaması demek oluyordu. İyad b. Ghanm'da Mezopotamya'da yaptığı hızlı fetihler Bizans'ı iyice güçsüz düşürüyordu⁵¹².

⁵⁰⁹ Kaegi, *Conquests*, s.159-160; Venning, *Chronology*, s.161; Hoyland, *Conquests*, s.54-55.

⁵¹⁰ Zuqin, *Chronicle*, s.143; Kaegi, *Conquests*, s.160-161; Venning, *Chronology*, s.161; Hoyland, *Conquests*, s.55.

⁵¹¹ Kaegi, *Conquests*, s.160-161; Venning, *Chronology*, s.161-162.

⁵¹² Kaegi, *Conquests*, s.184; Avcı, *İslam*, s.61; Venning, *Chronology*, s.163-164; Haldon, *Byzantium*, s.50; Hoyland, *Conquests*, s.55.

Bizans, Müslüman Arapların ilerleyişini önlemek için David Urtaya ve Titus adlı komutanlarını Mezopotamya'ya gönderdi. Ancak Müslüman Araplar ile yapılan savaş Bizans için başarısızlıkla sonuçlandı⁵¹³. Bizans'ın bu uzun soluklu başarısızlıkları genel olarak İmparator Herakleios'un ordularının başında bulunmadığından kaynaklanıyordu. Sâsânilere karşı gösterdiği üstünlüğü Müslüman Araplar'a karşı gösterememesinin en büyük nedeni de buydu. Tecrübeli komutanlardan yoksun olan Bizans Müslüman Araplara karşı sürekli darbe alıyordu. 11 Şubat 641 yılında da İmparator Herakleios'un ölümü Bizans için en büyük darbe olacaktı. Herakleios'un ölümünden hemen sonra (642-43) Müslüman Araplar Ermenistan'a tekrar akınlar yapacaktı ve kısa bir süre içinde Bizans Ermenistan'ı Müslüman Arapların protektorasına geçecekti⁵¹⁴.

4.6. İmparator Herakleios Döneminde Ermenilerin ve Ermenistan'ın

Genel Durumu

Bizans – Sâsâni ve daha sonra İslami dönemdeki savaşlarda Ermeni nüfusunun büyük çoğunluğu her zaman olduğu gibi Bizans tarafındaydı. Mavrikios dönemindeki Ermeni politikası ve Phokas dönemindeki genel çöküş Ermenileri Sâsâni saflarına itse de, İmparator Herakleios döneminde Ermeniler tekrar Bizans saflarına dönmüşlerdi. Bunun nedeni yukarıda da bahsettiğimiz gibi Herakleios'un Ermeni kökenli olma ihtimali ve imparatorun Ermeni topraklarını önsememesi gösterilebilir. Diğer önemli bir neden ise Herakleios'un dini duyguları çok etkin bir şekilde kullandığı ve Sâsânileri yenerek kutsal emanetleri geri alması'da Hıristiyan toplumlar nazarında etkiliydi. Öyleki Sepeos kroniğinde Herakleios için “*Kutlu, dindar, bahtiyar Herakleios*”⁵¹⁵ der. Sepeos'un ve Ermenilerin Herakleios için böyle düşünmesinin bir nedeni de kutsal Çarmıhın Sâsânilerden geri alınmasıydı. Sepeos bu olayın Ermeniler arasında büyük bir heyecan yarattığını belirtir⁵¹⁶.

⁵¹³ Kaegi, *Conquests*, s.184.

⁵¹⁴ Kaegi, *Conquests*, s.184-185; Venning, *Chronology*, s.165; Haldon, *Byzantium*, ss.51-23; Ayrıca Zuqnin'in verdiği bilgilere göre Müslüman Araplar 641 yılında Ermeni başkenti olan Dıvin'i kuşattılar ve şehri ele geçirdikten sonra on iki bin Ermeni'yi katlettiler. Detaylı bilgi için bkz: Zuqnin, *Chronicle*, s.143.

⁵¹⁵ Sebeos, *History*, s.90.

⁵¹⁶ Sebeos, *History*, ss.90-94.

Bizans ile Ermeniler arasındaki bu dini yakınlaşma önceki dönemlerde olduğu gibi dini bir zorlamayı beraberinde getirebilirdi. Sâsânilerin Ermenistan'a tam hâkim olduğu sıralarda Ermenilerin dini lideri Gomidas (Komitsas) olmuştu. Ancak uzun bir aradan sonra Ermenistan'ın büyük çoğunluğu tekrardan Bizans'ın eline geçince İmparator Herakleios dini açıdan bazı düzenlemelere girişti⁵¹⁷.

Bu sırada yeni imparator olmuş olan II. Kavad Seroe (Şiro) Persarmenia'yanın başına Varazdirots adlı bir Ermeni beyini getirmişti⁵¹⁸. Patrik Gomidas'ın ölümü üzerine yerine Abahunikli II. Krisdapor (K'ristop'or) geldi. Sepeos'a göre "*keskin kılıç gibi sivri dilli, kibirli ve küstah bir adamdı*"⁵¹⁹ idi. Onun bu özellikleri yakın zamanda makamından olmasına neden oldu. Marzban Varazdirots onun yerine Erz veya Yezer (Erdras) adında birini patrik olarak atadı ve 630 yılından 641 yılına kadar bu makamda kaldı. Sepeos onun hakkında "*O (Erz) kimseyi kızdırmak istemeyen ve ağzından tek bir kötü söz çıkmayan, mütevazı ve naif bir adam*"⁵²⁰ olduğunu söyler.

İmparator Herakleios doğudaki otoritesini sağlayınca Bizans Ermenistanı'ndaki ordularının başına Mijej Kınuni (Mezzizios) adında Ermeni bir feodal beyi atadı. Mijej 630 yılında Sâsânilerin Bizans'a verdikleri topraklarda Bizans otoritesini sağlamak üzere gönderdi. Herakleios'un Ermeniler üzerindeki bazı dini düzenlemeleri de bu zamanda başladı. Mijej, Persarmenia'ya geldiğinde Patrik Erz'i Khalkedon itikatına davet etti. Erz'in aksi bir hareketine karşı ise Bizans protektorası altındaki Ermeni topraklarına başka bir patrik atayacağını ve Persarmenia'daki patriğin yetki alanının daralacağını söylüyordu⁵²¹. Aynı durum İmparator Mavrikios döneminde de yaşanmıştı ve Patrik Erz siyasi açıdan bölünmüş Ermenileri dini açıdan da bölmek için Bizans'ın bu isteğini kabul etmek zorunda kaldı. Böylece Ermeniler Gregoryan cemaatinden çıkarılıp Greek Ortodoks cemaatinin içine girmiş oldular. İmparator Herakleios Ermeni kilisesine daha da yakınlaşmak için Monotelit görüşün kurallarına uyum gösterip destekliyordu. Tabi ki

⁵¹⁷ Grousset, *Ermeniler*, s.271.

⁵¹⁸ Sebeos, *History*, s.86-87.

⁵¹⁹ Sebeos, *History*, s.87

⁵²⁰ Sebeos, *History*, s.87.

⁵²¹ Sebeos, *History*, s.91.

Patrik Erz'in bu ılıman yaklaşımında İmparator Herakleios'un kendisine verdiği Goğp (Kolp) şehrinin üçte biri ve bölgedeki tuz yataklarının da etkisi vardı⁵²².

Bu sırada Persamenia'ya bakarsak sadece Dıvin ve civarı Sâsâniler'de kalmıştı ve Sâsâniler kendi iç çekişmelerinden dolayı bölgedeki otoritesini kaybetmişti. Marazban Varazdirots özerk bir bey gibi hareket ediyor ve Sâsâninili devlet erkânının emirlerine uymuyordu. Sâsâniler kendi iç meseleleri ile uğraşırken Varazdirots'un faaliyetleriyle ilgilenemiyorlardı. Ancak Bizans Ermenistanı'nı kumanda eden Mijej Kınuni, Varazdirots'un faaliyetlerini Sâsânilere abartılı bir biçimde bildiriyordu⁵²³. Bu eskiden beri süre gelen feodal Ermeni Beylerinin bir çekişmesiydi ve iki beyin de zıtlaşması Bizans – Sâsâni cephesinde bir savaşa neden olabilirdi. Sepeos bunun hakkında şöyle bir bilgi verir; “*Onun Ermenistan'da kalmasına izin verin; aksi takdirde iki imparator arasında büyük anlaşmazlık olacaktır*⁵²⁴.”

Mijej Varazdirots'un yönetimine bir son vermek için Kardeşi Karikhbed'i Dıvin'e yolladı. Sâsâni garnizonları ile arası iyi olan Varazdirots saldırıya uğrayacağı haberini alınca hemen Daron'a kaçtı ve kendisine asker toplamaya başladı. İkili arasında büyüyen olayı Varazdirots İmparator Herakleios'a bildirdi. İmparator Varazdirots'un huzuruna çıkmasına ve derdini anlatmasına müsaade etti. Varazdirots'un suçsuz ve iftiraya uğradığı hükmüne varan imparator onu bağışladı ve hediyelere boğdu⁵²⁵. Sepeos İmparator ve Varazdirots arasında geçen diyaloglardan şöyle bahseder; “*Kısa bir süre yanımda kalırsın, sonra seni büyük bir şeref ile ülkeneye göndereceğim*”⁵²⁶. Ayrıca Sepeos “*Onu (Varazdirots) imparatorluk içindeki bütün Patriciuslardan daha üst mevkiye getirerek onurlandırdı*”⁵²⁷ der.

Ancak Varazdirots Bizans sarayında entrikalara karıştı. İmparator Herakleios'un oğulları babalarını devirmek için bir komplo kurmuşlardı ve sebebi bilinmeksizin Varazdirots da bu işin içindeydi. İmparator bu komplodan haberdar oldu ve gerekli kişilere ağır cezalar verdi. Özellikle Varazdirots'un oğlu ve yeğeninin

⁵²² Sebeos, *History*, s.91; Grousset, *Ermeniler*, s.272-273; Reinink, Stolte, *Heraclius*, s.47.

⁵²³ Grousset, *Ermeniler*, s.274.

⁵²⁴ Sebeos, *History*, s.92.

⁵²⁵ Sebeos, *History*, s.92; Grousset, *Ermeniler*, s.274.

⁵²⁶ Sebeos, *History*, s.92.

⁵²⁷ Sebeos, *History*, s.92.

burunlarını kestirmişti⁵²⁸. Varazdirots, oğlu ve yeğenine göre daha şanslı olarak işkence ya da idam gibi bir ceza almadı. İmparator'un ona ılımlı bir şekilde yaklaşmasıyla yeri tam olarak bilinmeyen bir adaya sürgüne gönderildi (635)⁵²⁹. Sepeos kroniğinde İmparator Herakleios'un Varazdirots'a gönderdiği bir meseja yer verir; “*Bana bu şekilde davranmana karşılık, benim ve çocuklarımın hayatına el uzatmadığın için ben de senin ve çocuklarının hayatına el uzatmayacağım. Git ve ben sana nerede emredersem orada kal ve böylece sana merhamet edeceğim*”⁵³⁰. Verdiği bilgilere devam eden Sepeos; “*Her ne kadar taraftarları sıklıkla ‘Onu öldür!’ diye haykırırsalar da onlara kulak asmak istemedi. Fakat kendisini (Varazdirots), karısını ve çocuklarını bir adaya ve ‘Sürgün’ adını verdikleri sınırlılıklar şehrine götürmelerini emretti*”⁵³¹ der.

Sepeos'a göre Tavit Saharuni adlı bir Ermeni Beyi'de bu komplo içinde rol almıştı. Ancak o başkentten kaçmış olmalı ki Mıjej Kınuni onu yakalayıp imparator'a yolladı. Ancak yolda Bizans askerlerinin ellerinden kaçarak Ermenistan'a döndü. Tavit kendisine asker toplayarak Mıjej Kınuni'yi öldürdü ve Bizans birliklerinin başına geçti⁵³².

İmparator Herakleios bu duruma büyük bir tepki göstermemişti. Tavit'in ilginç bir şekilde Ermeni Beylerini kendi safına çekmesi bölge otoritesi açısından önemliydi ve İmparator Herakleios yaşanan bu olayları göz ardı ederek Tavit'e *Kuropolates* (Curopolates)⁵³³ unvanını verdi⁵³⁴. Bu unvan protokol de imparatorun sonra üçüncü kişi demek oluyordu ve Ermenilerin Bizans sarayındaki statülerini gösteren iyi bir örnekti.

Sepeos'un verdiği bilgiye göre Tavit büyük bir ihtişamlı bu makamda üç sene kalmıştı (635-638). Ancak feodal Ermeni beylerinin birliği çok kısa sürdü. 638 yılında Tavit Saharuni'ye karşı isyan eden Ermeniler onun emri altında olmayı

⁵²⁸ Sebeos, *History*, s.93.

⁵²⁹ Sebeos, *History*, s.92-93; Grousset, *Ermeniler*, s.275.

⁵³⁰ Sebeos, *History*, s.93.

⁵³¹ Sebeos, *History*, s.93.

⁵³² Sebeos, *History*, s.93-94; Chamicii, *Armenia*, s.359-360.

⁵³³ Bizans İmparatorluğu'nda genel olarak saray muhafızlarının komutanına verilen bir rütbe iken İmparator Iustinianos devrinden itibaren ileri rütbelerin en yükseği sayılmaya başlandı. Daha sonraları bu rütbe bir şeref payesi haline geldi.

⁵³⁴ Sebeos, *History*, s.94.

reddettiler⁵³⁵. Bu isyan Ermenileri kendi içinde zayıf düşürdüğü gibi Bizans İmparatorluğu'nu da zayıf düşürüyordu. İsyanın başladığı bu dönemde İslam orduları da Mezopotamya'ya girmişlerdi. Bizans ordularının doğudaki gücünü oluşturan Ermenilerin kendi aralarında bölünmesi Müslüman Arapların işini kolaylaştırdı ve Araplar kısa süre içerisinde Ermeniler üzerindeki nüfuzlarını genişleterek Bizans'ın nüfuzunu zayıflattılar.

⁵³⁵ Sebeos, *History*, s.94; Grousset, *Ermeniler*, s.275.

SONUÇ

Tarihin gördüğü en büyük imparatorluklardan biri olan Roma ve onun devamı olan Bizans geniş bir coğrafyaya yayılmış ve çeşitli ırklara ve dinlere mensup olan topluluklarla münasebetlerde bulunmuştur. Bu topluluklardan biri de Ermenilerdir. Bizans'ın doğu sınırında mukim bulunan Ermeniler tarih boyunca Roma ve Bizans için önemli bir tampon görevi görmüşlerdir. Bizans doğudaki en büyük rakibi olan Sâsânilere karşı Ermenileri kendi protektorası altında tutarak onları kendi politik ve dini çıkarları için kullanmıştır. Ancak Bizans İmparatorluğu Karadeniz'in kuzeyinden gelen topluluklar tarafından sarsılınca durum değişmiş ve Ermeniler hamisiz kalarak Sâsâniler ile derin bir siyasi etkileşimde bulunmuşlardır.

Hun Türklerinin gerileyiş ve çöküşü ile eski gücüne kavuşan Bizans tekrardan doğuya dönerek Ermenileri kendi protektorası altına almak istedi. Sâsâniler ile uzun savaşımlardan sonra Bizans, İmparator Mavrikios ile istediği sınırlarına kavuştu. Ancak Ermeniler kendi din kardeşlerinden ve protektorundan beledikleri ilgiyi göremedi. Bizans'ın Ermenileri kendi içlerinde eritip yok etmek istemesi İmparator Leon hatta Arkadios dönemine kadar götürülebilir. Ermenilerin toplum ve yaşam düzenleri üzerindeki değişimler onları zorunlu bir şekilde asimilasyona zorlamıştı. İmparator İustinianos döneminde başlayan ufak çaplı göçler ise İmparator Mavrikios döneminde artmış ve bu durum Ermeniler arasında bir infiale sebep olmuştur.

Tabiki bu durum sadece Bizans ile sınırlı değildi. Bizans'ın Got ve Hun saldırılarına karşı savunmaya geçmesi, Sâsânilerin Ermeniler üzerindeki baskısını arttırmıştı. Bizans'tan önce Sâsâniler Ermenileri İrani kültür içinde eritmek ve onları farklı dini cemaatlerin boyunduruğuna sokarak asimile etmek istedi. Ancak Ermenilerin Sâsânilere karşı verdiği savaş bu düşüncelerin gerçekleşmesini engelledi.

Bizans kendi gücünü toplar toplamaz Sâsânilerin mefkûresinde olan bu fikri kendi icra etmeye çalıştı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İmparator Mavrikios bunun son raddesiydi adeta. Mavrikios Ermenileri Trakya'ya sürmekle kalmadı, yeni bir Ermeni kilisesi kurarak Ermenileri kendi içlerinde dini olarak da ikiye böldü.

İmparator Mavrikios'un ölümü ile başa geçen Phokas'ın tirani rejimi Bizans'ın gerilemesine neden oldu. Öyle ki Bizans bütün Ermeni topraklarının yanında Anadolu'daki birçok toprağını da kaybetti. Phokas'ın 610 yılında devrilmesinden sonra Bizans'ın başına Herakleios geçti ve bu dönem Ermeniler için bir umut devri oldu. İmparator Herakleios uzun süren bir teşkilatlanmadan sonra doğudaki en büyük rakibi Sâsânilere karşı uzun soluklu bir sefer başlattı. Bizans'ın bu seferleri Sâsânilerin sonunu hazırladı ve Sâsânilere 642 yılında son darbeyi Müslüman Araplar vurdu.

Ermeniler ise Herakleios dönemi boyunca Bizans'ın içlerine nüfus etmiş ve devletin önemli kademelerine gelmişlerdi. Bu dönem Ermeniler için bir yükseliş dönemiydi. Ancak Sâsânilerin yıkılması Ermeniler için bir sevinç değil ileri süreç için tekrar bir yıkım olacaktı. Sâsânilerden boşalan alanı daha güçlü bir rakip olan Müslüman Araplar alacaktı ve Ermeniler çok geçmeden kendilerini Arap protektorasının altında bulacaklardı.

BİBLİYOGRAFYA

A.D. GODLEY, *Herodotus*, c.3, London: William Heinemann, 1938.

ADONTZ Nicholas, *Armenia in The Period of Justinian – The Political Conditions Based on the Naxarar System*, çev: Nina G. Garsoian, Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1970.

A.H.M. JONES, *A History of Rome Through The Fifth Century*, London: Palgrave Macmillan, 1970.

AKDERİN Furkan, *Latince Sözlük*, İstanbul: Say yay, 2012.

ALBAYRAK Kadir, “Geçmişte ve Günümüzde Nesturi Misyonerliği”, *Journal of Islamic Research*, 20 (2), 2007 Ankara.

ALEMANY Agusti, “Sixth Century Alania: between Byzantium, Sâsânian Iran and Turkic World”, *Webfestschrift Marshakt*, 2003.

Al-Imâm Abul-l’Abbas Ahmad İbn-Jâbir Al-Baladhuri, *Kitâb Futûh Al- Buldân*, ing çev; PHILIP KHÛRI HİTTİ, c.1, New York: Columbia University, 1916.

AMMIANUS MARCELLINUS, *Roman History*, c.1, ing çev: John C. ROLFE, London: Harvard University Press, 1935.

AMMIANUS MARCELLINUS, *Roman History*, c.2, b.6, ing çev: John C. ROLFE, London: Harvard University Press, 2000.

AMMIANUS MARCELLINUS, *Roman History*, c.3, b.6, ing çev: John C. ROLFE, London: Harvard University Press, 1986.

ASLAN Kévork, *Études Historiques Sur Le Peuple Arménien*, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1928.

AVCI Casim, *İslam – Bizans İlişkileri*, İstanbul: Klasik yay, 2003.

AYDIN Mehmet, “Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İ'tizalleri, *AÜ İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, V, 1982 Ankara.

AYRES Lewis, *Nicaea and Its Legacy – An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*, New York: Oxford University Press, 2004.

BAHARDIR Gürhan, “Anadolu’da Bizans – Sâsâni Etkileşimi”, *Turkish Studies*, vol. 6/1, Winter 2011.

BAILLY Auguste, *Bizans Tarihi*, c.1, çev; Haluk ŞAMAN, İstanbul: Tercüman (1001 Temel Eser).

BARNES Timothy, *Constantine – Dynasty, Religion and Power In The Later Rome Empire*, Oxford: Blackwell Publishing, 2014.

BAUER Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası*, çev; Mehmet MORALI, İstanbul: Alfa yay, 2014.

BAYNES Norman, *Byzantine Studies and Other Essays*, London: Greenwood Press, 1955.

BETTENSOn Henry, MAUNDER Chris, *Documents of the Christian Church*, b.3, Oxford: Oxford University Press, 1999.

BİLGİÇ Emine, “M.S. III. Yüzyıl Roma – Sâsâni İhtilaflarına İlişkin Bir Değerlendirme: Pers Kralı I. Şapur’un Roma İmparatoru Valerianus’u Esir Alması, *Mediterranean Journal of Humanities*, II/2, 2012.

BOURNOUTIAN George, *A Concise History of The Armenian People*, b.5, California: Mazda Publishers, 2006.

BOURNOUTIAN George, *Ermeni Tarihi*, çev; Ender ABADOĞLU, Ohannes KILIÇDAĞI, İstanbul: Aras yay, 2011.

BOWMAN Alan, GARNSEY Peter, CAMERON Averil, *The Crisis of Empire AD. 193-337*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

BRÉHIER Louis, *Le Monde Byzantin: Vie et Mort de Byzance*, Paris: Collection L'Évolution de L'Humanité, 1946.

BROSSET Marie Félicité, *Gürcistan Tarihi*, çev: Hrand D. ANDREASYAN, Ankara: TTK yay, 2003.

BROWNING Robert, *The Byzantine Empire*, b.2, Washington D.C: The Catholic University of America Press, 1992.

BUNSON Matthew, *Encyclopedia of The Roman Empire*, New York: Facts On File, 2002.

BURCKHARDT Jacob, *The Age of Constantine The Great*, London: Routledge, 1949.

BURGAN Michael, *Empire Of Ancient Rome*, New Yor: Chelsea House Publishers, 2009.

CAMERON Averil, *Prokopius And The Sixth Century*, London: Routledge, 2005.

CAMERON Averil, *The Byzantines*, Oxford: Blackwell Publishing, 2006.

CAMERON Averil, *Bizanslılar*, çev: Özkan Akpınar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay, 2015.

CAMERON Averil, *The Mediterranean World In Late Antiquity Ad 395 – 600*, London: Routledge, 1993.

Center for Strategic Research, *Armenian Claims and Historical Facts*, Ankara, 2007.

Centre de Recherches Stratégiques, *Allegations Armeniennes et Faits Historiques*, Ankara, 2005.

CHAMICII Father Michael, *History of Armenia*, c.1, ing çev: Johannes Avdall, ABD: Bishop's College Press, 1827.

CHARANİS Peter, "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", vol.13, 1959

CHARANIS Peter, *Studies on The Demography of the Byzantine Empire*, London: Variorum Reprints, 1972.

CHRISTENSEN Arthur, *L'Iran Sous Les Sassanides*, b.2, Kopenhag: Ejnar Munksgaard, 1944.

CLINTON Henry Fynes, *An Epitome of the Civil and Literary Chronology of Rome and Constantinople, From the Death of Augustus to the Death of Heraclius*, Oxford: Oxford University Press, 1853.

CRAWFORD Peter, *The War Of The Three Gods Romans, Persians And The Rise Of Islam*, South Yorkshire: Pen and Sword Military, 2013.

ÇELGİN Güler, *Eski Yunanca – Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kabalcı yay, 2011.

DADOYAN Seta, *The Armenians in The Medival Islamic World*, c. 3, New Jersey: Transaction Publishers, 2014.

DARCAN Hasan, "Athanasius ve İznik Konsili", *S.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XV, S.28, 2013/2.

DARYAEE Touraj, *The Oxford Handbook of Iranian History*, New York: Oxford University Press, 2012.

DARYAEE Touraj, *Sahrestanlha I Eransahr – A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History*, California: Mazda Publishers, 2002.

DARYAEE Touraj, *Sâsânian Persia – The Rise and Fall of an Empire*, London: I.B. Tauris, 2009.

DAVİES Norman, *Avrupa Tarihi*, b.2, çev: Burcu Çığman vd..., Ankara: İmge yay, 2011.

DEDEYAN Gerard, *Ermeni Halkının Tarihi*, çev; Şule Çiltaş, İstanbul: Ayrıntı yay, 2015.

DRIJVERS Jan Willem, “Ammianus, Jovian and the Syriac Julian Romance”, *Published in Journal of Late Antiquity*, 4.2, 2011.

ELİSEE VARTABED, *Soulèvement National de L’Arménie Chrétienne*, çev: Grégoire Kabaragy Garabed, Paris: Au Comptoir des Imprimeurs – Unis, 1844.

ERGİN Gürkan, *Anadolu’da Roma Hâkimiyeti – Direniş ve Düzen*, İstanbul: Türkiye İş Bankası yay, 2013.

ERMATINGER James W, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, London: Greenwood Press, 2004.

ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara: TTK, 2007.

ERSOY Tolga, “Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları Arasında Akdedilen Dara Antlaşması’ndaki İktisadî Hükümlerin Değerlendirilmesi (An Evaluation of the Economic Clauses in the Treaty of Dara between the Byzantine and Sassanid Empires)”, *History Studies*, vol.7, March 2015.

ERZEN Arif, *Doğu Anadolu ve Urartular/Eastern Anatolia and Urartians*, b.3, Ankara: TTK yay, 1992.

EUSEBIUS, *Chronicle*, çev: Robert Bedrosian, New Jersey, 2008.

EUTROPIUS, *Roma Tarihinin Özeti*, çev; Çiğdem Menzilcioğlu, İstanbul: Kabalcı yay, 2006.

EVANS James Allan, *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, London: Greenwood Press, 2005.

FARROKH Kaveh, *Shadows in the Desert – Ancient Persia at War*, Oxford: Osprey Publishing, 2007.

FREEMAN Charles, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev; Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi yay, 2003.

FOORD Edward, *The Byzantine Empire*, London: Adam and Charles Black, 1911.

FOURNET Arnaud, BOMHARD Allan, *The Indo-European Elements In Hurrian*, La Garenne Colombes/Charleston, 2010.

GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS, *On İki Sezar'ın Yaşamı (De Vita Duodecim Caesarum)*, çev: Fafo Telatar – Gül Özaktürk, Ankara: TTK yay, 2008.

GARDNER Alice, *Julian Philosopher and Emperor and the Last Struggle of Paganism Against Christianity*, London: G.P. Putnam's Sons, 1906.

GARTHWAITE Gene, *The Persians*, Oxford; Blackwell Publishing, 2005.

GASPARYAN Boris, ARIMURA Makoto, *Stone Age of Armenia*, Kanazawa: Kanazawa University, 2014.

GHEWOND, *History*, çev: Robert Bedrosian, New Jersey, 2006.

GHAZAR P'arpec'i, *History of the Armenians*, çev: Robert Bedrosian, New York, 1985.

GIBBON Edward, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c.1-2-3, İstanbul: BFS yay, 1988.

GLAY Marcel, *Rome – II. Grandeur et chute de l'Empire –*, b.2, Paris: Perrin, 2005.

GRANT Michael, *Roma'dan Bizans'a*, çev: Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Homer Kitabevi yay, 2000.

GREATREX Geoffrey, LIEU Samuel, *The Roman Eastern Frontier And The Persian Wars – Part II AD 363 – 630*, London: Routledge, 2005.

GREGORY Timothy, *A History of Byzantium*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005.

GROUSSET Réne, *Histoire de L'Asie*, b.4, Paris: Presses Universitaires France, 1944.

GROUSSET Réne, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev; Sosi DOLANOĞLU, İstanbul: Aras yay, 2005.

G.W. COX, *The Greeks And The Persians*, New York; Charles Scribner's Sons, 1908.

GWYNN David, *Christianity In The Later Roman Empire*, London: Bloomsbury, 2015.

GWYNN David, *Athanasius of Alexandria – Bishop, Theologian, Ascetic, Father*, New York: Oxford University Press, 2012.

HAMİDULLAH Muhammed, “İmparator Heraklius'un Yanında Halife Ebu Bekir'in Bir Elçisi ve Bizans'ın Kaderiyle İlgili Kehanet Kitabı” *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev: S.18, 2007/1 Isparta.

HARRIES Jill, *Imperial Rome AD 284 To 363*, Edinburg: Edinburg University Press, 2012.

HAVACH Marina Shelly, “ST. Constantine the Great: An Orthodox Perspective”, *St Francis Magazine*, vol.8, No3, June 212.

HEKSTER Olivier, *Rome and Its Empire AD 193 – 284*, Edinburg: Edinburg University Press, 2008.

HENCK Nick, “Constantius o Φιλοκτητης?” *Dumbarton Oaks*, Washington D.C, 2002.

HERODOTOS, *Tarih*, b.11, çev: Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

HERZIG Edmund, Kurkchiyan Marina, *The Armenians – Past and present in the making of national indentity*, London: Routledge, 2005.

HIGGINS Martin, *The Persian War of the Emperor Maurice (582 – 602)*, Washington D.C: The Catholic Universtiy of America Press, 1939.

HOLLAND Tom, *The Shadow Of The Sword*, London: Doubleday, 2012.

HONIGMANN Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev; Fikret İŞILTAN, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi yay, 1970.

HOVANNİSİAN, Richard, *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, California: Mazda Publishers, 1980.

HOVANNİSİAN, Richard, *Armenian Van/Vaspurakan*, California: Mazda Publishers, 1980.

HOYLAND Robert, *In God's Path – The Arab Conquests And The Creation Of An Islamic Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2015.

IGNAT Adrina, "The Spread Out of Arianism. A Critical Analysis of the Arian Heresy", *International Journal of Orthodox Theology*, 3/1012.

İLTER Erdal, "Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Bazı Ermeni İddiaları Üzerine", *Ermeni Araştırmaları*, S. 6, Yaz 2002.

İPLİKÇİOĞLU Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları I*, İstanbul: M.Ü yay, 1990.

İPLİKÇİOĞLU Bülent, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yay, 2007.

J. Den Boeft, J.W. Drijvers, vd, *Ammianus After Julian*, Boston: Brill, 2007.

J.F. HALDON, *Byzantium in The Seventh Century –The Transformation of a Culture* -, b.4, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

J.F. HALDON, *A Social History of Byzantium*, Oxford: Blackwell Publishing, 2009.

J.F. HALDON, *Warfare State and Society in The Byzantine World 565 – 1204*, London: UCL Press, 2003.

J.M. ROBERTS, *Avrupa Tarihi*, çev: Fethi Aytuna, İstanbul: İnkilap yay, 2010.

JOHN MALALAS, *The Chronicle of John Malalas*, ing çev: Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Roger Scott vd, Melbourne: Melbourne University Press, 1986.

JOSHUA The STYLITE, *The Chronicle of Joshua the Stylite*, çev: William Wright, Cambridge: Cambridge at the University Press, 1882.

KAÇAR Turhan, “Origo Constantini Imperatoris – İmparator Constantinus’un Yükselişi”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C.XX, S.1, Temmuz/July 2005 İzmir.

KAEGI Walter Emil, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev; Mehmet ÖZAY, İstanbul: Kaknüs Tarih yay, 2010.

KAEGI Walter Emil, *Byzantium and The Early Islamic Conquests*, New York: Cambridge University Press, 1992.

KAEGI Walter Emil, *Byzantine Military Unrest 471 – 83*, Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1981.

KAEGI Walter Emil, *Byzantium and The Decline of Rome*, New Jersey: Princeton University Press, 1968.

KAEGI Walter Emil, *Heraclius Emperor of Byzantium*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

KAFESOĞLU İbrarim, *Türk Milli Kültürü*, b.32, İstanbul: Ötüken yay, 2011.

KAZHDAN P. Alexander, vd, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol.1, New York: Oxford University Press, 1991.

KELLY John, *Early Christian Doctrines*, b.4, London: Adam&Charles Black, 1968.

KEROVPYAN KEĞAM, *Mitolojik Ermeni Tarihi*, çev; Sarkis SEROPYAN, İstanbul: Aras yay, 2012.

KHAZEE Sahmeddin, “Pirouz III the last king of the Sassanid throne”, *Transactions of the Natural History Society of Northumria*, England 2015.

KOÇAŞ M. Sadi, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, b.4, İstanbul: Kastaş yay, 1990, s.22.

KÜTÜK Ahmet, “İmparator I. Justinianos’un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğunun Mezopotamya Sınırı (527-532)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XVIII, Haziran 2014.

LANGLOIS Victor, *Collection Des Historiens Anciens Et Modernes De L’Arménie*, Paris: Imprimeurs De L’Institut, 1868.

LEADBETTER Bill, *Galerius And The Will Of Diocletian*, London: Routledge, 2009.

LENSKI Noel, *Failure Of Empire – Valens And The Rome State In The Fourth Century A.D*, Los Angeles: University Of California Press, 2002.

LIEBESCHUETZ Wolf, *Barbarians and Bishops – Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford: Clarendon Paperbacks Press, 1990.

LIEBESCHUETZ Wolf, *East And West In Late Antiquity*, Boston: Brill, 2015.

LUTTWAK Edward, *The Grand Strategy of The Byzantine Empire*, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009.

L.W. BARNARD, “The Antecedents of Arius”, *Vigiliae Christianae*, 24 1970 North – Holland.

MACLER Frédéric, *Histoire D’Héraclius*, Paris: Imprimerie Nationale, 1904.

MADDEN Thomas, *Empire of Gold: A History of The Byzantine Empire*, UK: Recorded Books, 2006.

MADRİGAL Marc, *Anadolu’nun Ekümenik Konsilleri*, İstanbul: Kutsal Kitap ve Arkeoloji, 2014.

MANGO Cyril, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, İstanbul: YKY yay, 2008.

MAAS Michael, *Age of Justinian*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

MELOUNOVA Markéta, “Trials With Religious and Political Charges from the Principate to the Dominate”, *Graeco-Latine Brunensia*, 17, 2012, 2.

MESUDÎ, *Murûc Ez – Zeheb (Altın Bozkırlar)*, b.3, çev: D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge yay, 2014.

MICHAEL THE GREAT, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, ing çev: Robert Bedrosian, Long Branch, 2013.

MICHAEL RABO, *The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great)*, ing çev: Matti Moosa, USA: Beth Antioch Press, 2014.

MILLAR Fergus, *The Roman Near East 31 BC – AD 337*, b.4, London: Harvard University Press, 2001.

MITCHELL Stephen, *A History Of The Later Roman Empire AD 284 – 641*, b.2, Oxford: Blackwell Publishing, 2015.

MITCHELL Stephen, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, çev: Turhan Kaçar, 2016.

MORGAN Jacques de, *Essai Sur Les Nationalitést*, Paris: Berger – Levrault, 1917.

MORGAN Jacques de, *The History of the Armenian People*, çev: Ernest F. Barry, İngiltere, 1918.

MOSES Kalankatlı, *Alban Tarihi*, çev; Yusuf Gedikli, İstanbul: Selenge yay, 2006.

MUIR William, *Annals of the Early Caliphate*, London: Smith, Elder & Co Press, 1883.

NERSESSIAN Sirarpie Der, *Armenia and The Byzantine Empire*, Cambridge: Harvard University Press, 1945.

NORWICH John Julius, *A Short History of Byzantium*, New York: Vintage Books, 1999.

NORWICH John Julius, *Byzantium The Early Centuries*, London: Penguin Books, 1988.

NORWICH John Julius, *Bizans – Erken Dönem* (MS 323 – 802), c.1, İstanbul: Kabalcı yay, 2013.

NUMANÎ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, c. 1-2. çev: Talip Yaşar ALP, İstanbul: Hikmet-Dâvâ-Çağ yay, 1975.

OMAN Charles, *The Byzantine Empire*, New York: Forgotten Books, 2010.

OSTROGORSKIY Georgiy, *Bizans Devleti Tarihi*, b.7, çev: Fikret İŞILTAN, Ankara: TTK, 2011.

PALMER Andrew, *The Seventh Century in the West – Syrian Chronicles*, Liverpool: Liverpool University Press, 1993.

PANOSSIAN Razmik, *The Armenians From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, London: Hurst Publishers, 2006.

PASCHALE, *Chronicon Paschale 284 – 628 AD*, b.2, ing çev: Michael Whitby ve Mary Whitby, Liverpool: Liverpool University Press, 2007.

P'AWSTOS Buzand', *History of the Armenians*, çev: Robert Bedrosian, New York, 1985.

PENROSE Jane, *Rome And Her Enemies*, Oxford: Osprey Publishing, 2005.

PETIT Paul, *Histoire Générale de de l'Empire Romain – 3. Le Bas – Empire (284 – 395) –*, Paris: Editions du Seuil, 1974.

POTTER, David, *A Companion To The Roman Empire*, Oxford: Blackwell Publishing, 2006.

POURSHARIATI Parvaneh, *Decline And Fall Of The Sâsânian Empire*, London: I.B. TAURIS, 2008.

PROKOPIUS, *The Seret History of Prokopius*, ing çev: Richard Atwater, New York: Forgotten Books, 2010.

PROKOPIOS, *The Wars of Justinian*, ing çev: H.B. DEWING, Cambridge: Hackett Publising, 2014.

PROKOPIOS, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, b.5, çev: Orhan Duru, İstanbul: İş Bankası Kültür yay, 2015.

RAPP Stephen, "Caucasia and The Second Byzantine Commonwealth: Byzantinization in the Context of Regional", *Nceeer*, January 19, 2012.

REININK Gerrit, STOLTE Bernard, *The Reign Of Heraclius (610 – 641) Crisis and Confrontation*, Leuven; Peeters, 2002.

R.N. FRYE, *The Cambridge History Of Iran*, b.6, c.4, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.

RODGERS Kelly, *The Byzantine Empire – A Society That Shaped the World*, Huntington Beach: Teacher Created Materials, 2013.

R.P.C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God – The Arian Controversy 318-381*, Edinburg: T&T Clark, 1997.

RUNCIAM Steven, *The Byzantine Theocracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

ROUX Patrick Le, *Roma İmparatorluğu*, çev: İsmail Yerguz, Ankara: Dost Kitabevi yay, 2006.

SABIN Philip, WEES Hans Van, WHITEY Michael, *The Cambridge History Of Greek And Roman Warfare*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

SANDALGIAN Joseph, *Histoire Documentaire de L'Arménie des Âges du Paganisme*, vol.1, Roma: Imprimerie Du Sénat, 1917.

SARANTIS Alexander, CHRISTIE Neil, *War And Warfare In Late Antiquity*, Boston; Brill, 2010.

SARKISSIAN Karekin, *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*, b.2, New York: A Publication of the Armenian Church Prelacy, 1975.

SEBEOS, *Histoire D'Héraclius*, çev: Frédéric Macler, Paris: Imprimerie Nationale, 1904.

SEBEOS, *The Armenian History Attributed to Sebeos*, çev: R.W. Thomson, Liverpool: Liverpool University Press, 1999.

SEBEOS, *History*, çev: Robert Bedrosian, New York, 1985.

SCARRE Chris, *Chronicle Of The Roman Emperors*, London: Thames and Hudson, 1995.

SEVİN Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, b.4, Ankara: TTK yay, 2016.

SHAHID Irfan, "The Iranian Factor in Byzantium During The Reign of Heraclius", *Dumbarton Oaks*, vol. 26, Washington D.C, 1972.

SHEPARD Jonathan, *The Byzantine Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

SİNANOĞLU Mustafa, "Hıristiyan ve İslam Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S.6, 2011 İstanbul.

SLOOTJES Danielle, *The Governor And His Subjects In The Later Roman Empire*, Boston; Brill, 2006.

SOUZA Guilherme Queiroz de, "Heraclius, Emperor of Byzantium", *Revista Digital de Iconografia Medieval*, vol. VII, 14,2015.

STEPHENSON Paul, *The Byzantine World*, London: Routledge, 2011.

STRABO, *Geographika*, b.4, çev: Horace Leonard Jones, London: William Heinemann, 1961.

STRABON, *Geographika – Antik Anadolu Coğrafyası (XII – XIII – XIV)*, çev: Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yay, 2000.

SUBAŞI Ömer, “Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, vol. 5/3 Summer 2010.

SWEENEY Emmet, *The Ramessides, Medes and Persians*, New York: Algora Publishing, 2008.

TAKACS Sarlota, *The Construction of Authority in Ancient Rome and Byzantium*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

TAŞPINAR İsmail, “I. İznik Konsili (325) ve İslam Kaynaklarındaki Yeri” *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2004/1) İstanbul.

TELEA Marius, “Attempts at restoring pagan Hellenism during the Reign of Emperor Julian the Apostate. Figures of Christian Martyrs”, *International Journal of Orthodox Theology*, 5:4 2014 Germany.

TEZCAN Mehmet, “VOL. Yüzyılda Ermeni – Sâsâni Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S.32, Erzurum 2007.

THEOPHANES, *The Chronicle Of Theophanes*, ing çev: Harry Turtledove, Philadelphia; University of Pennsylvania Press, 1982.

THEOPHANES CONFESSOR, *The Chronicle of Theophanes Confessor – Byzantine and Near Eastern History AD 284 – 813*, ing çev: Cyril Mango and Roger Scott, Oxford: Clarendon Press, 1997.

THEOPHYLACT SIMOCATTA, *The History of Theophylact Simocatta*, çev: Michael Whitbay, Mary Whitby, New York: Oxford University Press, 1997.

TITUS LIVIUS (LIVY), *Rome’s Mediterranean Empire*, İng çev; Jene D. Chaplin, New York: Oxford University Press, 2007.

TREADGOLD Warren, *Byzantium and Its Army 284 – 1081*, California: Stanford University Press, 1995.

TREADGOLD Warren, *A History of The Byzantine State and Society*, California: Stanford University Press, 1997.

UMAR Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi yay, 1993.

URAS Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, b.2, İstanbul: Belge yay, 1987.

URAS Esat, *The Armenians In History and the Armenian Question*, İstanbul: Documentary Publications, 1988.

VASILIEV A. Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, c.I, çev: Arif Müfit MANSEL, Ankra: Maarif Matbaası, 1943.

VASILIEV A. Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev; Tevabil ALKAÇ, İstanbul: Alfa Tarih yay, 2016.

VASILIEV A. Alexander, *History of the Byzantine Empire 324 – 1453*, c. 2, London: The University Of Wisconsin Press, 1971.

VASILIEV A. Alexander, *Justin The First*, US; Harvard University Press, 1950.

VENNING Timothy, *A Chronology of the Byzantine Empire*, UK: Palgrave Macmillan, 2006.

WADE Duane, ARNOLD Hampton, *The Early Episcopal Career of Athanasius of Alexandria*, London: University of Notre Dame Press, 1991.

WELLHAUSEN Julius, *İslamın En Eski Tarihe Giriş*, çev; Fikret İŞILTAN, Ankara: TTK yay, 1960.

WHITBY Michael, *The Emperor Maurice and His Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*, Oxford: Clarendon Press, 1988.

WIESEHÖFER Josef, *Ancient Persia – from 550 BC to 650 AD*, çev: Azizeh Azodi, London: I.B. Tauris Publishers, 1996.

WILCOX Peter, *Rome's Enemies – Parthians&Sâsânid Persians*, Oxford: Osprey Publishing, 2001.

WILLIAMS Stephen, FRIELL Gerard, *Theodosios*, London: Routledge, 1998.

WILLIAMS Stephen, FRIELL Gerard, *The Rome That Did Not Fall*, London: Routledge, 2005.

YALÇIN Emruhan, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler” *AÜ Türk İnkılâp Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.50, Güz 2012 Ankara.

YAŞAR Şükran, “Doğu Hıristiyanlığı İçinde Ermeni Kilisesi’nin Yeri ve Bizans ile İlişkileri”, *Yeni Türkiye*, 60, 2014 Ankara.

YOUNG Frances, TEAL Andrew, *From Nicaea to Chalcedon*, Washington DC: Baker Academic, 2010.

ZUQNIN, *The Chronicle of Zuqnin (Parts III and IV A.D. 488 – 775)*, ing çev: Amir Harrak, Canada: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1999.

EK SÖZLÜK

Acacian Schism: İmparator Iustinos döneminde (519) Papa Felix tarafından Patrik Acacius'un oluşturduğu Henotikon'un kaldırılmasına verilen isimdir. Kelime anlam olarak Acacius'un Parçalanması anlamına gelir.

Agustus: Zamanla Latince'de "Majesteleri" anlamını kazanmış bir kelimedir. Dişi/Feminen hali *Augusta*'dır. Roma imparatoru Caesar Divi Filius Augustus'un onuruna, sonraki pek çok Roma imparatoru, isimlerinin başına bunu bir unvan olarak eklemişlerdir. Tıpkı Jül Sezar'ın (Julius Caesar) isminin 2.000 yıl boyunca Kayzer unvanına esin kaynağı olması gibi, Augustus ismi de bir unvana dönüşmüştür. Bu nedenle çoğu Roma imparatorunun isminin önünde *Imperator Caesar Augustus* tamlaması görülür. Ayrıca bu tabir eş hükümdar anlamında Doğu Roma yöneticileri içinde kullanılmıştır.

Ahriman: Zerdüşt dininde karanlığı ve kötülüğü simgeleyen Tanrı'nın adı.

Aryanizm: İskenderiyeli bir papaz olan ve erken dönem Hıristiyan Kilisesi ile yüz yüze gelen en önemli heretik (sapkın) öğretinin (Arianizm) kurucusu olan kişidir. Arianizm ise bu öğretinin adıdır.

Apostat: Eski Latince (Apostata) ve Antik Yunan (ἀποστασία) dillerinden gelen bir kelime olmakla birlikte, ayağa kalkan, isyan eden, itikadından dönen kişiler için kullanılan döneke, mürtet anlamındaki kelimedir.

Aurei: Latin dilinde altın anlamına gelen "Aureus" kelimesinden gelen bir sözcüktür.

Badkosabanı: Sâsâniler de şehir yöneticilerine verilen ve "Vali" anlamında kullanılan bir unvan.

Byzantion: İstanbul'un çekirdeği ve atası ilkçağ kentinin adı, daha doğrusu o adın Hellen ağzına uydurulmuş biçimidir.

Casus Belli: Latince neden – sebep anlamına gelen Casus ve savaş anlamına gelen Bellicus kelimelerinden oluşturulmuş siyasi ve askeri terminolojide “Savaş Sebebi” anlamında kullanılan bir terimdir.

Curator: İmparatorluk ajanı ve imparatorluğun çeşitli şehirlerinde o şehrin finansmanını denetleyen devlet memurudur.

Eksark: Doğu imparatorları (Bizans) adına İtalya ve Afrika’da bulunan valilere verilen bir unvan.

Ekümenik Konsil (Oecumenical Council): Ekümenik sözcüğü, “ikamet edilen dünya” anlamında Yunanca kökenli bir sözcüktür (οἰκουμένη). Hıristiyan inanç esaslarını tespit ve tahkim etmek, ayinlerin icrası konusunda kararlar almak ve Hıristiyanlık ahlak ve disiplininin esaslarını teyit ve tahkim etmek üzere bütün dünyadan (ekümene) kilise liderleri ve ilahiyat otoritelerinin toplandığı ve katılımcıların kabullerinin bütün dünyadaki Hıristiyan kiliselerinin kabulü anlamına geldiği toplantılardır.

Excubitor: İmparatorluk muhafızı olan Excubitor, 470 yılı civarında İmparator I. Leon tarafından kurulmuştur. İmparator’un böyle bir muhafız alayını kurmasındaki en büyük neden başkent Konstantinopolis’te artan Germen nüfusuna karşı Slav, Yunan, Isaurialı vb. gibi kavimlerden bir askeri birlik teşkil etmektir.

Flagellum Deus: Latin dilinde “Kamçı” anlamına gelen Flagellum ve “Tanrı” anlamına gelen Deus kelimelerinden oluşmuş Tanrının Kırbaçı/Kamçısı anlamına gelen bir terimdir. Batılı tarihçi ve din adamlarının Avrupa Hun İmparatoru Atilla için kullandıkları bir lakaptır.

Gatoğigos: Ermeni Kilisesinin ruhani liderine verilen unvan.

Henotikon Doktrini: İmparator Zenon döneminde Partik Acacius tarafından 482 yılında Hıristiyanlık içindeki ayrımlara son vermek için oluşturulan “Birlik Ülküsü”dür.

Ignobili Decreto: Latin dilinde belirsiz, soysuz, küçük düşürücü, utanç verici anlamlara gelen Ignobilis kelimesi ile anlaşma, hüküm, emir ve ferman anlamlarına gelen Decreto kelimesinin birleşiminden oluşmuş “Utanç verici Anlaşma” anlamına gelen bir terimdir.

Isbarabed: Ermenilerde ordunun başında bulunan, Başkomutan / Alp başı anlamına gelen bir terimdir.

Kristokos: Efes Konsilinde İsa'nın annesi Meryem'in Thotokos yani Tanrı Doğuran unvanı yerine Kristokos – İsa Doğuran – unvanın verilemesidir.

Kristoloji: İsa Mesih'in kişiliğini ve öğretisini inceleyen teoloji/ilahiyat dalı.

Kuropolates: Bizans İmparatorluğu'nda genel olarak saray muhafızlarının komutanına verilen bir rütbe iken İmparator Iustinianos devrinden itibaren ileri rütbelerin en yükseği sayılmaya başlandı. Daha sonraları bu rütbe bir şeref payesi haline geldi.

Latrocinium: 449 yılında yapılan II. Efes konsilinin dini teamüllere uygun olmamasından dolayı Papa I. Leon'un konsile katılanlar için kullandığı Hırsız/Haydut anlamında bir tabirdir.

Lejyon: Latin dilinde askeri birlik anlamına gelen Legio kelimesinden gelen bir askeri terimdir. Eski Roma’da Piyade ve Süvarilerden oluşan askeri birlikler için kullanılırdı.

Magister Militum: Latince bir kökten gelen ve Askerlerin efendisi (başkomutan) gibi bir anlamı olan “magister militum” Bizans’ta IV. ve V. yüzyıllar boyunca en büyük generallere (Généraux suprêmes - Supreme generals) verilen bir unvandı.

Magister Militum Armeniae: İmparator Iustinianos’un 536 yılında Bizans Ermenistan’ı üzerinde yaptığı reformdan sonra bölgeye yönetici olarak atadığı genel vali ve komutana verilen unvandır.

Magister Militum per Orientem: İmparatorluğun doğu topraklarında görev yapan en üst yetkili komutana verilen unvandır.

Makedoniusçuluk: İsa’nın Tanrı’nın özünden geldiğini kabul eden ancak Kutsal Ruhun kimliğini reddeden dini bir akımdır. Bunlara Yunancada Pneumatomachos yani Ruha karşı çıkanlarda denir.

Marzban: Eski İran dilinde ve Avesteda “*Mareza*” sınır-hudut, “*Pan-Pavan*”(Ban) ise koruyucu anlamına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşiminden oluşan Marzban kelimesi sınır koruyucusu anlamında kullanılan bir terimdir.

Mazda: Zerdüştlük dininin iyilik sembolü ve baş tanrısı olan Ahura Mazda için söylenir.

Miyafitçi: 451 Kalkedon Konsilinin kararlarından sonra görüş ayrılıklarının yaşanması sebebi ile Batı kilisesinden (Ortodoks, Katolik) ayrılan Doğu kiliselerine (Ermeni, Süryani, İskenderiye, Habeş vd.) verilen addır.

Mobed: Zerdüşt dininde Başrahip'e verilen addır.

Monofizit: İsa'da var olduğuna inanılan İnsanî ve İlâhî tabiatların katışma ve değişme olmaksızın tek bir tabiatta birleşmesi ve tek tabiata dönüşmesidir. Buna göre kelam, İsa ile birleşmeden önce de İsa Tanrı idi ve Meryem'den doğan çocuk (İsa) tam bir insan ve tam bir tanrıdır. Dolayısıyla da Meryem Theotokos, yani Tanrı'nın annesidir. İsa'da bulunan Tanrılık ve İnsanlık özellikleri değişmeksizin birleşmişlerdir ve birbirinden ayrılamazlar, dolayısıyla haç üzerinde acı çeken İsa'nın sadece insansal doğası değil, aynı zamanda da tanrısal doğasıdır.

Moyhan: Zerdüşt dininde rahip ve kâhinlere verilen addır.

Nestoriusçuluk: 431'deki Birinci Efes Konsili'nde İsa'nın insani ve tanrısal doğalarını ayrı tutmuş, İsa'ya 30 yaşındayken Kelam'ın indiği, Meryem'in daha önce sadece saf ve günahsız bir insan olan İsa'nın annesi olduğu, dolayısıyla da Meryem'in tanrı anası olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin öğretiyi kabul etmemiştir. Daha sonra yapılan İkinci Efes Konsili'nde Nestorius'un aforoz edilmesi de, günümüze kadar ulaşan Nasturi, Keldani gibi diofizit Asur kiliselerin kurulmasına yol açmıştır.

Nomismata: Latin dilinde Sikke/Para anlamına gelen Nomisma ve Eski Yunan dilinde gelenek, adet, anane, yasa, kanun, sikke, para anlamına gelen νομισμα kelimesinden gelen bir szöcüktür. Roma'da para anlamında kullanılmıştır.

Panegiristler: Eski Yunancada ulusal şenlik, kutlama, toplanma, bir araya gelme gibi anlamlara gelen πανηγυρικός kelimesinden gelir. Daha sonraları bu kelime methiyeci anlamını kazanmıştır ve özellikle imparatorlara ve onların zaferlerine karşı yazılar yazan kişiler için söylenmiştir.

Patricius: Bizans İmparatorluğu tarafından verilen bir şeref payesi.

Persarmenia: Ermenistan ikiye bölündükten sonra Sâsâni protektorasına düşen Ermeni topraklarına verilen addır.

Protektora: Latince Protego ve Protegere kelimelerinden evrilmiş ve diğer Latin kökenli dillerde Protectorat olarak kullanılan Korumak – Himaye etmek anlamında kullanılan bir terimdir.

Pteşh: İberya (Gürcistan) hükümdarlarının kullandıkları unvan.

Scipio: Bu unvan meşhur Romalı komutan Publius Cornelius Scipio Africanus Major'e itafen verilen yüksek bir şeref payesidir. Scipio M.Ö. 236 – 183 tarihleri arasında yaşamış Romalı bir asker ve devlet adamıydı. Kartaca savaşları sırasında Anibal Barka'yı mağlup ederek Kartacayı Roma sınırlarına dâhil etmiştir. Kazandığı büyük başarılarından dolayı kendisine Africalı Scipio unvanı verilmiştir.

Şehinşah: Perslere özgü bir unvan olan ve Şahların Şahı anlamına gelen bir unvandır.

Satraplık: İran kültüründe ülke topraklarının ayrıldığı idari birimlere (eyaletlere) verilen addır. Persler de Valilik atamaları olarak da kullanılan tabirdir.

Theotokos: Yunanca Θεοτόκος olarak yazılan ve Hıristiyan Ortodoks ve Doğu Katolik kiliselerinde İsa'nın annesi Meryem için kullanılan "Tanrı Doğuran – Tanrı'nın Anası" anlamına gelen terimdir.

Thema: Yaklaşık yedi yüz yıllık bir dönem için Bizans İmparatorluğu'nun ana yerel idare biriminin adıdır. *Thema* (tekil - θέμα *thema*, çoğul - θέματα *themata*) sistemi yedinci yüzyılda Bizans topraklarının Müslüman orduları tarafından zaptedilmeye

başlanması ile kurulmuş ve daha önceki ana yerel birim olan ve Roma imparatorları Diocletianus ve I. Konstantin tarafından kurulmuş olan Roma Diakos Sistemi yerine geçirilmiştir.

EKLER

Arsacid (Arshakouni) Armenia, 63-299 A.D.

(M.S. 63 – 299 Büyük Ermenistan)

(Erken Bizans Dönem Konstantinopolis'in Haritası)

Armenia in the 4th Century, 299-387 A.D.

(M.S. 299-387 – 4. Yüzyılda Ermenistan. Bu harita Ermenistan'ın Bizans ve Sâsâniler arasında 387 yılında taksim edilmeden önceki halidir.)

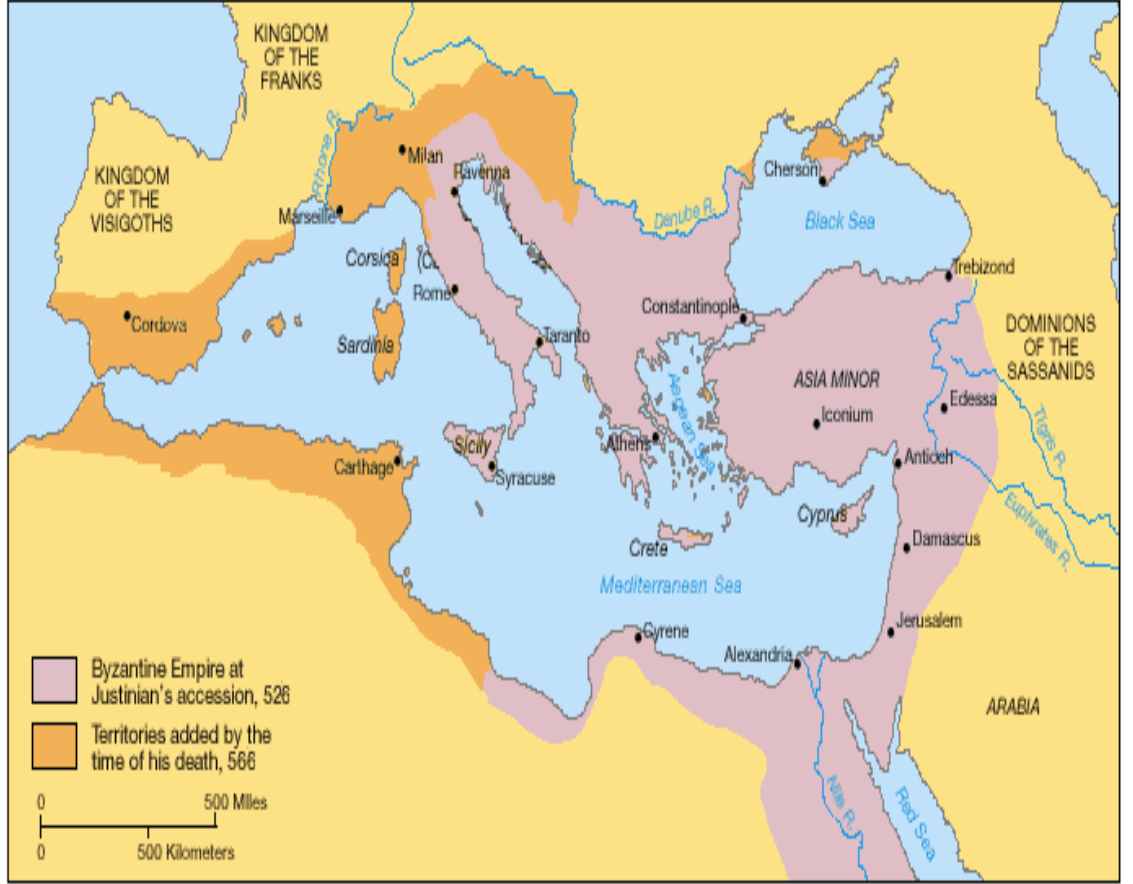
Armenia, 387-591 A.D.

(M.S. 387 – 591 arasında Ermenistan. Bu harita Bizans – Sâsâni Taksimatından sonra İmparator Mavrikios’un Sâsâniler ile anlaşma yapmadan önceki son halidir.)

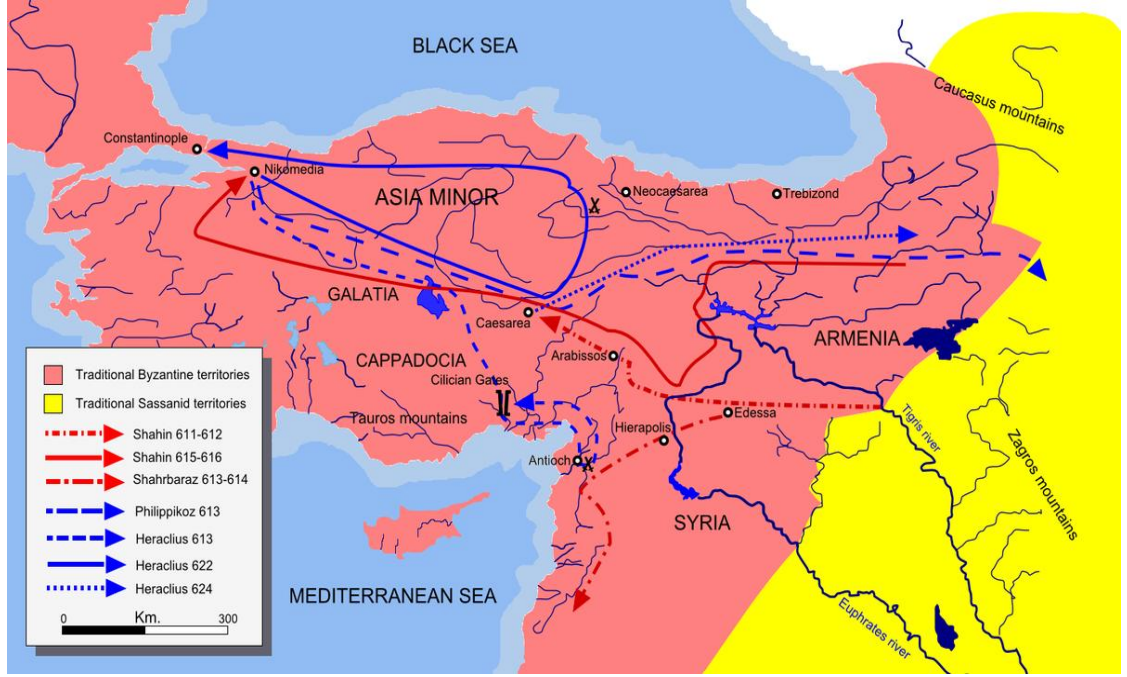
(Geç Antik Çağda Bizans – Sâsâni Sınırı 387- 591 yılları arası)

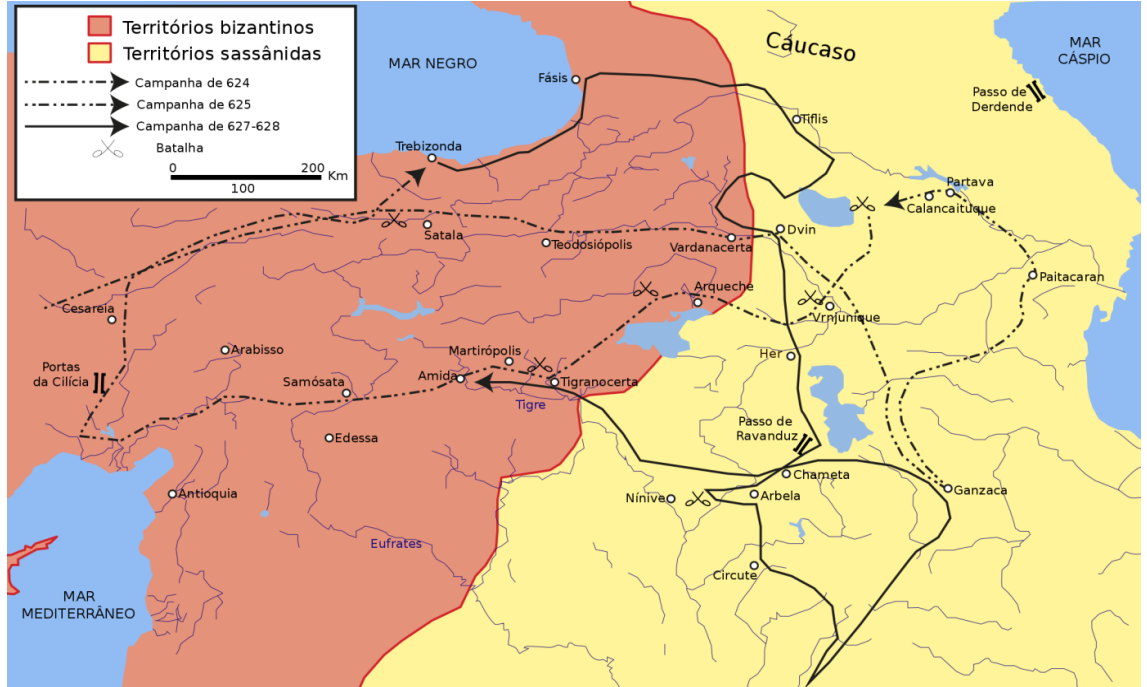
(İmparator Iustinianos dönemi Bizans İmparatorluğunun ulaştığı sınırları gösteren bir harita)

(6. yüzyılda Bizans İmparatorluğu)

(İmparator Herakleios dönemi Bizans'ın Anadolu ve Ermeni toprakları üzerindeki seferlerini gösteren bir harita 611 – 624 yılları arası)

(Bizans – Sâsâni savaşlarında İmparator Herakleios'un savaş güzergâhını gösteren bir harita 624 – 628 yılları arası)

(Erken Bizans devri başken Konstantinopolis'i tasvir eden bir resim)

(Ermeni Alfabesini bulan Aziz Mesrob ve Ermeni halkının tasvirini gösteren bir resim)

(İmparator Herakleios'un Kudüs ziyaretini tasvir eden bir resim)

ÖZGEÇMİŞ

1993 yılında Ankara’da doğdum. İlk – orta ve lise öğrenimimi Ankara’nın Çankaya İlköğretim Okulu ve Çankaya Lisesinde tamamladım. Yüksek öğrenimimi 2011 – 2015 yılları arasında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümünde yaptım ve “Türk Adı ve Türklerin Menşei” adlı bitirme tezi ile mezun oldum. 2015 yılında mezun olduktan sonra İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Anabilim dalını kazanarak Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ danışmanlığında “Bizans İmparatorluğu Devinde Anadolu’da Ermeniler (330 – 641)” adlı teze başladım.

Engin ÖZTÜRK

İzmir - 2017